

CURRENT RESEARCH IN SOCIAL SCIENCES

CİLT 6, SAYI 1
VOLUME 6, ISSUE 1
MAYIS 2020 / MAY 2020

AIZONIA
PUBLISHING www.aizonia.com

ISSN: 2149-1488

CURRENT RESEARCH IN SOCIAL SCIENCES

Cilt 6, Sayı 1, Mayıs 2020

Volume 6, Issue 1, May 2020

Aizonia Publishing

www.aizonia.com

Current Research in Social Sciences

Cilt: 6, Sayı: 1, 2020 / Volume: 6, Issue: 1, 2020

Yayın Tarihi / Publishing Date: 31.05.2020

Uluslararası, altı (6) ayda bir yayınlanan (Mayıs ve Kasım aylarında) hakemli bir elektronik dergidir. Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizcedir. Dergide yayınlanan makale ve bilimsel yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir. Dergi TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veritabanı, J-Gate, Advanced Science Index, Directory of Research Journals Indexing, Elektronische Zeitschriftenbibliothek (EZB) ve Research Bible gibi uluslararası indekslerde taranmaktadır.

It is an international, semi-annual (in May and November) peer-reviewed published online journal. The official languages of the journal are Turkish and English. The responsibility of articles and scientific papers published in the journal belongs to their authors. The journal was indexed in international indexing sources such as TÜBİTAK ULAKBİM Social and Human Sciences Database, J-Gate, Advanced Science Index, Directory of Research Journals Indexing, Elektronische Zeitschriftenbibliothek (EZB) and Research Bible.

Yazışma adresi / Address for Correspondence

Polsan Blokları 46478 Ada 1B No: 17 Eryaman, Ankara
+90 536 709 8307
crss.aizonia@yandex.com

Sahibi / Owner

Beste TÜRKOĞLU

Yayın Müdürü / Managing Editor

Beste TÜRKOĞLU

Editörler / Editors

Dr. Öğr. Üyesi Duygu TÜRKOĞLU, Sağlık Bilimleri Üniversitesi,
Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Gonca ÜNAL CHIANG, Ankara Üniversitesi,
Türkiye

Mukaddes CİHANYANDI, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi,
Türkiye

Yayın Kurulu / Editorial Board

Dr. Abdullah TEMİZKAN, Ege Üniversitesi, Türkiye

Dr. Burecu KURT, İstanbul Teknik Üniversitesi, Türkiye

Dr. Burak ÇINAR, Niğde Üniversitesi, Türkiye

Dr. Emrah İSTEK, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Türkiye

Dr. Esin SEZGİN, Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Türkiye

Dr. Yakup KARATAŞ, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Türkiye

Dr. Fatma KALPAKLI, Selçuk Üniversitesi, Türkiye

Dr. Gülay SARIÇOBAN, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye

Dr. Karl VOCELKA, University of Vienna, Avusturya

Dr. Kemalettin KUZUCU, Marmara Üniversitesi, Türkiye

Dr. Masoumeh DAEI, Payame Noor University of Tabriz, İran

Dr. Meliha Rabia ŞİMŞEK, Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Türkiye

Dr. Pavlo KUTUEV, National Technical University of Ukraine
'Kyiv Polytechnic Institute', Ukrayna

Dr. Şener BİLALLİ, International Balkan University,
Makedonya

Dr. Zinaida SABITOVA, Anadolu Üniversitesi, Türkiye

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Research Article / Araştırma Makalesi

An Overview of the History of Comparative Literature and the Recent State of the Comparative Literature Studies in Turkey

Karşılaştırmalı Edebiyat Tarihine Genel Bir Bakış ve Türkiye’de Karşılaştırmalı Edebiyat Çalışmalarının Son Durumu

Arzu ÖZYÖN 1-9

Research Article / Araştırma Makalesi

Hybridity and Colonial Desire in Ahdaf Soueif’s In the Eye of the Sun

Ahdaf Soueif’in In the Eye of the Sun Adlı Yapıtında Melezlik ve Sömürgeci Arzu

Ayşe ÇIRÇIR 10-28

Araştırma Makalesi / Research Article

Gümrük Birliği’nin Güncellenme Tartışmasına Farklı Bir Bakış: Tam Üyelik Sürecine Alternatif mi?

A Different Perspective on the Discussion Regarding an Update to the Customs Union: Is There an Alternative to Full Membership?

Ekrem Yaşar AKÇAY 29-38

Research Article / Araştırma Makalesi

Turkey and Africa in the Context of South-South Cooperation

Güney-Güney İşbirliği Bağlamında Türkiye ve Afrika

Mürsel BAYRAM 39-51

Araştırma Makalesi / Research Article

Ekonomik Büyüme ve Sağlık Harcamaları Arasındaki İlişki: MINT Ülkelerinden Ampirik Kanıtlar

The Relationship between Economic Growth and Health Expenditures: Empirical Evidence from MINT Countries

Güller ŞAHİN, Eda YALÇINKAYA 52-69

Araştırma Makalesi / Research Article

Kalkınma Planlarında Sağlık Eğitimi: Ak Parti İktidarları Dönemi Üzerine İnceleme

Health Education in Development Plans: An Analysis on the Period of Ak Party Power

Ali SERİNOĞLU 70-82

EDİTÖRDEN

Sevgili okurlar,

2020 yılının ilk sayısı ile birlikte dergimizin altıncı cildini yayımlamış bulunmaktayız. Yeni sayımızda Karşılaştırmalı Edebiyat tarihinden Ahdaf Soueif'in bir yapıtının incelenmesine, Türkiye ile Avrupa Topluluğu ilişkisinde Gümrük Birliği'nin rolünden Türkiye-Afrika arasındaki Güney-Güney işbirliğine, ekonomik büyüme ve sağlık harcamalarından sağlık eğitimi politikalarına uzayan, farklı disiplinlerden 6 çalışmayı okuyucularımız ile buluşturduk.

Current Research in Social Sciences 6. Cilt 1. Sayısının kabul oranı %54.5 olup, derginin yayın sürecinde yer alan yazar, hakem, yayın kurulu üyeleri ve editör arkadaşlarıma teşekkür etmek isterim. Sonraki sayılarımızda görüşmek üzere.

Selam ve saygılarımla.

Dr. Öğr. Üyesi Duygu TÜRKOĞLU
Sağlık Bilimleri Üniversitesi
Yönetim ve Organizasyon Bölümü

An Overview of the History of Comparative Literature and the Recent State of the Comparative Literature Studies in Turkey

Karşılaştırmalı Edebiyat Tarihine Genel Bir Bakış ve Türkiye’de Karşılaştırmalı Edebiyat Çalışmalarının Son Durumu

Arzu Özyön*

Kütahya Dumlupınar University, School of Foreign Languages, Department of Foreign Languages, Kütahya, Turkey

Abstract

This study mainly focuses on the current state of the Comparative Literature studies in Turkey, first giving an overall summary of the translation studies both in the Tanzimat Period of the Ottoman Empire and in the Republican Period which formed the basis for the birth of Comparative Literature. Tanzimat Period becomes the starting point in the interaction process between Turkish and especially French literature. Another important development occurs in 1940s, which is the systematic translation of well-known French classics into Turkish. During the 1950s and 1960s Comparative Literature is only given as a course in the departments of philology in İstanbul and Ankara Universities. Then, Comparative Literature departments start to be founded in universities in 1990s, followed by the opening of MA and PhD programs. Besides this, some publications starting from 1943 contribute to the institutionalisation of Comparative Literature, as well. Another significant development for the field is the Comparative Literature symposiums held in Çanakkale Onsekiz Mart University between 1995-1998, which are followed by international Comparative Literature congresses later. While dwelling on the promising improvements in the field of Comparative Literature in Turkey mostly, the study also points out to some problematic points which hinder and decelerate the development of the field. Thus, what is new about this study is that, although it rephrases what has already been said so far, to some extent, it updates the literature by adding the most recent developments in the field of Comparative Literature.

Keywords: Comparative Literature, Literary Translation, Institutionalisation, Publications, Congresses.

Öz

İlk olarak Karşılaştırmalı Edebiyat’ın doğuşuna zemin hazırlayan Osmanlı İmparatorluğu’nun Tanzimat Dönemi’ndeki ve ayrıca Cumhuriyet Dönemi’ndeki çeviri çalışmalarının genel bir özeti veren bu çalışma, temel olarak Türkiye’deki Karşılaştırmalı Edebiyat çalışmalarının son durumuna yoğunlaşmaktadır. Tanzimat Dönemi’nde yapılan çeviri çalışmaları, Türk edebiyatı ile özellikle Fransız edebiyatı arasındaki etkileşim sürecinin başlangıç noktası olur. Bir başka önemli gelişme, 1940’lı yıllarda çok bilinen Fransız klasikleri sistematik olarak Türkçeye çevrilmesidir. 1950’li ve 1960’lı yıllarda Karşılaştırmalı Edebiyat İstanbul ve Ankara Üniversitelerinin filoloji bölümlerinde sadece bir ders olarak verilir. 1990’lı yıllarda üniversitelerde Karşılaştırmalı Edebiyat bölümlerinin kurulmaya başlamasını, alanda yüksek lisans ve doktora programlarının açılması izler. Bunun yanı sıra 1943’ten bu yana yapılan bazı yayınlar da Karşılaştırmalı Edebiyat’ın kurumsallaşmasına katkı sağlar. Alan için bir diğer önemli gelişme, 1995-1998 yılları arasında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi’nde gerçekleştirilen ve daha sonra uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat kongrelerinin takip ettiği, Karşılaştırmalı Edebiyat sempozyumlarıdır. Çoğunlukla Türkiye’de Karşılaştırmalı Edebiyat alanındaki ümit vaat eden gelişmeler üzerinde duran çalışma, ayrıca alanın gelişimine engel olan ve yavaşlatan bazı problemleri noktalara da işaret etmektedir. Buradan hareketle, bir dereceye kadar bugüne kadar söylenmiş olanları yeniden dile getiren bu çalışma ile ilgili yeni olan şey, Karşılaştırmalı Edebiyat alanındaki en son gelişmeleri ekleyerek literatürü güncellemesidir.

Anahtar Kelimeler: Karşılaştırmalı Edebiyat, Edebi Çeviri, Kurumsallaşma, Yayınlar, Kongreler.

* Corresponding Author / Sorumlu Yazar: arzu.ozyon@dpu.edu.tr

Article Info / Makale Bilgileri:

Received / Gönderim: 15.07.2019 Accepted / Kabul: 16.05.2020

To cite this article / Atf için:

Özyön, A. (2020). An overview of the history of comparative literature and the recent state of the comparative literature studies in Turkey. *Curr Res Soc Sci*, 6(1), 1-9. doi: 10.30613/curesosc.592296

To link to this article / Bağlantı için:

<http://dx.doi.org/10.30613/curesosc.592296>

Introduction

In the age of globalization, comparative studies in many fields seem to gain pace, which on the other hand, contributes to the interaction between nations, cultures and languages and thus to globalization itself. In other words, globalization and comparative studies have a mutual role in the existence of each other. As for the Comparative Literature studies, there are some significant factors that play a considerable role in the birth and development of the field, such as going abroad due to various reasons like the international symposiums, meetings; and compulsory situations like migrations and exiles; acquisition of a foreign language and finally translation studies when there is a lack of knowledge of a foreign language. Among these reasons or factors playing a vital role in the birth and development of Comparative Literature in many countries, is translation studies which can be regarded as the backbone of the field of Comparative Literature in Turkey.

1. An Overview of the Birth and the History of Comparative Literature in Turkey

As is mentioned above, translation studies holds a significant place in the birth of comparative literature in Turkey. Comparative Literature, although reaches even back to the 65-68 BC -when Horatius compares the Ancient Greek literature and culture with the Roman literature and culture (Yazıcı, 2010, p. 34) and then to 1828-1829 when Villemain gives comparative classes at Sorbonne University about the influences of the English on France and vice versa- in Europe (Aytaç, 2009, p. 49), is quite a new field of study in Turkey.

What stimulated the Comparative Literature studies were the translation studies which started during the Tanzimat Period (1839-1876) mostly due to the French influence on Turkish literature and culture. Despite the fact that there were comparative studies before the Tanzimat Period, during the Tulip Period (1718-1730), they were basically about history and science (Aytaç, 2009, p. 44). Therefore, Tanzimat Period is considered to be a turning point in terms of the birth of Comparative Literature in Turkey. During that period- actually starting from the Tulip Period- The Ottoman Empire turned its face towards the West and started to adopt the western literature, and notably the French literature which was very popular at that time and in time they naturally adopted western lifestyle and the western culture. Thus, there were interactions between French nation and Ottoman Empire both in terms of lifestyle, culture and literature. Actually, adopting the Western literature and then starting with the translation studies was a part of the Westernization process. The writers of the period translated the French works they liked into Turkish, as a result of which new forms and genres such as poetry, essay, theatre and novel were introduced into Turkish literature. Although they imitated some of those works in the beginning, the writers and the poets produced original works in time. The first writers, among whom we see Ahmet Mithat Efendi (1844-1912), Şemsettin Sami (1850-1904), Şinasi (1826-1871), Ahmet Vefik Paşa (1823-1891), Yusuf Kâmil Paşa (1808-1876), Rezaizade Ekrem (1847-1914) and Namık Kemal (1840-1888), were at the same time the first translators. For instance, Fenelon's *Aventures de Télémaque* was the first work translated into Turkish by Yusuf Kâmil Paşa in 1859, which afterwards was published in 1862 and thus was introduced to Turkish literature and the Turkish novel readers (Göktürk, 2013, p. 54).

During the Servet-i Fünun Period (1896-1901), literary translations from other literatures were observed to have continued. Especially Halide Edip Adivar's translations of Shakespeare kept a significant place among others. Following Adivar, Vahit Turan and Mina Urgan proceeded with the Shakespeare translations and published *The Collected Works of Shakespeare* in Turkish, which included plays such as *Hamlet*, *As You Like It*, *Criolanus*, *Antoniüs ve Cleopatra* (Enginün, 1991, p. 124 qtd. in Tekşan, 2011, p. 212). Throughout that period many works of French realists like Balzac and Goncourt Brothers and also French naturalist Emile Zola were translated into Turkish.

Compared with the works written in Tanzimat Period, the works of Servet-i Fünun Period were observed to have been more original pieces, quite far away from being imitations of the French or English works. To illustrate, Halid Ziya Uşaklıgil's *Mai ve Siyah (The Blue and the Black)*, in which he took the French realists as examples and also his novel called *Aşk-ı Memnu (Forbidden Love)* which later became a Turkish classic

were the landmarks of Turkish literature both in terms of their originality and the author's use of language and style. Another outstanding work in that period was Mehmet Rauf's novel, *Eylül (September)* which is also known to be the first psychological novel in Turkish literature.

If the translation studies carried out during the Tanzimat Period was the first turning point for the birth of Comparative Literature, then the Republican Period during which translation studies gained pace and became more systematic was the second turning point for Comparative Literature studies in Turkey. The 1940s may be said to have played even a more significant role for the birth of Comparative Literature as a scientific field of study since the translation studies in that period became a more conscious activity compared with the Tanzimat Period when the works to be translated were selected randomly. That time it was a part of the education policy of the government. Thanks to the praiseworthy endeavour of the Minister of Education of the time, Hasan Ali Yücel, who pioneered the foundation of the "Translation Bureau" and commissioned Sabahattin Eyüboğlu and Nurullah Ataç, two Turkish essayists, interpreters and critics, for the translation studies of the period, the outcome of the studies was a series of western classics, later published under the name of "Translations from World Literature". Those translation studies were the beginning of a kind of literary and intellectual Renaissance in Turkey, which later stimulated the Youth Movement in the country following the one that had already started in Europe and almost all around the World. According to the statistics given in Seza Yılcıoğlu's study, entitled "Türk Romanının Oluşumunda Çevirinin Etkileri", the result of the translation studies in the Republican Period can be summarized as the following (2005, p. 292):

Table 1.

Number of translations according to the years

YEAR	Number of Translations
1941	13
1942	27
1943	69
1944	104
1945	129
1946	154
Total	496
1950 (total)	750

Thus, all those translation activities starting from Tanzimat Period to the Republican Period formed the basis for the Comparative Literature studies between different nations, cultures and thus literatures (Turkish vs. French and English literatures in this case), which led way first to the Comparative Literature classes at universities and then to the institutionalisation of Comparative Literature in Turkey. Due to the influence of the translation activities mentioned above, first Comparative Literature classes were lectured by Assoc. Prof. Dr. Cevdet Perin at the Department of French Language and Literature at İstanbul University between the years 1943-1960 (Tekşan, 2011, p. 57). As the date suggests another reason for the start of the comparative classes in those years was without doubt, the inspiration of two important figures, Leo Spitzer and Erich Auerbach, who had to migrate to Turkey before the Second World War, between 1933 and 1936 (Belge, 2018, p. 40; Irzık and Parla, 2017, pp. 125-126, 129). Despite being a tragic event for the two Jewish Scientists, their migration, and studies after that, inspired the Turkish academics studying in the field of philology (especially German and French philologies), and thus contributed to the birth of Comparative Literature studies in Turkey to a great extent. However, what guided Turkish philologists, or the future comparatists, in their path was most particularly Erich Auerbach's notable work called "*Mimesis. Dargestellte Wirklichkeit in der Abendländischen*

Literatur” (Belge, 2018, p. 40; Irzık and Parla, 2017, pp. 125-126) which was published in 1946 and in which he compared fairy tales, myths and legends from several places around the World with each other (Arak, 1998, p. 105). Afterwards came Şerif Kılıçel’s translation of Paul Van Tieghem’s *Comparative Literature* in 1943 which again contributed to the introduction of Comparative Literature in Turkey (Tekşan, 2011, p. 61). Following all these developments, the first scientific Comparative Literature studies were carried out at the departments of Philology at Ankara University, Faculty of Language and History-Geography but notably at the department of German Language and Literature by Prof. Dr. Gürsel Aytaç from the mid-1970s onwards (Tekşan, 2011, p. 57).

2. The Institutionalisation of Comparative Literature in Turkey

In time Comparative Literature classes lectured by the philologists fostered the idea of foundation of Comparative Literature departments at universities. Hence, the first university to make progress among the others was İstanbul Bilgi University- a private one, where Murat Belge was commissioned by the founder of the university, Oğuz Özerden to found the first Department of Comparative Literature (Belge, 2018, p. 44).

2.1. The departments of comparative literature.

Hence, the history of Comparative Literature in Turkey came to a point where it started to institutionalise with the foundation of first Comparative Literature Department in 1996. Four years later, in 2000 a state university, Eskişehir Osmangazi University, most probably encouraged by the first example, founded the second department of Comparative Literature and enrolled students on condition that they would attend a one-year English preparatory class along with the acquisition of a second foreign language, either German or French. Then several other universities followed those two examples and started Comparative Literature BA programs as it is shown in Table 2. However, Yeditepe University closed its Comparative Literature BA program after some time. Yet a happy event followed that and they opened their Comparative Literature MA program in 2005. Another important progress for the development of the field in Turkey was the opening of an MA program at Eskişehir Osmangazi University in 2002 which was followed, although at a rather late time, by a PhD program in 2012 which started to educate the first comparatists/academics of the country in real terms and graduated its first three students in 2017.

Table 2.

The foundation years of Comparative Literature programs at different universities¹

Year of Foundation	The Name of the University	Program
1996	İstanbul Bilgi University	BA
2000	Eskişehir Osmangazi University	BA
2005	Yeditepe University	BA
2006	Koç University	BA
2009	Selçuk University	BA
2014	Mersin University	BA
2015	Dokuz Eylül University	BA
2002	Eskişehir Osmangazi University	MA
2005	Yeditepe University	MA
2012	Eskişehir Osmangazi University	PhD
2016	Dokuz Eylül University	MA

Selçuk University and especially Dokuz Eylül University, which opened both BA and MA programs successively and only in two years, have a crucial role in the development of Comparative Literature in Turkey since both of them are state universities educating and graduating true/pure comparatists. This is a significant development in the field of Comparative Literature because different from the ones who have been educated in philology departments so far, they educate pure comparatists. On the other hand, although Mersin University as another state university, has had a Comparative Literature BA program since 2014, officially it has not accepted any students yet, which is most probably due to the inadequacy in the number of academic staff at the department. That is indeed one of the problematic points which hinders and decelerates the development of the field as is seen in this case.

Several among the aforementioned universities also hosted the International Comparative Literature Congresses which were started to be held regularly once in every two years, starting from 2012 as it will be mentioned in one of the following parts.

3. Publications on Comparative Literature

The translation studies and the lectures mentioned above resulted in a series of publications, both articles and books. In other words, those publications were the concrete outcome of all the studies done and all the effort that had been made so far. Since it is difficult to reach and gather all the articles about Comparative Literature which have been written so far, considering also the limits of this study, it will be suitable to be contended with giving a list composed of the most notable books which have been frequently mentioned in the earlier/former works.

3.1. Books².

Most of the works below include practical studies and it is observed that there is very little theory in many of them. Therefore, one of the most noteworthy works among them is Gürsel Aytaç's *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi* (2009) (*The Science of Comparative Literature*), a big portion of which includes theoretical information with a few practical studies at the end of it.

- Cevdet Perin, *Tanzimat Edebiyatında Fransız Tesiri* (1946) (*French Influence on Tanzimat Literature*)
- Nedret Kuran-Burçoğlu, *1900-1983 Yılları Arasında Türkçede Goethe ve 'Faust' Çevirileri Üzerine Bir İnceleme* (1984) (*A Study on Goethe and the Translations of 'Faust' in Turkish between 1900-1983*)
- Selçuk Ünlü, *19. Yüzyıl Alman Edebiyatında Türkiye ve Türkler* (1988) (*Turkey and the Turkish in 19th Century German Literature*)
- Jale Parla, *Babalar ve Oğullar: Tanzimat Romanının Epistemolojik Kökenleri* (1990) (*Fathers and Sons: The Epistemological Roots of the Tanzimat Novel*)
- İnci Enginün, *Mukayeseli Edebiyat* (1992) (*Comparative Literature*)
- Onur Bilge Kula, *Alman Kültüründe Türk İmgesi I* (1992) (*Turkish Image in German Culture I*)
- Onur Bilge Kula, *Alman Kültüründe Türk İmgesi II* (1993) (*Turkish Image in German Culture II*)
- Nedret Kuran-Burçoğlu, *Kültürlerarası İletişim Aracı Olarak Çeviri: Ingeborg Bachmann'ın 'Das dreissigste Jahr' Adlı Yapıtının İngilizce ve Türkçe Çevirileri Üzerinde Bir Çeviri Eleştirisi Denemesi* (1993) (*A Translation Criticism Essay on the English and Turkish Translations of Ingeborg Bachmann's Work Called 'Das dreissigste Jahr'*)
- Nedret Kuran-Burçoğlu, *Karşılaştırmalı Yazınbilim'den İmgebilim'e Kuram* (1993) (*Theory From Comparative Literature to Imagology*)

- Gürsel Aytaç, *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi* (1997) (*The Science of Comparative Literature*)
- Onur Bilge Kula, *Alman Kültüründe Türk İmgesi III* (1997) (*Turkish Image in German Culture III*)
- Ali Osman Öztürk (ed.), *Karşılaştırmalı Edebiyat Araştırmaları* (1998) (*Comparative Literature Researches*)
- Kâmil Aydın, *Karşılaştırmalı Edebiyat: Postmodern Bağlamda Algılanışı* (1999) (*Comparative Literature: Perception of It in the Postmodern Context*)
- Jale Parla, *Don Kişot'tan Bugüne Roman*, (2000) (*Novel From Don Quixote to the Present*)
- Ayşe Emel Kefeli, *Karşılaştırmalı Edebiyat İncelemeleri* (2000) (*Comparative Literature Studies*)
- Ali Osman Öztürk, *Alman Oryantalizmi. 19. Yüzyıl Alman Halk Kültüründe Türk Motifi* (2000) (*German Orientalizm. Turkish Motive in 19th Century German Folk Culture*)
- Onur Bilge Kula, *Batı Düşününde Türk İslam İmgesi* (2002) (*Turkish Islamic Image in Western Thought*)
- Mediha Göbenli, *Direnmenin Estetiği'ne Güven, Karşılaştırmalı Edebiyat Bağlamında Peter Weiss ve Vedat Türkali* (2005) (*Trust In The Aesthetics of Resistance, Peter Weiss ve Vedat Türkali in the Context of Comparative Literature*)
- Cemal Sakallı, *Karşılaştırmalı Yazınbilim ve Yazınlararasılık/ Sanatlararasılık Üzerine* (2006) (*Science of Comparative Literature and On Interliterariness/Interartistry*)
- Binnaz Baytekin, *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilim* (2006) (*Science of Comparative Literature*)
- Onur Bilge Kula, *Avrupa Kimliği ve Türkiye* (2006) (*European Identity and Turkey*)
- Gürsel Aytaç, *Deneme Üzerine Bir Karşılaştırmalı Edebiyat Çalışması* (2007) (*A Comparative Literature Study on Essay*)
- R. Şeyda Ülsever, *Karşılaştırmalı Edebiyat ve Edebi Çeviri* (2007) (*Comparative Literature and Literary Translation*)
- İnci Enginün, *Türkçede Shakespeare* (2008) (*Shakespeare in Turkish*)
- Melik Bülbül, *Seçme Kısa Öyküler ve Karşılaştırmalı Öykü Çözümlemeleri* (2008) (*Selected Short Stories and Comparative Story Analyses*)
- Medine Sivri, *Paul Eluard ve Nâzım Hikmet'te Renklerin Dili Şiirde Renkler Açısından Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım* (2008) (*The Language of the Colours in Paul Eluard ve Nâzım Hikmet, A Comparative Approach in Poetry in Terms of Colours*)
- Onur Bilge Kula, *Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi* (2010) (*Orientalizm in Western Philosophy and Turkish Image*)
- Murat Belge, *Step ve Bozkır: Rusça ve Türkçe Edebiyatta Doğu-Batı Sorunu ve Kültür* (2016) (*Steppe and Moor: The Problem of West-East and Culture in Russian and Turkish Literature*)
- Gül Mete Yuva, *Modern Türk Edebiyatının Fransız Kaynakları* (2017) (*The French Sources of Modern Turkish Literature*)

4. Proceedings

The studies in Comparative Literature almost seem to go parallel with the institutionalisation of the field with the foundation of BA programs at universities. As it has been mentioned before the first Comparative Literature

BA program was founded in İstanbul Bilgi University in 1996 and the first symposium on Comparative Literature was held in Çanakkale Onsekiz Mart University in 1995 which hosted 30 participants. That was followed by 2nd Comparative Literature Researches Symposium in 1996 with 40 participants, then by 3rd Comparative Literature Researches Symposium in 1997 with 70 participants and in 1998 the symposium became “international” and hosted 125 participants from different places of Turkey and the World (Tekşan, 2011, pp. 57, 64-65). Although the contribution of these previous symposiums to the development of Comparative Literature in Turkey cannot be denied, such meetings become more meaningful after the foundation of first Comparative Literature BA program in a state university which is Eskişehir Osmangazi University as it has been mentioned above. Only one year after the foundation of the Comparative Literature Department, Eskişehir Osmangazi University hosts 1st International Comparative Literature Congress, which is followed by the other congresses as is seen in the table below.

Table 3.

The years, places, numbers of participants and proceedings for International Comparative Literature Congresses³

<i>The Name of the Congress</i>	<i>Year</i>	<i>Hosting University</i>	<i>Number of Participants</i>	<i>Number of Proceedings</i>
1st International Comparative Literature Congress	2003	Eskişehir Osmangazi University	54	52
2nd International Comparative Literature Congress	2006	Sakarya University	47	41
3rd International Comparative Literature Congress	2009	Eskişehir Osmangazi University	53	50
4th International Comparative Literature Congress	2012	Kırıkkale University	82	74
5th International Comparative Literature Congress	2014	Mersin University	102	89
6th International Comparative Literature Congress	2016	Selçuk University	111	102
7th International Comparative Literature Congress	2018	Sivas Cumhuriyet University	56	50
8th International Comparative Literature Congress	2021	Dokuz Eylül University	Planned to be held in 2021	--

According to the table above, there is a decrease in the number of participants and thus the number of papers in 2006. Although these two statistics increase gradually in the following years, there is again a dramatic decrease in the number of speakers and the papers in 2018. This might be either because of the availability of the academics/researchers, namely the participants in general or because of the location of the cities where the congresses were held, that is to say, the distance. But, there is one more reason that is more probable than the other two reasons: except for one university (Kırıkkale University), the low number of participants seems to go parallel with the fact that whether the hosting university has a Comparative Literature department or not, because in that case the congress is held by a philology department. Sakarya University, Kırıkkale University and Sivas Cumhuriyet University do not have any departments of Comparative Literature, which might have a role in attracting the attention of the comparatists. As is known, there has always been a tension and a problematic or somewhat biased relationship between the departments of Comparative Literature and the departments of philology although the founders of Comparative Literature departments are philologists themselves. It is believed to be one of the significant problems in the road of Comparative Literature which tries to find a place for itself among the departments of philology and other fields, to develop and to take root

in Turkey. And if the prejudices, which are completely against the nature and the soul of the Comparative Literature studies, are overcome, there will be an opportunity for the field to flourish more easily.

5. MA and PhD Dissertations on Comparative Literature

The foundation of each MA or PhD program means an increase in the number of MA and PhD dissertations written in the field of Comparative Literature, which is justified after a search on National Thesis Centre. According to the result of the search made on 14th of February 2019 in the field of Social Sciences by entering the term “Comparative Literature”, 235 MA dissertations were written between 2004-2018, while 58 PhD dissertations were written between 1993-2018 including the dissertations written in the departments of Western Languages and Literatures and Turkish Language and Literature (National Thesis Centre, 2019). When the foundation date of the first MA program in Comparative Literature (2002) is considered, the time interval (2004-2018) becomes more meaningful since the Comparative Literature MA program in Eskişehir Osmangazi University started to graduate its students in 2004. As for the PhD dissertations, it seems that people at the departments of philology (English Language and Literature, French Language and Literature, German Language and Literature, Turkish Language and Literature, etc.) had started to study Comparative Literature long before it was institutionalized in Turkey.

Some previous data about the number of MA and PhD dissertations gives an opportunity to compare them with the current data that has been obtained. According to a research conducted in 2000, the researcher, as a result of a similar search with the term “Comparative Literature”, reaches 32 MA and 28 PhD dissertations (Tekşan, 2011, pp. 68-69). Although it has been 18 years, there is still a significant increase in the number of the studies on Comparative Literature, mostly owing to the BA, MA and PhD programs opened at the universities in Turkey. However, during those 18 years the number of PhD dissertations only doubles which can be related to the fact that we have only one PhD program in Comparative Literature which was opened quite recently.

Conclusion

This study aims to give a summary of especially the recent Comparative Literature studies in Turkey, does not ignore to cover the birth of the Comparative Literature in Turkey with translation studies in the beginning, either. In other words, none of the current developments in the field have significance as long as they are not related to the past. Therefore, a considerable portion of this study was allocated for the beginning of the Comparative Literature studies in Turkey. The translation studies in different periods, which had a vital role in the birth and growth of the field, and the new works created by Ottoman and Turkish writers as a result, were emphasized.

In the next part, the institutionalisation of Comparative Literature was focused on. Therefore significant events such as the foundation of the Comparative Literature departments in state and private universities, then the opening of the MA and PhD programs were related through some statistics and pros and cons about them were discussed.

The publications, although they were considered mostly practical, and only theoretical to some extent, were yet emphasized since they constituted a significant part of the field’s literature in Turkey. Afterwards International Comparative Literature Congresses which have been held in Turkey for a long time were referred and some statistics about the number of the participants and the presentations according to the years were given. In that point, an obstacle in the way of the development of Comparative Literature, that’s to say the prejudice from the departments of philology against the departments of Comparative Literature, was also adverted. Eventually the study was completed by giving statistics about MA and PhD dissertations written in the field of Comparative Literature and the rise in the number of the dissertations was interpreted as a positive and promising development for Comparative Literature, which is a rooted field in Europe and America already, but one still trying to find a secure place for itself especially among other fields of philology in Turkey.

References

- 9 Eylül University. (2018). Retrieved from <http://web.deu.edu.tr/komparatistik/english.htm>
- Arak, H. (1998). *Karşılaştırmalı edebiyat bilimi (Komparatistin el kitabı)*. (A. Özyön, trans.). Ankara: Hacettepe Yayınevi.
- Aytaç, G. (2009). *Karşılaştırmalı edebiyat bilimi*. (A. Özyön, trans.). İstanbul: Say Yayınları.
- Baykan, A., Cuma, F. İ., & Türk, M. T. (Eds.). (2016). *Bildiri kitabı*. VI. International Comparative Literature Congress. Konya.
- Baytekin, B. & Uluç, T. F. (Eds.). (2006). *Bildiri kitabı*. II. International Comparative Literature Congress. Sakarya.
- Belge, M. (2018). "Karşılaştırmalı edebiyat" *Notos* (Edebiyat Dergisi). (A. Özyön, trans.). No. 6 (Aralık-Ocak), 38-45.
- Eskişehir Osmangazi University. (2018). Retrieved from <http://ke.ogu.edu.tr/Sayfa/Index/39/tarihce>
- Göktürk, A. (2013). *Çeviri: Dillerin dili*. (A. Özyön, trans.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gültekin, A. (Ed.) (2003). *Bildiri kitabı*. I. International Comparative Literature Congress. Eskişehir.
- Gültekin, A. (Ed.) (2009). *Bildiri kitabı*. (Published 2010). III. International Comparative Literature Congress. Eskişehir.
- İrızık, S., & Parla, J. (2017). Comparative literature in Turkey. *Brazilian Journal of Comparative Literature*, 18(30), 121-132.
- İstanbul Bilgi University. (2018). Retrieved from <https://www.bilgi.edu.tr/tr/akademik/sosyal-ve-beseri-bilimler-fakultesi/karsilastirmali-edebiyat/hakkinda/>
- Karaismailoğlu, A. & Öz, Y. (Eds.). (2012). *Bildiri kitabı*. (Published 2013). IV. International Comparative Literature Congress. Kırıkkale.
- Koç University. (2018). Retrieved from <https://cssh.ku.edu.tr/akademik/ingiliz-dili-ve-karsilastirmali-edebiyat/hakkimizda/>
- Mersin University. (2018). Retrieved from <http://www.mersin.edu.tr/akademik/fen-edebiyat-fakultesi/bolumler/karsilastirmali-edebiyat-bolumu>
- National Thesis Centre. (2019). Retrieved 14.02.2019 from <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Sakallı, C. (Ed.). (2014). *Bildiri kitabı*. (Published 2015). V. International Comparative Literature Congress. Mersin.
- Selçuk University. (2018). http://www.selcuk.edu.tr/edebiyat/karsilastirmali_edebiyat/bolum_hakkinda/tr
- Tekşan, M. (2011). *Karşılaştırmalı edebiyat bilimi*. (A. Özyön, trans.). İstanbul: Kriter Yayınları.
- Yazıcı, M. (2010). *Çeviribilimin temel kavram ve kuramları*. İstanbul: Multilingual.
- Yeditepe University. (2018). Retrieved from <http://sbe.yeditepe.edu.tr/tr/karsilastirmali-edebiyat-yuksek-lisans-programi/bolum-hakkinda>
- Yılcıoğlu, S. (2005). Türk romanının oluşumunda çevirinin ekinsel etkileri. (A. Özyön, trans.). (Uluslararası) *IV. Dil, Yazın ve Değiş Bilim Sempozyumu Bildiri Kitabı* (pp.287-296). Çanakkale.
- Zengin, B. (Ed.). (2018). *Bildiri kitabı*. VII. International Comparative Literature Congress. Sivas.

Notes:

¹All the information in the table was compiled from the websites of the universities.

²See NOTOS 73 (Literature Journal, December 2018-January 2019) p. 61. Also see Hüseyin Arak Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi. Ankara: Hacettepe Yayıncılık ve Kitapçılık, 1998, pp. 105-114. See Mesut Tekşan, Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi. İstanbul: Kriter Yayınevi, 2011, pp. 105, 107, 62-64.

³All the information in the table was compiled from the Comparative Literature Congress Books and also the organisers of the congresses by the author.

Hybridity and Colonial Desire in Ahdaf Soueif's *In the Eye of the Sun*

Ahdaf Soueif'in *In the Eye of the Sun* Adlı Yapıtında Melezlik ve Sömürgeci Arzu

Ayşe Çırçır*

Erzurum Technical University, Faculty of Letters, Department of English Language and Literature,
Erzurum, Turkey

Abstract

Ahdaf Soueif is a contemporary Egyptian-British novelist and cultural theorist and *In the Eye of the Sun*, her first novel published in 1992, tells the emotional, sexual and academic journey of Asya, an Arab Muslim student, and later professor, of English Literature in England and Egypt. In this novel, Soueif emphasises post-colonial reconsiderations and accordingly demonstrates her conscious attempt with extensive references to the colonial and imperial history of Egypt. The present study in particular looks at desire and hybridity in the novel with Robert J. C. Young's *Colonial Desire: Hybridity in Theory, Culture and Race* and offers an interpretation of the post-colonial Other's interpellation by the culture of the coloniser and of desire which is problematized by reading about desire in imperial culture. In investigating these points, it is stated that the problematic and hegemonic centrality of English Literature for the Arab female characters makes post-colonial texts haunted and post-colonial discussions around adultery, alterity and sexual imperialism shape the content of the novel. By describing and considering these issues, this study attempts to offer a post-colonial reading of the novel.

Keywords: Ahdaf Soueif, Robert Young, Post-Colonial Theory, Colonial Desire, Hybridity, Alterity, Sexual Imperialism, Interpellation.

Öz

Çağdaş Mısırlı-İngiliz roman yazarı ve kültür kuramcısı Ahdaf Soueif, 1992 yılında basılan ilk romanı *In the Eye of the Sun*'da Müslüman Arap bir İngiliz Edebiyatı öğrencisi, ardından profesörü olan Asya'nın, Mısır ve İngiltere'deki duygusal, cinsel ve akademik yolculuğunu anlatır. Bu romanda Soueif, sömürgecilik sonrası yeniden incelemelerine değinir ve bu bilinçli çabasını Mısır'ın imparatorluk ve sömürge tarihine verdiği birçok atıfla gösterir. Bu çalışma, özellikle arzu ve melezlik kavramlarını Robert J. C. Young'ın *Colonial Desire: Hybridity in Theory, Culture and Race* adlı yapıtı üzerinden inceler ve sömürgecilik sonrası Öteki'nin sömürgecinin kültürüne çağırılmasını ve sömürgecinin kültüründe arzu üzerine okumalar yapıldığı için sorunsallaşan arzuyu inceleyecektir. Bu noktalara değinirken, İngiliz Edebiyatı'nın Arap kadın karakterler üzerindeki sorunlu ve baskın merkezliyetinin sömürgecilik sonrası metinleri lanetli yaptığı ve eşini aldatma, ötekilik ve cinsel yayılcılık kavramlarının romanın içeriğini şekillendirdiği vurgulanır. Çalışma, bu konuları inceler ve açıklarken romanı sömürge sonrası söylem ışığında okur.

Anahtar Kelimeler: Ahdaf Soueif, Robert Young, Sömürgecilik Sonrası Eleştirel Söylem, Sömürgeci Arzu, Melezlik, Ötekilik, Cinsel Yayılcılık, Çağırma.

* Corresponding Author / Sorumlu Yazar: aysec@erzurum.edu.tr

Article Info / Makale Bilgileri:

Received / Gönderim: 29.04.2019 Accepted / Kabul: 24.11.2019

To cite this article / Atf için:

Çırçır, A. (2020). Hybridity and colonial desire in Ahdaf Soueif's *In the Eye of the Sun*. *Curr Res Soc Sci*, 6(1), 10-28. doi: 10.30613/curesosc.558898

To link to this article / Bağlantı için:

<http://dx.doi.org/10.30613/curesosc.558898>

1. Ahdaf Soueif's Anglo-Arab Writing

Ahdaf Soueif's fiction shows that no one can describe with certainty who s/he is, as Edward Said (1994) says, "No one today is purely *one* thing" (p. 407), because imperialism consolidated the mixture of cultures and identities, and its paradoxical gift is to make people believe in deceptive purities and assume that they are one thing. Soueif's fiction is an intersection of different concerns and writing practices, and she connects with Muslim female novelists writing in English around the globe and with Arab feminists and novelists writing mainly in Arabic. Her fictional writing is also connected to European canonical literature, especially the novels featuring female protagonists, such as *Middlemarch*, *Anna Karenina*, *Wuthering Heights* and *Madame Bovary* (Malak, 2005, p. 127). Anastasia Valassopoulos (2008) emphasises that Soueif writes fiction that offers a blend of sociology, history and political science and "weaves elements that are directly of interest to post-colonial critics" (pp. 30-31). As these intersections exemplify, the concern of this paper is to address different forms of hybridity in Soueif's fiction and to point to the problematic and hegemonic centrality of English Literature for the post-colonial subject that will extend into discussions of alterity, adultery, ambivalence and colonial desire.

In her fiction, Soueif discusses racial and cultural hybridity and emphasises hybridisation as a fundamental part of the identity and culture of both the coloniser and the colonial/post-colonial subject. Cultural hybridity is celebrated in her writings; however, it is not a happy hybridity that is underlined, but an understanding that all cultures are inherently and inescapably hybrid. As Edward Said (1994) states in *Culture and Imperialism*, "Partly because of empire, all cultures are involved in one another; none is single and pure, all are hybrid, heterogeneous, extraordinarily differentiated and unmonolithic" (p. xxix). The questions around hybridity are multi-layered in Soueif's writings; for example, she posits *mezzaterra* as a form of hybridity, a spatial mixedness, but not fusion, that she glamorises with the romantic and heterogeneous Cairo of her childhood and the heterotopic Tahrir of the 2011 Revolution. In her fictional writings, on the other hand, hybridity is consolidated as a theme and expressed either peacefully as the condition of bilingual/bicultural upbringing and violently as the result of colonialism. Similarly, while discussing the effects of Western education, Geoffrey Nash (2009) states that education creates isolation and exile on the colonised/post-colonial subject (p. 357) and *In the Eye of the Sun* intensely discusses hybridity, ambivalence and alterity through a questioning of education in the imperial centre and of the interpellation by the culture of Empire. With these in mind, this paper suggests ways of understanding how cultural, racial and linguistic hybridity are contested in the novel alongside colonial desire and it is useful to provide basic definitions for some post-colonial concepts.

Ambivalence is transferred from psychoanalysis and adapted by Homi Bhabha into colonial discourse theory. Bhabha argues that a pattern of repulsion and attraction characterises the relationship between the coloniser and the colonised who is not simply opposed to the coloniser because colonial discourse may be both nurturing and exploitative. Bhabha's understanding of ambivalence unsettles the binary relationship between the coloniser and the colonised (Young, 2005, p. 153). Bhabha (2003) develops this connection further with mimicry and mockery and indicates that ambivalence disturbs the authority of the colonial discourse (pp. 88-89). It should be noted, however that, Bhabha's understanding of ambivalence is controversial, for it suggests that colonial discourse carries seeds of its destruction, which in turn problematizes the struggle for liberation. On the other hand, colonial discourse is ambivalent because, as Bhabha argues, it does not want the colonised subject to be the exact replica of the coloniser because it would be threatening for the coloniser. Bhabha's main contention is that the subjectivities of both the coloniser and the colonised are constructed by the ambivalent colonial discourse, and this ambivalence decentres the power of the authority, thus making it connected to the concept of hybridity (Ashcroft, 2001, p. 187; Ashcroft, Griffiths & Tiffin, 2004, p. 102). Robert Young (2005) indicates that Bhabha is concerned with "constitutive ambivalence" that is at the heart of colonial discourse: "an ambivalence that its appearance in a non-European context only accentuated" (p. 153).

Colonial discourse encourages the colonised subject to mimic the coloniser and accept *his* standards, values, assumptions, opinions, morals and habits. The result, Bhabha (1984) argues, is a blurred copy, or mimicry,

that can be threatening for the coloniser (p. 127). Mimicry is not far from mockery, and Bhabha (1984) indicates that it points to a crack in the certainty of the colonial discourse; it is “the desire for a reformed, recognizable Other; *as a subject of a difference that is almost the same, but not quite*” (p. 126). Post-colonial cultural and artistic works emerge from this uncertainty in the colonial power (Ashcroft, 2001, pp. 3, 52, 142; Young, 2005, p. 153) because “mimicry repeats other than re-presents” (Bhabha, 1984, p. 127). Aijaz Ahmad (2000) describes African and Asian literatures as “mimicries” (p. 216) and colonial mimicry is indisputably related to power because it is the mimicry of the original and the true that exists at the source of power (Ashcroft et al., 2004, pp. 88, 101). As Benita Parry (2004) suggests, hybridity, mimicry and ambivalence have transformed Post-Colonialism from a critical anti-colonialism to a more reconciliatory mode of criticism (p. 4); in other words, from a materialist to a textual critique.

The crucial thing for Bhabha is that Post-Colonialism, Postmodernism and Post-Feminism represent liminal spaces because of the appellation post (Ashcroft, 2001, pp. 145-146; Bassnett & Trivadi, 2002, pp. 5-6) and liminality is central in understanding ambivalence (Said, 1994, p. 170). It denotes an in-between space where cultures meet and cultural change occurs, which is the transcultural Third Space. The colonised subject lives in the liminal space that is between colonial discourse and the assumptions about a non-colonial identity, and liminality creates a process of engagement, contestation and appropriation. For Bhabha (2003), liminality is central to hybridity, and he describes this symbolic liminal space of interaction as a stairwell in which there are no polarising assumptions, hierarchy and binaries (pp. 3-4). This demonstrates a very complex interaction; however, an identification with liminality does not suggest a movement between identities for Bhabha.

2. Ahdaf Soueif’s Hybrid Fiction

Amin Malak (2005) describes Soueif’s fiction as a hybrid of numerous forms, East and West, urban and rural, and classical and modern (p. 127) that reveals an inescapable post-coloniality. In her semi-autobiographical bildungsroman *In the Eye of the Sun*, Soueif explores many polemical issues she often discusses in her writings such as nationalism, identitarian Islam, gender politics and female sexuality. The book is a dense epic-length novel that expands into eight hundred pages depicting the emotional, sexual and intellectual journey of Asya in Egypt and England. Asya is portrayed as a contemporary hybrid; an Arabic speaking woman who speaks English as though “she’d ‘just come from Oxford’” (Soueif, 1999, p. 97). She identifies with Victorian female novel characters and is a Muslim woman in the slowly secularising Egypt to which her name attests. As explained in “Mandy” in *Sandpiper*, Asya means Asia in Arabic (Soueif, 1995, p. 93) and Asya is an Arab/Egyptian woman though she has doubts that Egyptians might be African. As Malak (2005) notes, Asya is the name of the pharaoh’s barren wife in Islam who finds baby Moses adrift on the Nile, and saves and adopts him, and it unites the pharaonic history of Egypt with its Islamic heritage (p. 130). Nonetheless, Asya is never called by her name; she is either a pussycat, babe, man, princess, or sweetie (Cariello, 2009, p. 319), and she cannot pronounce her name in a language class which perpetuates a problematic hybridity for her.

In the Eye of the Sun is a heavily political novel and it draws attention to post-colonial issues such as the centrality of language, the legacies of Empire in contemporary politics, economy and institutional education in the post-colonial states, forced migration, exile, miscegenation and civilisation. It is a novel about decolonisation, and it generates a reading of a post-independence society. Its central concern is the ambivalent relationship of the post-colonial subject with the culture of the coloniser, and it looks at literature, especially the novel genre, as an institution of the Empire and problematizes the act of reading for the post-colonial female subject. In *The Map of Love*, a later publication, the act of reading is reconciliatory and reconstructive, but in *In the Eye of the Sun*, reading creates ambivalence, alterity and a problematic hybridity. Reading mobilises the post-colonial subject in *The Map of Love*, but in *In the Eye of the Sun*, it paralyses Asya and makes beginnings and endings problematic for her. Although the novel follows the trajectory of a linear storyline with its bildungsroman structure, there is a deferral of ending, and Soueif does not create a familiar return story.

Within the larger pattern of Asya's life in Egypt and England, *In the Eye of the Sun* chronicles the history of Egypt between the years 1967 and 1980, and the history of the country intersects with the personal history of Asya and her family. The novel starts with the catastrophic and humiliating defeat of the Egyptian Army in the Six-Day War in 1967 and gives historical depth to the repressive political climate for the following two decades. Although the novel is intensely historical, its political content is somehow situated outside Asya's life, and to support this, it appears as intrusions in the form of newspaper reports that intersect and interfuse with the narrative only to create a stage for the action to take place. Valassapoulos (2008) indicates that "political contexts disappear in the face of internal psychological struggles" (p. 124) in the novel. Soueif (1999) describes *In the Eye of the Sun* as a classical novel of education and says, "history and politics come into it only insofar as they affect our protagonist and those around her" (Massad and Soueif, p. 83).

Beginning is a problem for Asya because she is a post-colonial subject, and *In the Eye of the Sun* (1999) starts in media res with a letter that Asya writes in London to Chrissie in Cairo, "it's only been five years [...] it isn't long at all in the history of a country" (p. 3). Nada Ayad (2016) indicates that the opening of the novel "articulates one of the projects of the novel: to chronicle the effects of [the] shifts on the daily lives of ordinary Egyptians" (p. 57). History, or time, is established as a dilemma, and the opening invites the reader to think that the long history of Egypt will shape the worldliness of Asya who will carry it as a burden. However, the novel shows that some carry it as a scar of a humiliating wound and painfully remember/wear it. Likewise, Asya's witness is her body (Cariello, 2009, p. 337). The ending reasserts the same struggle, and, following a Qur'anicⁱ recitation, the novel turns to the anguished inner speech of Asya, "To see the end in the beginning. But in life you can only see the end when you come to it" (Soueif, 1999, p. 765). The end is in the beginning, because this is a novel, and it is possible, and Asya is often reminded that life is not a novel. For many interesting reasons, *In the Eye of the Sun* begins with its ending in 1979 –the pastness of the past being its central problem– and ends with a questioning of beginnings. It is a mobile novel of histories, hybridities, departures and arrivals, and returns are traumatic in it. They are ambivalent and inseparable from memories and make the novel a questioning, within the syncretic post-colonial realities, of the returning itself. Asya's beginning is very novelistic in an imperial sense, and this hinders her attempts of liberation. On the other hand, liberation is not the necessary telos in her story (Massad and Soueif, 1999, p. 75; Valassapoulos, 2008, pp. 125-126; Maleh, 2009, p. 16).

Asya mistakes the words on the pages of English novels that she reads for the realities in Egypt and England, and beginnings and returns become powerful metaphors for colonialism in Soueif's fiction. The presence of the unending colonial past in the present creates the ambivalence that this novel portrays, and its tension is authenticity. The novel is haunted by English canonical novels, and it haunts/writes back. Marilyn Booth (1994) states that it is also "a postmodern rewrite of two landmark midcentury works of Egyptian fiction" (p. 204): Naguib Mahfouz's *Cairo Trilogy* and Latifa al-Zayyat's *The Open Door*. This Arab/post-colonial double of *Middlemarch* makes Asya a suffering textual child of the Empire whose fundamental problem is to live a real life without the imposition of others –and of literature, which is underlined at certain moments with casual references to *Don Quixote*. Malak (2005) argues that the "dislocation between the realm of Western literature and the reality of the Middle Eastern world constitutes a leitmotif feature that runs throughout Soueif's fiction" (p. 134).

In this novel, Soueif comments on hybridity as one of the violent and inescapable results of colonialism. Asya's beginning is determined by her mother, and colonial history, like her mother's is. In the course of the novel, she is sent to England for graduate study and returns as a professor of English to Cairo University like her mother. The only difference is that her mother has her and her sister Deena while she is writing her dissertation in England and Asya's lot is a miscarriage and adultery. As an upper middle-class Arab Muslim woman, she is married to Saif, but the marriage is unconsummated and troubling. Boccardi (2009) indicates that consummation "is the means to imprinting the romance onto reality" (p. 111) and Asya is obsessively concerned with her sexuality and intellectual identity throughout the novel seeing romance and sex as the

opposites of a binary. Her hybridity is also problematized by desire and reading about desire in the imperial culture, especially in novels, which does not bring resolution to the narrative because it heightens the ambivalence the post-colonial subject feels.

The novel follows the serene trajectory of a bildungsroman, paradoxically becoming a war narrative at times, and describes the turmoil of the 1967 Six-Day War when the teenager Asya studies for the *Thanawiyya 'Ama*, the General Certificate of Secondary Education. There are the official celebrations of the 1952 Revolution for its fifteenth anniversary and army trucks run over Asya's uncle, Hamid. Like the car-park attendant Mansur in *The Map of Love* who carries the burden of history on his dead body after a terrorist attack, Hamid carries history as a scar. He loses one arm, and his brain is also affected symbolically in the area of memory. As a parallel to this, the novel begins in 1979 at a hospital in London when Hamid undergoes an operation for what the Army of Egypt did to him in 1967: "a self-injurious army that damages the same people it is supposed to defend" (Malak, 2005, p. 131). However, for Asya, everything is entertainment and a break from study.

Asya memorises the Socialist Laws of July; she is a child of the 1952 Revolution, and she should study history for the exam. However, she secretly reads *Robinson Crusoe* taken from her mother's collection: "even *Robinson Crusoe* is preferable; it seems, to the details of Sykes/Picot agreement" (Soueif, 1999, p. 45). The history of the Arab Near East is disturbingly there, and the dilemma is established with the actual practice of novel reading. Asya lives in the Arab East that the Sykes/Picot divided and is reading *Robinson Crusoe* in the midst of the Six-Day War, a novel that is considered to be the first novel of English Literature, a novel about the institution of the novel genre (Eagleton, 2005, pp. 22-23), and imperialism and colonialism. All that she wants, however, is to read drama and novels forever and ever, and maybe an end to the war.

War, however, is a material reality and Asya's mother Lateefa says, "This isn't a game, this isn't theatre. This is a war" (Soueif, 1999, p. 55). Dada Zeina, the family servant/nurse, has to wait in the queues for sugar, tea, oil and flour, and the reader hears patriotic war songs and the words of General Nasser popping abruptly from the pages. Asya cannot watch *Peyton Place* anymore because television shows only footages of past military parades. After all, the Egyptian army has to withdraw in the eye of the sun; *Thanawiyya* is postponed, and they lose the War. For Asya, novels are not good anymore and she, for the first time, realises that history is taking shape. It is such a war that there is not any family in Egypt that does not lose a son or a brother that summer. To his luck, Ismail Mursi, Asya's grandfather, the self-exiled Palestinian, does not lose a child, but his son loses his memory.

After setting the historical stage, the novel starts exploring the effects of reading the literature of the coloniser. As suggested in its opening, Asya repeatedly questions her preferences throughout the novel and feels that her life is imposed on her because her academic parents always want her to teach at the academy. In the opening, Asya desperately wants to study literature and writes on her university application form 'Cairo University, Department of English' for sixteen times and invalidates it. However, she never feels self-sufficient as a professor of English, and although she sees culture as key to transformation, she is doubtful. Asya embraces English Literature and wants to join the department. She secretly loves her professor of Poetry, a controversial figure because of the British accent of his English and described as the "first Egyptian head of an Egyptian Department of English" (Soueif, 1999, p. 92). After the issuance of the National Charter in 1962, professors are invited to participate in society to instil a socialist mentality in the universities in Egypt (Crabbs, 1975, p. 387) and, for the poetry professor, "Art is at the service of the Revolution. Will there be no end to British imperialism?" (Soueif, 1999, pp. 94-95). Asya organises poetry and music nights and meets Saif on the steps of the library of the Department of English though he insistently lies to his friends that they met at an anti-government demonstration. Asya's beginning is the beginning of a new phase in the history of Egypt and the ambivalence is visible because her story starts at the English Literature Department in Cairo University when the country is battling war after war and struggling to recover from the legacies of Empire.

Asya is an interesting hybrid, a character of paradoxes, and is often depicted as superficial. Saif says that she likes Joan Baez, Bob Dylan, Sayyid Darwish, Simon and Garfunkel and the old songs of Abd el-Wahab at the same time. She enjoys the privileges of an upper-middle class life in Zamalek, goes to operas,ⁱⁱ but also espouses Western Marxism. Asya criticises the repressive politics in Egypt, but admires Nasser (Ayad, 2016, p. 58). Booth (1994) indicates that “privileges shackle those who enjoy it” (p. 204) and this tension is emphasised in the novel when people question Asya’s irritating impartiality and theoretical stance on polemical issues. While discussing polygamy with a group of international friends in England, Asya says, “I don’t believe in polygamy [...] “but I don’t condemn it out of hand” (Soueif, 1999, p. 401), but a girl from the group asks her to choose a side. Malak (2005) defines Asya’s stance as “inherently polyglot”: “her hybridized discourse rejects the principle of monologue and composes itself by selecting from competing discourses” (p. 131). It should be stated also that, like Asya, Soueif defends impartiality in an interview and says, “we have no option but to NOT choose sides” (Mahjoub, 2010, p. 59).

Asya often questions received ideas, or “received value systems” (Booth, 1994, p. 205), that shape her tastes and identity. She cannot decide from where her understanding of vulgar comes, perhaps from her father and Saif and she fears that she is “little more than an object in the male consciousness” (Nash, 2008, p. 29) as Faten in the “The Water Heater” in *Sandpiper*. Parenthetically to note, Faten is beaten by her brother because she studies French that symbolises the language of the coloniser (or the Male Symbolic) for the incestuously-desiring brother. The voice of Saif is always in Asya’s mind as a chorus dictating to her what to think and his control of language gives structure to the novel. Saif narrates certain passages which create a sense of doubling and some scenes are narrated firstly by Saif and then by Asya. In imperial terms, the structure of the novel can be described as the construction of opposites and, because Saif frequently lies throughout the novel, the reader questions his authenticity.

When Saif and Asya meet at the library steps, Saif tells Asya that she is Asya, and he will never call her by her name after that. Asya narrates the same scene and the voice of Saif circumscribes her sentences and subverts the normal rules of narrative: “he was proud of his perfect feet and his smooth, muscled, brown back. ‘So what the hell did you feel when you touched the bastard’” (Soueif, 1999, p. 99). Boccardi (2004) describes their encounter as “epidermic” (p. 316) and it is seen that the multiplicity of perspectives decentres the consciousness in the novel when the reader learns in the opening that Asya will betray Saif. Booth (1994) emphasises that the first-person musings of Saif “cut across our intimate knowledge of Asya” (p. 204). As a correlative way of interpreting, Asya’s narrative stands as a testimony and after-narrative because it is clear that she knows Saif as if they met long ago.

To return to the prior point, Asya speaks of *theoretical sadness* and cannot confront divorce because Saif does not tell her *categorically* that it is over between them. She draws flowcharts about her emotions and rejects when Saif wants her to describe her betrayal in a flowchart. She theoretically and coldly defines the components of life: “Love: a quarterly visit to a husband who treats her like a pet; to be indulged and given treats as long as she behaves – a husband who turns his back on her every night” (Soueif, 1999, p. 353). She criticises Saif because he likes naming feelings. She likes exams because they are defined and finite and when she writes her dissertation, only one category does not trouble her: time. The novel’s conclusion reasserts her contradictions and does not solve them because ambivalence is at the centre of the novel, and hybridity and alterity keep this centre at the centre.

Asya is a post-colonial hybrid, and her self-discovery is filled with self-doubt, self-contradiction and sometimes self-destruction. D’Alessandro (2011) emphasises that Soueif’s female characters cannot manage to see themselves as “integrated subjects” (p. 44). The difficulty lies in the fact that she inherits ambivalence from her mother, who loved her English teacher Miss Sage, and in whom she saw “a whole freer way of life and thought” (Soueif, 1999, pp. 458-459). Asya’s ambivalence is based on another and reproduced ambivalence, and Soueif points to the repetitious displacement of the post-colonial subject because past is not

past. The violent contradictions in the life of the post-colonial subject create fragmentations of identity and estrangement, and the culture of the West becomes a signifier of positivity which is inherently problematic for the post-colonial subject. Booth (1994) similarly emphasises that there is an undercurrent in the novel, an ambivalence and a self-questioning of the postcolonial intellectual vis-à-vis Western societies (p. 205).

Soueif relates this problem mostly to the acts of reading and indicates that Lateefa never told her mother that she read novels. In the 1930s Cairo, Lateefa, an Arab Muslim girl wants to be like the British girls driving army trucks in the streets of Egypt and, forty years later, Asya is hopelessly thinking about Empire in the Embankment in London. Unhappy, alone, disillusioned and unsettled by the lure of fixity and roots, she looks at the Thames, which she sees as important and mighty as the Nile, and the two rivers interlace in her memories of Empire. They become the collective memories of the Egyptians and other colonised nations:

Built of course on Egyptian cotton and debt, on the wealth of India, on the sugar of the West Indies, on the centuries of adventure and exploitation ending in the division of the Arab world and the creation of the state of Israel(Soueif, 1999, pp. 511-512).

The reader never hears the story of Miss Sage or what happens to her after the 1952 Revolution when her mother and another professor triumphantly seize the English Department from the British. We only know Lateefa's story who loved English literature from that day on. Asya follows her mother's example, but she constantly meditates on the use of a Ph.D. in English, or teaching metaphors and linguistics to the students in Cairo. It is important to note that, as Booth (1994) emphasises, Asya's dissertation "with appropriate irony" (p. 205) is on metaphors. After all, Asya does not understand why English Literature should matter to Egyptians. Knowingly ironic and subversive, this is a deliberate attempt in the novel to understand the effect of an attachment to the culture of the Empire that distorts realities, challenges belongings and limits the life of the post-colonial subject. Asya weeps like a child for the past and articulates her fears eloquently:

they wouldn't have to look in the dictionary every two minutes, at least they would recognise for themselves the references to the Qur'an or to Imru' al-Qais, at least they'll know that when a character refers to 1882 he's talking about 'Orabi and the occupation and when he refers to 1919 he's talking about Sa'd Zaghloul's revolution – they will know how the words *sound*, for heaven's sake. What is English Literature to them or they to English literature that everyone must live in torment over it (Soueif, 1999, p. 452).

Remembrance is a feminist issue (Heilmann & Llewellyn, 2004, p. 142), and Asya here thinks about women: Miss Sage, her mother, herself and a barren Madame Zeinab who loses her husband in the middle of her Ph.D. in England and returns to Egypt with his dead body. Zeinab never completes her studies, stays as an instructor and Asya fears that she will end up like her. Out of fear, Asya thinks that she should not have studied English Literature, but she is in England and "the damage was already done" (Soueif, 1999, p. 459). She, however, is conscious of her alterity and thinks that a sinister insidious colonialism is implanted in her soul; a colonialism that no rebellion can diminish, or no treaty can put an end to. If she is in England, the British Empire is responsible for this, but she has not come empty handed. Egypt, as the other setting, becomes a referent and measure by which the Empire is evaluated (Massad and Soueif, 1999, p. 76) and Asya's remarkable description of the imperial encounter becomes the central scene of the novel because, as she too states, Empire bears the traces of the Other.

I bring you poetry as great as yours but in another tongue, I bring you black eyes and golden skin and curly hair, I bring you Islam and Luxor and Alexandria and lutes and tambourines and date palms and silk rugs and sun-shine and incense and voluptuous ways (Soueif, 1999, p. 512).

As the post-colonial Other, Asya feels displaced in real life and often thinks on the nature of literature and its power to move the self beyond reality. She is ignorant, however, of her post-colonial alterity because her ideas about literature derive from English Literature. She is also not cognizant of the fact that she is somehow annihilated because of colonial history. The destructive reality of colonial discourse is more visibly and

sarcastically exemplified with Asya's university friend Noora, who will later marry Bassam, a Palestinian. Noora is described through books and desert pants. She has eight different publications of the *Seven Pillars of Wisdom* and has read all of *Arabia Deserta*. Unknowingly disseminating the discourse of Orientalism with the reproduced copies of *Seven Pillars of Wisdom* and, as an orientalised Oriental who internalises her orientalisation, or a mock Wispy and a fake T. E. Lawrence, Noora can well be described as a displaced post-colonial female. As explained in the novel, Wispy is

a Western person – they're mostly English although there are some Germans – who is terrifically interested in all things Arab – interested in a deferential sort of way. It is a variant on the Indian theme – the ashram lot rather than the Empire lot. They are the type, you know, who can go native, grow beards, maybe, who take to sandals – they might even learn some Arabic, and a few courtly gestures. It goes with other things too – organic foods, peace (Soueif, 1999, p. 473).

Noora is a telling case in point and, in Saidian terms, is one of the textual children of Empire like Asya. Bassam's displacement disturbs them as they think that the real world is filled with bruised and tortured people as they sit there. Asya is lucky, as she says to herself, she is not a "Palestinian woman living in a camp in south Lebanon [...] nor a Polish Jewess in 1939" (Soueif, 1999, p. 334). However, she thinks that she has not done anything apart from reading poetry. People suffer, and she meditates on words. The sense of displacement is emphasised again in the novel when Sidki al-Tarabulsi arrives to collect Chrissie, her daughter, and Bassam has to hide in another room. He forgets his notes on the table and Sidki picks up one of his copy-books that bears his name. Sidki asks who Bassam is emphasising that he is *but* a Palestinian. Earlier in the novel, when Asya tells her aunt Tante Muneera about Bassam and Noora, she is baffled the same: "'Palestinian?' Muneera claps her hand to her mouth" (Soueif, 1999, p. 115). Later, Bassam will be thrown out of Egypt during Camp David, and it is interesting that Sidki problematizes the Palestinian background of Bassam whose name turns into a metonymy, but cannot recognise the ambiguity with Chrissie's name as people repeatedly state that it is not an Arabic name. Names remain an issue of disorder in the novel and Chrissie's real name is Carima. Born in England and having lived there till she is five, Carima is called Chrissie; she does not answer to Carima and wants to have her name officially changed. Carima/Chrissie becomes one of the symbols of hybridity with her name while Bassam turns into a metonymic gap for the absence of Palestine through his name. As the emblem of her hybridity, Asya becomes a metonymic gap in the novel through her name as well.

Names become aggregations of opposites in a cultural sense, and they are problematized, as in *Romeo and Juliet*: "What's in a name [...] were he not Romeo called" (Shakespeare, 2003, 2.2.43-45). As stated before, European literature creates ambivalence for the post-colonial subject, and *Romeo and Juliet* is alluded to several times in the novel. Asya's master's thesis, as if to attest to her unconsummated marriage, is "Romeo as the Embodiment of the Platonic Ideals of Courtly Love". In another similar instance, Asya listens to the stories of Dada Zeina who introduces to her rural Egypt and suddenly the epistemic control of Empire enters the narrative with Shakespeare: "Juliet was only fourteen" (Soueif, 1999, p. 124). *Romeo and Juliet* is Asya's standard of growing up as reinforced by quotations from the play. Like Juliet, Asya secretly meets her lover in Beirut and describes this experience through Colette novels. Later in the novel, Asya visits the family tomb and thinks that they are similar to the tombs of the Capulets in the *Romeo and Juliet* film, and Sheikh Zayid, not Friar Lawrence, stands holding a light above his hand.ⁱⁱⁱ The triumphant effect of the Empire is such that it reproduces itself and the text returns to (canonical) works of European Literature that hold the control of events.

Friar Lawrence-like Sheikh Zayid is an interesting figure in the novel. He falls in love with a half-Moroccan woman who would not want him because he does not wear European clothes. Sheikh Zayid takes off his Sa'idi clothes and puts on a suit for her sake. The novel shows that for ordinary Egyptians roughly around the 1920s, it slowly becomes the standard to wear European clothes and the fez is no longer worn. Forced sartorial change brings happiness to Sheikh Zayed; however, as a sheikh in European clothes, Zayed carries his *zebiba*, the

prayer-spot in the middle of his forehead, as an emblem of his hybridity. He cannot erase it, and his body becomes the site of memory and hybridity.

In this post-colonial novel, the half-Moroccan woman marries Sheikh Zayed provided that he wears European clothes, and Asya quarrels over George Eliot with Saif. This is a pivotal moment in the novel: Saif argues that George Eliot is not worth reading though he has not read her, and Asya bursts out because she thinks he only cares about Sartre, or the Spanish Civil War. Here, Asya describes Saif as Mr Casaubon. She cannot reconcile with the fact that Saif is so sure of himself, like Mr Casaubon, and wants *facts*. Asya is also angry at her mother who cannot see a point in fighting over George Eliot. Her cultural syncreticity reveals a radical otherness, and she fights with Lateefa because, she thinks, she should care about literature as a professor of English. Although Asya spills out hatred against Sartre and Camus, and fights with Saif over George Eliot, an English novelist, she loves him because he meant freedom for her. This can be compared to Dorothea's awakening moment in Rome in *Middlemarch* where she learns more about her husband, Mr Casaubon, and is disillusioned afterwards. Like Dorothea, Asya constructs her identity as a response to her husband and her increasing understanding of her marriage puts her in a confining cul-de-sac.

On the other hand, understanding is problematically textual because she thinks that like Dorothea who saw Mr Casaubon as a brilliant scholar she was walking to freedom with Saif, who read Strindberg and Genet. However, Mr Casaubon cannot complete his masterwork, *Key to All Mythologies*, and Dorothea is awakened to a new consciousness throughout the novel. After all, Saif ironically thinks that George Eliot is not worth reading and Asya inescapably turns into Dorothea in this post-colonial double of *Middlemarch*. On the other hand, as a devout reader of novels, Saif wants facts, and he does not believe in telepathy, because of which they also quarrel. In the end, however, his self is a palimpsest of the books he has read, and this is the reason he meant freedom for Asya. Literature and the act of reading turn into an insurmountable obstacle in their relationship, and Asya thinks that Saif wants her to be like the women in the books he has read, especially Mersault's lover in *The Stranger*. There is an archive of women and Asya thinks they are not real. They do not exist, and they wait to be loved by men, perhaps to love back, or to be beaten and killed by men. Asya becomes an aggregation of all those women who "appear as a face on the wall of Mersault's cell" (Soueif, 1999, p. 345). The interesting thing is that, as an Arab post-colonial subject, Asya is blind to the silenced Arab in the narrative of Camus and is obsessed with intellectual identity and standards of value that are imposed by Empire. As this instance suggests, Asya's hybridity creates an unbridgeable distance with other culturally hybrid people, like Lateefa and Saif, whose ideas are also shaped by European cultural and literary traditions. On the other hand, Asya's hybridity will inordinately be consolidated and more problematized when she goes to England. As Booth (1994) indicates, the Cairo-to-Europe trajectory partly defines the Egyptian intelligentsia's experience in the 20th century (p. 204), and it changes Asya as well.

Asya is repeatedly reminded in the novel that life is not a novel, and, after the quarrel over George Eliot, she paradoxically thinks that she is more comfortable with art than with life. She is concerned with art and life at a time of national insecurity in Egypt, and her hybridity turns into an intergenerational conflict with her mother, whose alterity feeds and reproduces her alterity. When Asya finally breaks up with Saif and talks to her mother, she mimics the words of Cathy in *Wuthering Heights*: "My love for Saif is like the eternal rocks beneath [...] I am Saif", and Lateefa warns her, "This is not a novel" (Soueif, 1999, p. 568). At another instance, Lateefa warns her again, and this time Asya retorts. Her confusion seems to be a sign of the post-colonial subject's perpetual displacement.

Asya hears the same warning after learning that she is pregnant. She thinks that it is not the right time to have a baby, and Chrissie warns her that life is not a novel, and there is no such thing as a right time for babies. In fact, Asya waits for four years to because her parents do not allow them to get married until after she finishes her studies. Asya thinks that pregnancy is another similar imposition like the delayed marriage. At one point in the novel, she is unhappy because the doctor does not put her on contraception, and she cannot have an IUD

until after her first delivery. After all, Asya does not want to be childless like the childless instructor Madame Zeinab, but she also does not want to have a baby only four months after marriage. She is in the limbo of romance and sex, sex and desire, desire and marriage, marriage and pregnancy, and later marriage and divorce. She fittingly describes herself as “more or less a virgin” (Soueif, 1999, p. 538). Massad indicates that the motor of the story is Asya’s attempt to combine love and desire (Massad and Soueif, 1999, p. 76), and it is important that Saif Madi means “the piercing sword” in Arabic (Malak, 2005, p. 133). Asya’s ambiguity shows that her body becomes a site of alterity, and she inhabits the liminal space between words.

The handling of pregnancy in the novel is stunning in another respect. Although *In the Eye of the Sun* explicitly depicts sensual scenes between Gerald and Asya, it represses sexual encounters between Saif and Asya, perhaps because they do not see each other as desiring bodies (Valassapoulos, 2008, p. 126). Towards the end, only Saif, the untrusted narrator, talks about such incidents. Most important though, sex is not discussed, or is mentioned only in the form of unconsummated sex. Nonetheless, pregnancy is considered at length in the relationship between Asya and Saif. This can be a Flaubertian contribution to the novel because Flaubert never describes sex in *Madame Bovary* between Emma and her husband, and Emma suddenly appears as a pregnant woman in the next chapter. In an interview, Soueif indicates that the obvious influences to her novel writing are the nineteenth century novelists, especially Tolstoy, George Eliot and Flaubert (Massad and Soueif, 1999, p. 88). Likewise, one chapter ends with unconsummated sex in the novel, and the next begins with Asya’s sudden pregnancy in a Flaubertian sense.

To return to the prior point, Gerald also tells Asya that she knows nothing about life and reminds of her Dickensian characters, especially Miss Havisham. Interestingly to note, Miss Havisham is a childless woman and it is seen that English Literature shapes Asya’s relationship with Gerald. At one point in the novel, they quarrel, Asya for the first-time answers back and says that Gerald is behaving like Jimmy Porter. Obviously, Gerald does not know anything about the English playwright John Osborne, and Asya paradoxically embodies linguistic and cultural control against an Englishman. He, however, points to the brutal colonial discourse that divides Asya: “Your ideas all come from books. You don’t know a thing about real life” (Soueif, 1999, p. 555). No matter what, Asya pays attention only to his grammar mistakes in a moment of post-colonial unsettlement. In the scene, the Egyptian/Oriental has linguistic control, but, as a post-colonial subject, Asya fails to recognise that Jimmy Porter in John Osborne’s *Look Back in Anger* is an angry young man because the Empire has lost its powerful grip on the Suez Canal, and she confusingly uses him as the post-colonial subject’s claim to English Literature.

At another point in the novel, Gerald frantically controls Asya’s body and her epistemology and forces her to translate letters from Cairo if in Arabic. One is from Chrissie which Asya mistranslates, and the other is from her father with an unlucky English sentence settling in the middle. Upon hearing that Asya is about to break with Saif and has an affair with Gerald, her father writes to her. Though the letter is in Arabic, he says in English that she is making a mess of her life. Asya tries to find an Arabic equivalent for the sentence and thinks that it is almost impossible to say it in classical Arabic. While she is thinking about English and Arabic, Gerald distracts her and wants to hear the translation. This selfish English opportunist that Massad (1999) describes as “overbearing uncouth English hippie” (Massad and Soueif, p. 76) does not want to know what Asya thinks, but to always speak for himself and for her. As stated before, people question Asya’s impartiality, but Gerald wants her to excise herself completely and to survive, as a subaltern female, on the negativity of annihilation. He wants her to be his self-reflection. Quite the contrary, Gerald twice indicates that Asya imposes limits in her imagination earlier in the novel and later dictates, like an academic Orientalist, that he knows Asya better than she knows herself. Clearly, Gerald inherits imperialist knowledge and unknowingly executes it.

Asya’s assumption of Gerald when they first meet is very novelistic and textual with references to Heathcliff and *Wuthering Heights*. Emily Bronte’s novel shapes the content of *In the Eye of the Sun* and, when confesses her betrayal, Saif hits her and later that night, he wants to enter her room echoing Cathy’s ghost in the novel.

Towards the end, Asya cannot recognise whether it is Cathy or Saif's voice that she hears, and she finishes her doctoral project with echoes in her head: "– 'Will you let me in?' – a loved familiar figure in an armchair – 'I did a bad thing today?' – or huddled on a rainy pier" (Soueif, 1999, p. 704). Ambivalence remains as part of her hybridity and the scene suddenly changes to New York. This time, Asya is depicted as holding linguistic power against the sexual imperialist Gerald and says that she is being herself. Asya speaks in *his* words to say that it is over between them and she leaves him.

Throughout the novel, Asya's relationship with Gerald consolidates her hybridity and strengthens her textual trauma. After committing adultery, Asya identifies with Victorian fictional characters: "You've committed adultery [...] joined Anna and Emma and parted company for ever with Dorothea and Maggie – although Dorothea would have understood – would she?" (Soueif, 1999, p. 540). This complex experience of desire and pain is addressed in another scene with literary characters and Soueif shows that Asya's cultural memory is saturated in European literature as she regrets her betrayal and suffers like Ophelia. In a disturbing suicidal scene, Asya wants to be (or die as) Ophelia, who is but chaste. On the other hand, Saif describes Asya as Desdemona when they first meet in Beirut after a very long separation, and before the adultery, and his descriptions are very textual. For Saif, Asya is innocent, but unseeing, like Desdemona.

Asya is either Ophelia or Desdemona and, as a cultural hybrid, she cannot tolerate ambiguity (and this might be the reason that she likes exams). Likewise, her father says that she is intolerant of ambiguity. At one scene, Asya stops writing her dissertation because she thinks there is no use of it and ruminates on the situation of Egypt and the dilemma between life and art. At the English Department in Egypt, professors discuss Heathcliff, Othello and Majnoun, but they set strict rules for their daughters, or encourage, even push, their sons to be doctors and engineers and to join the ruling party. Asya also sees her life as a book written by Saif or his father, but resists the idea. She will, however, sadly accept this saying "he is the imagination and I am the execution: he is the author and the director of our drama and I am just the cast" (Soueif, 1999, p. 593).

Asya believes that her life is not a book, but, as reflected in the imagery of *Heights* moors with Gerald, she cannot reconcile with England spatially and sees it as a novelistic setting. Upon first visiting her supervisor at the university, she is unhappy to see that his office is very modern. Obviously, she expects a scene from a 19th century English novel. At another time, she is disappointed at a café on the pier in England, "Can't it be warm and cosy with [...] *David Copperfield* lying open on the coffee-table in front of the fire" (Soueif, 1999, p. 394).^{iv} By implication, it can be argued that she imagines an England, like the academic Orientalists that imagined the Orient, and her knowledge of the imperial centre is textual because she thinks that what she sees is not England. The actual encounter with England is thus very disappointing for her, and she decides to live in a Victorian cottage and create an England out of her textual knowledge. In a way, she Anglicises herself through space after starting to live in the cottage because she learns about the smell of the fields and wood fire. Moreover, she thinks that she is living in the cottage like a character of a story book. She slowly gets to know about English geography and realises that there are no hedgerows in Egypt. As another example, she wants to see the Castle in a city that she only read about, and upon going there, learns that it is in reality a prison. This instance shows that her understanding of space will eventually be anchored in place and land, and to attest to this, she sees a newly-found stone idol that is buried in sand in rural Egypt at the end of the novel, and identifies with her (Cariello, 2009, pp. 320-321).

Although the ending is hopeful, Asya has a metropolitan understanding of the nature of literature throughout the novel, and this contradiction stems from her internalisation of the culture of the West as the standard. Similarly, when she is in Paris with Saif, Asya imagines a scene with a Daniella, Saif's Parisian ex-girlfriend. She always thinks of her in period clothes, as from a novel by Colette or Katherine Mansfield. As Saif earlier indicates, Danielle, the sad Parisian, comforts herself with him after her Algerian boyfriend illtreats her and, interestingly, all the ex-girlfriends of Saif are European or *khawagaya*/expatriates. There is a Didi Hashim who has to leave Cairo after the 1952 Revolution, and when Saif learns about Asya's betrayal, she thinks that he

creates a modern harem in London with American and Scottish women though she is well aware of harem's imagined representation in the West:

A scene from a modern harem, Asya thinks, except that here women ignore each other; there's none of that mutual grooming and gazing you find in the classical stuff. If this had been a Delacroix, now, you would have had Clara leaning over to Mandy's toenails, while Mandy lay back, eyes dreamy, lips half parted, one hand lazily extended to toy with the red tresses that flowed over Clara's smooth, creamy shoulders – she shouldn't stare, Asya thinks (Soueif, 1999, p. 726).

Asya sees herself as Mandy, but thinks that she does not remember what her true self is like. However, it is not only Asya whose alterity is based on texts, but also Saif. As two cultural hybrids, Asya and Saif, shatter under the struggle for endings and beginnings. On their last encounter, he mockingly wants Asya to describe their marriage as a novel:

[...] honestly, even if this were a novel, what kind of a novel would it be? It would be pretty crappy, wouldn't it, if it had us standing here now agreeing to meet in twenty years' time? You could have a sequel then: *The Flame of Friendship: Part Two* (Soueif, 1999, p. 734).

On the other hand, all the girlfriends of Gerald are from the developing countries, Trinidad, Vietnam or Egypt. For Asya, the reason is obvious. He can be superior and the big white boss. At the end, however, when Asya cries out in the streets of New York to Gerald, she says that he is "a sexual imperialist" (Soueif, 1999, p. 723). Her post-colonial voice stems from the web of filaments that maintain her connection to Egypt, and she recognises that she cannot reconcile either with England or Egypt, but with her hybridity. The ending shows that she can do this, as Edward Said (2012) says

Soueif does not in the end fall for the East versus West, or Arab versus European, formulas. Instead, she works them out patiently, and then goes with Asya, who is neither fully one thing nor another, at least so far as ideologies of that sort are concerned (p. 410).

The novel closes on the assumptions about the burdens of post-colonial hybridity, and there is another model of hybridity that this remarkable novel contests. The discussions now turn to colonial desire in the novel with Robert J. C. Young.

3. Colonial Desire in *In The Eye Of The Sun*

Colonial desire is a concept developed by Robert Young, by which he argues that colonial discourse is saturated in sexuality. As he shows with Gobineau, colonisation is guaranteed at the expense of rape and inter-racial breeding, which is necessary for civilisation, but threatening because it also destroys civilisation (Ashcroft et al., 2004, pp. 50-52). Young (2005) states that the word adulteration combines sexual transgression and adultery with alterity in its root; "ad" and "alter", "the mixture of self and other" (p. 98). He indicates that the relationship between the coloniser (male) and the colonised (female) is seemingly heterosexual and based on racialised sexual hierarchy, domination, violence and power. For Young, the principle of life and death (the inner poison or plague) is the result of the continual adulteration of blood because of racial mixing. The fear of miscegenation is embedded in the writings of Gobineau though he postulates it as the basis for the civilisation of nations, and of particular concern for this paper is septicaemia because Gobineau claims that adulteration of blood is the reason of the fall of nations and that if any civilisation ever existed, it is because of the Aryan elements within it (Young, 2005, p. 122).

In the Eye of the Sun problematizes desire for the post-colonial subject, and, as Joseph Massad (1999) indicates, desire "in Soueif's work, always exists in a context of politics, history and geography all of which are intermeshed and cannot be disentangled" (Massad and Soueif, p. 74). There are four interesting scenes in the novel that disrupt the power of the coloniser with assumptions about colonial desire. These scenes are interrelated and offer a shared understanding of colonial desire. The first is in an English university when Asya

is invited to a language class to make a demonstration for some Arabic sounds. In the other scene, Asya betrays Saif and sleeps with Gerald, followed by another scene when Gerald imagines Asya as an odalisque and forces her to a role-play. The last one is the rape scene, and buried inside these scenes is a disturbing address of the adulteration of blood in the context of adultery and post-colonial alterity.

Asya arrives in north England in the Autumn of 1973 as a graduate student of Stylistics, and her first feeling is that she is a shadow, or a silhouette. It is not the England that she knows from the books, and her pigeonhole is empty. As an Arab woman, she checks, in vain, both U and A because she is Asya al-Ulama, and M because she is also Asya Madi.^v Her experiences in England start with a problem about her name and Soueif lists several instances of displacements. She is lost in the student hall and drinks water directly from the tap thinking that English people might despise her, or think that she is barbarian.

One day, a phonetics lecturer invites Asya to class and asks her to pronounce some Arabic sounds. He describes a specific sound and Asya demonstrates it through an Arabic word that she chooses. The first word is *haraam* that is glossed in the novel as “adjective denoting something which is sinful or taboo. It is also used as an adjuration, e.g. to stop someone harming someone, and as an expression of pity” (Soueif, 1999, p. 788). It should be noted that the word has an Islamic sense, for example, adultery is *haraam*. The second is *khiyana* which means treachery and betrayal. Treason is also *khiyana*. The third is *antar*, an Arab name, also the name of an important pre-Islamic poet.^{vi} The fourth is the word *Qur’an*, but Asya cannot pronounce it. The lecturer lastly wants her to pronounce her name and she cannot do it as well.

Soueif chooses these Arabic words to demonstrate Asya’s dilemma of romance and sex, and sex and marriage, and marriage and divorce ad infinitum. Although she glosses *khiyana* in a political sense, it is *zinā* (fornication) that describes Asya’s betrayal. Moreover, the difference in meaning is lost to the non-Arabic speaking, or non-Muslim reader. On the other hand, Saif sees Asya’s act of fornication more as treason because she sleeps with an Englishman. As suggested by Asya’s silence on the word Qur’an and her name, she becomes the metonymic gap of the text very much like *zinā* which becomes a gap. The scene with Gerald expands on this, and Asya, without uttering the word, thinks on *zinā*, not *khiyana*. Here, she can reconcile with herself in terms of religion because, as she thinks, the door to repentance is always open, but she cannot erase the fact from her body that Gerald is an Englishman, which makes her act treason for Saif, not only adultery.

As mentioned before, sex and romance (or the unity of the two) constitute a problem for Asya, and desire is surrounded and blocked by colonial domination, though she cannot recognise it. She experiences sex almost always textually though she is married (because she is more or less a virgin). At one point in the novel, Asya theoretically details her feelings and names them in a flowchart with headings such as romance, sex and married love. As a devout reader of novels, she thinks that if sex is good, romance might follow. However, marriage and sex painfully remind her the miscarriage she has before coming to England, the useless birth control and the plastic penis that the English doctor gives to her. Asya names it as Saif’s surrogate and frantically keeps it hidden in a fabric brought from Egypt, which is ironically a wedding gift that Tante Adeela, her in-law, gives to her.

Apparently, Asya cannot experience sex with Saif who is reduced to a lifeless plastic penis, and with Gerald, sex is more colonial domination. At one point in the novel, Gerald sits, his legs crossed under him and Asya immediately feels desire. She then enters into a theoretical debate about desire, and her inner speech is controlled by the moral European gaze, “sitting behind your table surveying him as though you were Collette or Piaf or even Kuchuk Hanim” (Soueif, 1999, p. 538). It can be argued that Soueif posits Asya as the Kuchuk Hanem and Gerald as the potent European (Flaubert), and this scene makes her the single central consciousness. With Kuchuk Hanem (Little Madame), Soueif questions colonial domination through oriental female sexuality and the moralising Western gaze, and carefully watching Gerald, Asya asks him to spend the night. This attempt to reverse the gaze, because “postcolonial writing often answers the gaze” (Moore, 2008, p. 14), indeed fails because of the ultimate insolubility of desire for the subaltern female. Likewise, Gerald

returns the gaze in a later scene by making Asya an odalisque and forcing her to look at herself in the mirror. Asya's initiation into sex in a scene that writes about Kuchuk Hanem is very important, because this de-Orientalising insight shows that Asya, the Arab/Muslim female Oriental, has a sexual adventure in the imperial centre with the potent European and deconstructs her orientalisation.

Before exploring that pivotal moment, it is helpful to look at Edward Said's discussion of Flaubert and Kuchuk Hanem in *Orientalism*. Said's discussions of Europeans and sex in the Orient are mostly in the context of Flaubert's writings where the Europeans can have sexual adventures that are rare at home which also deeply shape their imagination of the Orient (Wallen, 2015, p. 12; Valassapoulos, 2008, pp. 329-341). He says that Flaubert describes Egyptian women and speaks for and represents Kuchuk Hanem, a dancer-cum-prostitute, who never talks and represents herself, her emotions, or her history. Said (2003) also states that this is not a specific instance with Flaubert, for it is more a typically Orientalist pattern of relative strength and hierarchised power between East and West that gives Flaubert the power to represent the Oriental (pp. 186-191). Gerald often says to Asya that he knows her better than she knows herself, and he thinks that he owns her, "You're mine. You'll always *be* mine" (Soueif, 1999, p. 657). Kuchuk's muteness is subverted in Asya's act of speaking for herself, for it is Asya who invites Gerald, and the novel repeatedly depicts the suppression of talking about desire, which, though legitimised under the marriage bond, is unconsummated, not sublimated and always textualised.

As the aggregation of opposites, desire is liberated in Egypt, the periphery and Flaubert's colonial world, and it is entirely textualised in the novel's scenes that pass in Egypt. The moment when Asya and Chrissie find an eclectic collection of pornography of Sidki al-Tarabulsi, Chrissie's father, proposes a similar interrogation. Asya wants to be left alone with the magazines because she cannot look at them when Chrissie is looking at her and says "the features are always abstracted, decorous, like the faces of Pharaonic statues [...] the men mostly have no faces" (Soueif, 1999, p. 80). Desire, though liberated because it is freely discussed especially with lower-class women, is under surveillance here and problematized (with lifeless statues). This early scene underlines the boundaries of desire with race and, as an Oriental, or Arab, Asya contrasts the collection with *The Perfumed Garden* of Sheikh Nefzawi that she read as a child. In many scenes in the novel, there are references to *The Perfumed Garden*, the most interesting of which is about the Arabic word for vulva. Lady Hamdonna, a character in *The Perfumed Garden*, says: "On every vulva there is written the name of the man who is destined to enter it" (Soueif, 1999, p. 580).

However, Asya thinks only about sexualised translation and recognises that the word vulva never appears in Arabic except for the translations of Arabic erotica. Soueif's central concern here hinges on the fact that colonial desire and translation intersect, as seen in Burton's translation of the *Arabian Nights*, and it should also be reminded that the Arabic word '*awra*, which means a private body part that should not be revealed (Malak, 2005, p. 125), can also be translated as female genitalia (Moore, 2008, p. 13). As with the word vulva, Asya thinks about '*awra* in relation to Literature because one of her female students in Cairo refuse to speak (English) in the class because "the voice of a woman is '*awra*" (Soueif, 1999, p. 754). This student remains silent like Flaubert's Kuchuk Hanem, and Asya feels as a porn-star.

As seen in the non-existent vulva and '*awra*, the Flaubertian moment with Gerald reiterates language as an index of desire and fear for the post-colonial hybrid. Asya continuously ridicules and jokes about her unconsummated marriage, and her initiation into sex only in the form of adultery and rape points to Robert Young's theory of colonial desire. While thinking about desire in the marriage context, Asya fantasises about men from different races and ethnicities, a mix that replicates Sidki's pornography collection. As a rethinking this post-colonial text produces, Asya, Gerald's Kuchuk, turns into Flaubert in her inner monologue; the potent European, and Soueif presents a parodic address of desire and race with Hercules, Ganymedes, African warriors, California tycoons and Leons. However, the narrative abruptly returns to an excerpt from her doctoral

thesis which points to the insolubility of desire for Asya as the female subaltern who experiences sex negatively either through adultery or rape.

It should be stated also that, in the context of English Literature, betrayal/adultery is a peripheral moment in Victorian fiction. As Said (1994) says, the heroine “is surprised, not to say shocked, by the sudden revelation of a lover’s betrayal [in *Middlemarch*]: Dorothea sees Will Ladislaw apparently flirting with Rosamond Vincy [...] Then the women awake to a new awareness of themselves and the world” (p. 173). Betrayal becomes problematic in *In the Eye of the Sun* because although Asya is the Kuchuk Hanem, she subversively becomes Flaubert, and although she identifies with Dorothea throughout the novel, she turns into Will Ladislaw. More than that, Said (2012) says that “in many ways Asya is her own Casaubon” (p. 409). It is seen that only through negativity can desire be transformed from the textual and the imagined into the real in Asya’s life. For that reason, sex is literally painful for her as she says the physical “pain doesn’t go as the books said it would” (Soueif, 1999, p. 540).

Desire is the motor of the narrative and, as an adulteress, or as confined to the untranslated Arabic word *muhasanah* in the text, Asya consolidates her hybridity through desire. Soueif signals an important debate and explores the perpetuating dominance of religion for Asya about desire. She is not only an adulteress but also a *muhasanah* that is glossed as “from *hasanah*, to fortify. A woman who is fortified (through having her desires satisfied in marriage) from the sin of adultery” (Soueif, 1999, p. 789). After the height of the act, Asya thinks about being a *muhasanah*, and her cultural syncretism is implicit because she thinks that Dorothea, in *Middlemarch*, also an adulteress, is Victorian. The emphasis is on constrained Victorian sexuality, and Asya states that she is a modern Arab woman, but also Muslim, which brings to her mind the stoning practice for the punishment of fornication in Islam. The imagery with stones is remarkable because Soueif problematizes desire with numb bodies, death, and sculptures in the novel (Cariello, 2009, p. 317-318). In this scene, Asya’s religious background is unmasked when desire is presented as a problem with diverse ramifications for the female subaltern. Asya thinks that she is not a *muhasanah* because there has to be four witnesses who see the act. Linda F. Maloul (2017) emphasises that “Asya’s family’s Islam seems to be an urban and secular Islam” (p. 77), but she thinks about adultery as *zinā* (thereby stoning to death), which turns into treason/*khiyana* perhaps because she is female. Desire here becomes, together with language, a threshold and a dangerous opening of the self to the other (Moore, 2008, p. 157), and therefore treason.

Desire is also a problem because it is an act of colonial domination for Gerald. He wants to make a sensual role-play with Asya, his beautiful Eastern butterfly as he calls her, and in that scene the reader recognises the “‘exoticising effects’ of colonial stereotypes in the western male’s gaze” (D’Alessandro, 2011, p. 92). Strange is the fact that, as Young emphasises (2005), the desiring and civilising white male is sexually attracted to the yellow and black races who repulse (this is the axis of attraction and repulsion) and the execution of civilisation is based on colonial desire, thereby on hierarchical power and violence (pp. 66, 97).^{vii} Gerald takes off Asya’s clothes and wants her to look at herself in the mirror: he wants her to see herself. Asya wants to switch off the lights and Gerald says that he always wants to see Asya naked and perfumed, her hair falling over the shoulders and wearing her jewels only. The irony is that it is not Gerald, but Saif, who buys the jewels, and Asya asks to see if he wants an odalisque. Gerald does not know the meaning of the word although it is an odalisque that he wants. Asya’s thoughts here slip into great seascapes and empty scenes, into frames from *Death in Venice*, and it is interesting to note that the plague in *Death in Venice* is of Asiatic in origin. Edward Said says (2003), “In Mann’s great fable of the alliance between creativity and disease –*Death in Venice*– the plague that infects Europe is Asiatic in origin: the combination of dread and promise, of degeneration and desire” (pp. 227-228). Similarly, in Guy Boothby’s *Pharos the Egyptian* written in 1899, a virulent plague kills millions of people in Europe. This oriental disease is spread from Port Said where the Suez Canal facilitates not only the transportation of imperial goods to Britain, but also an epidemic disease (Bulfin, 2011, p. 425). The emphasis on plague is very important because, as with Gobineau, the underlying point here is the fear of miscegenation and inescapable death because of colonial desire.

It is seen that degeneration and desire unite in the relationship of Asya and Gerald, and she can experience sex through adultery resonant with colonial desire. The contradiction of her position is stressed with language and the only word that Gerald speaks out at the orgasmic moment is her name. Asya becomes *her name* and the text annihilates her. As explored in the scene where Asya cannot pronounce her name, she again becomes a metonymic gap, a *muhasanah*, because although Gerald roars out “Asya”, he will always call her as babe, or baby, or man, and this ensures the complete annihilation of Asya as a female subaltern through what she calls sexual imperialism (Cariello, 2009, p. 319). For Asya, desire is an index of fears, violations, numbness, death, adultery and rape, and no matter what, it is textual.

Massad (1999) emphasises that Soueif “explores desire not as a Western binary as hetero- and homosexual desire, but rather as a fluid set of possibilities existing on a continuum” (Massad and Soueif, p. 77). Young’s discussion on homo-eroticism in racial mixing also explains the uncertain nature of desire for the female subaltern in the novel. Young highlights the exclusive importance of homo-eroticism in the theses of racial mixing and indicates that if all black or yellow races are female or feminised, it comes to mean that the white male is attracted to both sexes. Young (2005) argues that civilisation begins to merge with interracial homo-eroticism because sexual difference is translated into the sexual division of races as Gobineau speaks about a paradoxical preference for the feminised black races p. 104). This is particularly apparent in the scene when Saif learns Asya’s betrayal. He yells at Asya to invite Gerald so that he can have sex with him, too. On the other hand, unlike in the Victorian novelistic tradition, it is Saif who is awakened after betrayal and he sees Asya’s betrayal as *khiyana*/treason: “An Englishman. You fucked an Englishman”. Asya definitely sees the point and asks, “Would it have been better [...] if he’d been Egyptian? Or Iraqi? Or Palestinian?” (Soueif, 1999, p. 630). Here, desire oscillates between *zinā* and *khiyana*, and Saif leaves Asya with ambiguity because he thinks that she sleeps with an Englishman that she does not know, or cannot possibly know. There is cultural separatism and hierarchical essentialism in Saif’s agony because Gerald can know the Oriental, and he ensures that he does, but Asya can never know an Englishman. Besides, this Englishman can desire him too, which also makes Asya’s plastic penis Saif’s substitute. Angrily, Saif rapes Asya at the end, and this is the only moment they experience sex as a married couple.

Conclusion

Lastly to note is that Asya’s almost hysterical fear for the lifeless plastic penis can be interpreted in the context of oriental sexuality with Flaubert. Orhan Pamuk observes in his *Istanbul: Memories and the City* an important deliberate omission in Said’s handling of Flaubert, which for him points to the fact that Said reads texts selectively. Pamuk indicates that Said ignores evidence that does not point to Orientalism as a discursive tool, and he narrates a story of Flaubert’s failed and embarrassing sexual encounter with an Istanbulite seventeen-year-old girl. Flaubert visits the filthy brothels of the city with a dragoman, where the women are ugly, and he wants to leave at once. The madam offers him her own daughter and the girl wants to inspect his penis for syphilis, but as he still has induration and fearing that she might see this, Flaubert gets out of the bed and says that she insults him. This is a disempowering moment for the European male because Flaubert cannot expose his body to the oriental female gaze like the syphilitic patients in Cairo who pull down their trousers and “display their chancres for the benefit of visiting Western physicians” (Pamuk, 2006, pp. 367-368). Pamuk emphasises that Flaubert studies them carefully and takes notes about them in an attitude of seeing another filthy oriental custom and oddity and, for Pamuk, such a scene of emasculation does not suit within the narrative of Orientalist mastery and domination that Said is talking about. Therefore, he omits it (Teltscher, 2009, p. 138).

In a similar manner, Asya is very nervous about the materiality of the plastic penis and fears that people will accidentally see it. As a parallel to this, there is a scene in rural Egypt where local women giggle over an erect penis that Asya uses for the contraception campaign she works for. After all her problems with sex and marriage, marriage and desire, and married sex and romance, and so on, it is ridiculously paradoxical that she

works for a contraception campaign as a professor of English. A young woman there asks Asya about her delayed period, and she says that she is not a medical doctor and the woman shockingly asks about her title. Asya briefly explains a Ph.D. in Literature, but the woman cannot see a point in studying poetry and stories. Unsurprisingly, Asya describes these women in novelistic terms saying “they are worthy of romance” (Soueif, 1999, p. 758). This striking moment summarises her post-colonial dilemma and consolidates her hybridity. This interesting irony ends the novel and Soueif, like in her second novel, *The Map of Love*, fictionalises post-colonial debates in *In the Eye of the Sun*. She draws the attention of the reader to the imperial encounter which shows that the coloniser bears the traces of the post-colonial Other who also carries traces as scars. For Asya’s case, these scars arise from desire in particular and make hybridity the theme of the novel.

References

- Ahmad, A. (2000). *In theory, classes, nations, literatures*. London: Verso.
- Albakry, M., & Hancock P. H. (2008). Code switching in Ahdaf Soueif’s *The Map of Love*. *Language and Literature*, 17(3), 221-234. doi: 10.1177/0963937008092502.
- Ashcroft, B. (2001). *Post-colonial transformation*. Retrieved from <https://www.routledge.com/Post-Colonial-Transformation-1st-Edition/Ashcroft/p/book/9780203129814>.
- Ashcroft, B., Griffiths, G., & Tiffin, H. (2004). *The empire writes back, theory and practice in post-colonial literatures*. Retrieved from <https://www.routledge.com/The-Empire-Writes-Back-Theory-and-Practice-in-Post-Colonial-Literatures/Ashcroft-Griffiths-Tiffin/p/book/9780415280204>.
- Ayad, N. (2016). The politics of foreignizing and domesticating English in Ahdaf Soueif’s *In the Eye of the Sun*. *Translation Review*, 95(1), 55-66. doi: 10.1080/07374836.2016.1182831.
- Basnett, S., & Trivadi, H. (2002). Introduction. In S. Bassnett & H. Trivedi (Eds.), *Post-colonial translation, theory and practice* (pp. 1-18). Retrieved from <https://www.crcpress.com/Postcolonial-Translation-Theory-and-Practice/Bassnett-Editor-Trivedi/p/book/9780415147453>
- Bhabha, H. (1984). Of mimicry and man: The ambivalence of colonial discourse. *October*, 28(A Special Issue on Psychoanalysis), 125-133. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/778467>.
- Bhabha, H. (2003). *The location of culture*. London and New York: Routledge.
- Booth, M. (1994). In the Eye of the Sun by Ahdaf Soueif. *World Literature Today*, 68(1). Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/40150073>.
- Boccardi, M. (2004). History as genealogy: A.S. Byatt, Tracy Chevalier, Ahdaf Soueif. *Women: A Cultural Review*, 15(2), 192-203. doi: 10.1080/0957404042000234042.
- Boccardi, M. (2009). *The contemporary British historical novel, representation, nation and empire*. Great Britain: Palgrave Macmillan.
- Bulfin, A. (2011). The fiction of Gothic Egypt and the British Imperial paranoia: The curse of the Suez Canal. *English Literature in Transition 1880-1920*, 54(4), 411-443. Retrieved from <http://muse.jhu.edu/article/445326>.
- Cariello, M. (2009). Bodies across: Ahdaf Soueif, Fadia Faqir, Diana Abu Jaber. In L. A. Maleh (Ed.), *Arab voices in diaspora, critical perspectives on anglophone Arab literature* (pp. 313-338). Amsterdam: Rodopi.
- Crabbs, J. Jr. (1975). Politics, history, and culture in Nasser’s Egypt. *International Journal of Middle East Studies*, 6(4), 386-420. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/162751>.
- D’Alessandro, S. (2011). *Politics of representation in Ahdaf Soueif’s The Map of Love*. Bern: CHE, Peter Lang.
- Eagleton, T. (2005). *The English novel: An introduction*. USA: Blackwell Publishing.
- Floyd, J. (2004). Coming out of the kitchen: texts, contexts and debates. *Cultural Geographies*, 11(61). doi: 10.1191/1474474003eu293oa.
- Heilmann, A., & Llewellyn, M. (2004). Historical fictions: Woman (re)reading and (re)writing history. *Women: A Cultural Review*, 15(2), 137-152. doi: 10.1080/0957404042000234006.
- Mahjoub, J. (2010). A correspondence with Ahdaf Soueif. *Wasafiri*, 24(3). doi: 10.108002690050903019822.
- Malak, A. (2005). *Muslim narratives and the discourse of English*. Albany: State University of New York Press.

- Maleh, L. A. (2009). Anglophone Arab literature: An overview, In L. A. Maleh (Ed.), *Arab voices in diaspora, critical perspectives on anglophone Arab literature* (pp. 1-63). Amsterdam: Rodopi.
- Maloul, L. F. (2017). Political Islam, Islam as faith and modernity in 1970s Egypt: A socio-political reading of Soueif's *In the Eye of the Sun*. *Contemporary Levant*, 2(2), 77-88. doi: 10.1080/20581831.2017.1365448.
- Massad, J., & Soueif A. (1999). The politics of desire in the writings of Ahdaf Soueif. *Journal of Palestine Studies*, 28(4), 74-90. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/2538394>.
- Moore, L. (2008). *Arab, Muslim, woman, voice and vision in postcolonial literature and film*. Oxford: Routledge.
- Mullaney, J. (2010). *Postcolonial literatures in context*. London: Continuum.
- Nash, G. P. (2009). From Harem to Harvard: Cross-cultural memoir in Leila Ahmed's *A Border Passage*. In L. A. Maleh (Ed.), *Arab voices in diaspora, critical perspectives on anglophone Arab literature* (pp. 351-370). Amsterdam: Rodopi.
- Nash, G. (2008). Re-siting religion and creating feminised space in the fiction of Ahdaf Soueif and Leila Aboulela. *Wasafiri*, 17(35), 28-31. doi: 10.1080/02690050208589768.
- Pamuk, O. (2006). *Istanbul: Memories and the city*. (M. Freely, Trans.). Retrieved from: <https://www.barnesandnoble.com/w/istanbul-orhan-pamuk/1100992512?type=eBook#>.
- Parry, B. (2004). *Postcolonial studies: A materialist critique*. London: Routledge.
- Said, E. W. (1994). *Culture and imperialism*. London: Vintage Books.
- Said, E. W. (2003). *Orientalism*. New York: Vintage Books.
- Said, E. W. (2012). *Reflections on exile and other literary and cultural essays*. London: Granta.
- Shakespeare, W. (2003) *Romeo and Juliet*. G. B. Evans (Ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Soueif, A. (1995). *Sandpiper*. London: Bloomsbury.
- Soueif, A. (1999). *In the Eye of the Sun*. London: Bloomsbury.
- Teltscher, K. (2009). Reading orientalism in Istanbul, Edward Said and Orhan Pamuk. In R. Ghosh (Ed.), *Edward Said and the literary, social and political world* (pp. 137-150). Retrieved from <https://www.crcpress.com/Edward-Said-and-the-Literary-Social-and-Political-World/Ghosh/p/book/9780415647441>.
- Valassopoulos, A. (2008). *Contemporary Arab women writers, cultural expression in context*. Retrieved from <https://www.routledge.com/Contemporary-Arab-Women-Writers-Cultural-Expression-in-Context/Valassopoulos/p/book/9781138010345>.
- Wallen, J. (2015). Sexual anthropology: Burton and Said's gendered axis. *The Victorian*, 3(2), 1-31. Retrieved from <http://journals.sfu.ca/vict/index.php/vict/article/view/171>.
- Young, R. J. C. (2005). *Colonial desire, hybridity in theory, culture and race*. Retrieved from <https://www.routledge.com/Colonial-Desire-Hybridity-in-Theory-Culture-and-Race/Young/p/book/9780415053747>.

Notes:

ⁱ Arabic words are spelled out as they are found in Western publications. Existing spellings of the quoted materials are preserved.

ⁱⁱ Built for the opening of the Suez Canal at a huge expense, the Opera House in Cairo consolidates the power of Empire in Egypt: Verdi composes *Aida* for the triumph. On Black Saturday, during Cairo Fire on the 26th January 1952, nearly 750 buildings owned and associated by Europeans such as nightclubs, theatres, cafés, hotels and operas are burnt in Downtown Cairo.

ⁱⁱⁱ Ailise Bulfin (2011) indicates that the Egyptian tomb appears as an unsettling place in the Egyptian-themed gothic fiction in Victorian England as the English trespass into an ancient Egyptian tomb, removes a mummy or brings the artefacts into England and is cursed by a supernatural invader that comes to the metropolitan centre for revenge (pp. 413-414).

---

^{iv} Janet Floyd (2004) argues that Anglo-American post-colonial analysis pictures the kitchen as the arena for the domestication of for the colonised and the exploited female other (p. 62).

^v Arab women do not take their husbands' surname.

^{vi} Antar is a figure endowed with heroic deeds in the Arabic folklore (Albakry and Hancock, 2008, p. 226).

^{vii} Georges Cuvier (1769-1832) puts forward a theory of race with yellow, black and the white as the three major races (Ashcroft et al., 2004, pp. 27, 220). Mullaney (2010) states that colonial constructions of race are pigmentocratic in nature (p. 52).

Gümrük Birliği'nin Güncellenme Tartışmasına Farklı Bir Bakış: Tam Üyelik Sürecine Alternatif mi?

A Different Perspective on the Discussion Regarding the Update of the Customs Union: Is it an Alternative to Full Membership Process?

Ekrem Yaşar Akçay*

Hakkari Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Hakkari, Türkiye

Öz

Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkileri 31 Temmuz 1959'daki ortaklık başvurusuyla başlamış ve 12 Eylül 1963'te imzalanan Ankara Anlaşması ile yasal bir zemine oturmuştur. Ankara Anlaşması'na göre ortaklık ilişkisi hazırlık, geçiş ve son dönem olmak üzere üç döneme ayrılmıştır. Türkiye Avrupa Topluluğu arasında 6 Mart 1995'te kurulan Gümrük Birliği, Türkiye-Topluluk ilişkilerine yeni bir boyut kazandırmıştır. Gümrük Birliği ile Ankara Anlaşması'nda belirtilen son döneme geçilirken diğer yandan da Türkiye ekonomisi canlanmaya başlamıştır. Son dönemlerde Türkiye ile Topluluk arasındaki Gümrük Birliği'nin eksiklerinin olduğu ve güncellenmesi gerektiği üzerinde durulmaya başlanmış ve Dünya Bankası'na Gümrük Birliği'nin değerlendirilmesine ilişkin bir rapor hazırlanmıştır. Bu rapor çerçevesinde Gümrük Birliği'nde bazı alanların sürece eklenmesiyle iki taraf arasındaki ekonomik ilişkilerin daha iyi olacağı öngörülmüştür. Ancak bu durum Topluluğun Türkiye ile tam üyelik dışında farklı bir ilişki kurmak istediğine ilişkin tartışmaları da gündeme getirmiştir. Bu bağlamda bu çalışma Gümrük Birliği'nin güncellenmesinin Türkiye-Topluluk ilişkilerinde tam üyelik dışında bir ilişkiye işaret edip etmediğini realist bir çerçeveden ele alarak analiz edecektir.

Anahtar Kelimeler: Gümrük Birliği, Türkiye, Alternatif İlişki, Tam Üyelik, Avrupa Birliği.

Abstract

Turkey's relations with the European Union began with Turkey's application for associate on 31 July, 1959 and established a legal framework with Ankara Agreement which was signed on 12 September, 1963. According to the Ankara Agreement, the partnership relationship is divided into three periods: preparation, transition and final period. Customs Union, which was established on March 6, 1995 between Turkey and the European Community, brought a new dimension to Turkey-Community relations. During the final period of the Ankara Agreement Turkey's economy began to recover. Recently, however, a more appropriate group have focused on the lack of Customs Union activity between Turkey and the Community. The terms of the agreement need to be updated, and a report has been prepared by World Bank regarding the assessment of the Customs Union. Within the framework of this report, it is foreseen that the economic relations between the two parties will be better by adding some areas in the Customs Union to the process. But this situation was brought to the agenda that the community wanted to establish a different relation except full membership with Turkey. In this context, this study will analyze whether updating of customs union pointed to relation except full membership in Turkey-the Community relations.

Keywords: Customs Union, Turkey, Alternative relation, Full Membership, European Union.

* Sorumlu Yazar / Corresponding Author: ekremyasarakcay@hakkari.edu.tr

Makale Bilgileri / Article Info:

Gönderim / Received: 07.05.2020 Kabul / Accepted: 28.05.2020

Atıf için / To cite this article:

Akçay, E. Y. (2020). Gümrük Birliği'nin güncellenme tartışmasına farklı bir bakış: Tam üyelik sürecine alternatif mi?. *Curr Res Soc Sci*, 6(1), 29-38. doi: 10.30613/curesosc.733801

Bağlantı için / To link to this article:

<http://dx.doi.org/10.30613/curesosc.733801>

Giriş

Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu arasındaki ilişkiler 1963'te imzalanan Ankara Anlaşması ile kurulan ortaklık ilişkisinden bu yana tartışmalı bir konu olmuştur. Türkiye-Topluluk ilişkilerinde bir yandan tam üyelik hedefi gündeme getirilirken diğer yandan tam üyelik dışında alternatif modellerin de dile getirildiği görülmüştür. Üstelik bu tür bir modelin ilişkilerin başladığı andan itibaren var olduğu söylenmiştir. Bazılarına göre Türkiye ile Topluluk arasında ortaklık ilişkisi kuran Ankara Anlaşması Türkiye'yi ayrıcalıklı ortak yapmıştır. Buna göre Ankara Anlaşması Topluluğun hiçbir üçüncü ülkeyle yapmadığı kapsamlı bir anlaşmadır. Bu nedenle Türkiye zaten Topluluğu ayrıcalıklı ortağı durumundadır (Akçay, 2016, s. 98). Ancak bunu söyleyen kesimler, Topluluğun Yunanistan ile yapmış olduğu Atina Anlaşması'nı göz ardı etmişlerdir. Hem Ankara Anlaşması hem de Atina Anlaşması, Roma Antlaşması'nın 238. maddesi çerçevesinde yapılan bir ortaklık anlaşması olup taraflar arasında ortaklık ilişkisi kurmaktadır (Günüğur, 1988, s. 54; Erhan ve Gürbüz, 2013, s. 49).

Ankara Anlaşması'nın çok kapsamlı olması Topluluğun da tecrübesizliğinden kaynaklanmaktadır. Yukarıda da belirtildiği üzere Topluluk da ilk ortaklık anlaşmalarını Yunanistan ve Türkiye ile yapmıştır. Daha sonraki dönemlerde Topluluk ortaklık anlaşmalarını İstikrar ve Ortaklık Anlaşması şeklinde yapmış ve bu anlaşmanın kapsamı daraltılmıştır. Örneğin bu anlaşmada Gümrük Birliği tam üyelikten sonra gerçekleşmeye başlamıştır. Dolayısıyla Ankara Anlaşması'nın günümüz koşullarına göre değerlendirilip Türkiye'nin Ankara Anlaşması ile ayrıcalıklı bir statüye kavuştuğunu söylemek çok da doğru bir değerlendirme olmayacaktır.

Başka bir kesim ise Gümrük Birliği'nin Türkiye'yi ayrıcalıklı bir ortak haline getirdiği iddiasındadır. Bu kesimlere göre, Türkiye, Topluluğa üye olmadan Gümrük Birliği'ne dahil olan tek ülke durumundadır. Bu yüzden ayrıcalık ortak durumundadır. Buna karşın söz konusu bu kesimler ise San Marino, Andorra gibi devletleri göz ardı etmişlerdir. Fiziki olarak Avrupa'nın parçası olan bu devletlerle AB üye olmadan ticari ilişkileri geliştirmek ve AB içinde tutmak için Gümrük Birliği yapmıştır.

Türkiye ile AB arasında 1996'da Gümrük Birliği'nin başlamasıyla birlikte ilişkiler yeni bir boyuta geçmiştir. Türkiye Gümrük Birliği'ni tam üyelik süreci için bir basamak olarak görmüş ve Gümrük Birliği ile AB üyeliğine bir adım daha yaklaştığını düşünmüştür. Gümrük Birliği Türk kamuoyunda büyük coşkuyla karşılanmış Avrupalı olduğumuz söylenip geleceğimize yönelik olumlu tablolar çizilmiştir. Örneğin Tansu Çiller için bu karar Birlik ile birleşme ve çağdaşlaşma yolunda atılan kararlı adımların bir göstergesi olmuştur. Buna karşın AB ise Gümrük Birliği sürecini Türkiye'yi oyalamak için kullanmıştır. Örneğin Avrupa Parlamentosu Başkanı Klaus Hansch Gümrük Birliği'ni ilişkilerin ne son durağı ne de tam üyeliğe doğru bir adım olarak görmüştür. Bu durum, Türkiye ile Birlik arasında tam üyelik yerine özel statülü bir ilişkinin kurulmak istediği izlenimini vermektedir Türkiye ile AB arasında Gümrük Birliği yapılmış olsa bile 10-11 Aralık 1999'da Türkiye'nin adaylık statüsünü elde ettiği Helsinki Zirvesi'ne kadar her zirvede her toplantıda AB Türkiye ile ortaklık ilişkisi çerçevesinde bir ilişki kurma gayretini devam ettirmiştir (Maresceau, 2006, s. 327).

Başka bir kesim ise 2012'de Dünya Bankası tarafından hazırlanan AB-Türkiye Gümrük Birliği Değerlendirmesi başlıklı rapor çerçevesinde Gümrük Birliği'nin güncellenmesine ilişkin tartışmaların tam üyelik dışında bir model olduğunu ileri sürmüştür (Akçay, 2016, s. 99). 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi kararı ile yapılan Gümrük Birliği Türkiye ile Topluluk arasında Ortaklık ilişkisi doğuran Ankara Anlaşması'nın bir parçası olup iki taraf arasında son dönemi başlatmaktadır. Hem Ankara Anlaşması'nın hem de 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi kararının çok kapsamlı olması sürece farklı bir boyut kazandırmaktadır. Ankara Anlaşması Roma Antlaşması'nın prototipi durumunda olup Roma Antlaşması gibi içinde hemen her şeyi barındırmaktadır. Dolayısıyla bir yandan Gümrük Birliği'nin güncellenme sürecinin farklı bir ilişki türünü ortaya attığı söylenirken bir yandan da sürecin normal tam üyelik süreci içinde gerçekleştiği söylenmektedir. Hatta yeni yapılacak iddia edilen ilişki türü Ankara Anlaşması ve Gümrük Birliği'nden fazla ne verebileceğine dair tartışmalarının da yaşanmasına neden olmuştur. Bu nedenle Türkiye ile Topluluk arasında yapılan Gümrük

Birliği'ni Ankara Anlaşması'nın bir parçası olarak değerlendirmek ve bu çerçevede bir değerlendirme yapmak gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında Gümrük Birliği'nin güncellenme sürecinin incelenmesi ve değerlendirilmesi Türkiye ile Topluluk arasındaki ilişkilerin anlaşılması için de önem arz etmektedir.

Bu çerçevede söz konusu çalışma öncelikli olarak Türkiye ile Topluluk arasındaki ilişkilerde son döneme geçilen Gümrük Birliği'nin kapsamının ne olduğunu ve neler içerdini ele alacaktır. Daha sonra Gümrük Birliği'nin güncellenme sürecinin tam üyelik dışı bir ilişki kurup kuramayacağı ele alacaktır. Aynı zamanda Türkiye'nin ayrıcalıklı bir ortak olup olmadığının değerlendirmesi de yapılacaktır.

1. Türkiye ile Topluluk Arasındaki Gümrük Birliği

Gümrük Birliği, iki ya da daha fazla devletin ticareti geliştirmek maksadıyla kendi aralarındaki gümrükleri sıfırlamaları ve üçüncü ülkelere karşı Ortak Gümrük Tarifesi uygulamayı kabul ettikleri yapının adıdır (şanlı, 2008, s. 16). Gümrük Birliği'nde taraflardan biri üçüncü ülkelerle anlaşma yaparsa bu anlaşma diğer ülkeleri de ilgilendirmektedir. Gümrük Birliği, Serbest Ticaret Alanı'nın (STA) gelişmiş bir biçimidir (şanlı, 2004, s. 164). STA'dan farklı olarak Gümrük Birliği üçüncü ülkelere yönelik olarak da uygulanmaktadır (Yıldız, 1999, s. 92). Ekonomik anlamda Gümrük Birliği'nin statik ve dinamik olmak üzere iki tür etkisi bulunmaktadır. Statik etkiler Gümrük Birliği'nin kurulması ile birlik içinde kaynakların yeniden dağılmasıyla meydana gelen etkilerken dinamik etkiler ise uzun dönemde Gümrük Birliği'nin Gayri Safi Yurt İçi Hasıla'nın (GSYİH) büyüme hızı üzerinde oluşturduğu etkilerdir (Yıldırım ve Dura, 2007, s. 145).

Türkiye ile Topluluk arasındaki ekonomik bütünleşmenin temelini oluşturan ve Ankara Anlaşması'nda öngörülen Gümrük Birliği, 1958'den itibaren Topluluğun kendi içinde aşamalı olarak uyguladığı ve 1968'de tamamladığı bir politikadır. Topluluk için önemli olan Gümrük Birliği, bütünleşme açısından da Birliğe büyük fayda sağlamaktadır (Baykal ve Arat, 2006, s. 335). Roma Antlaşması'nda Gümrük Birliği'nin tanımı yapılmasa da uygulama alanından bahsedilmiştir. Buna göre Topluluk, mal ticaretinin tümünü kapsayan ve üye devletlerarasında ithalat ve ihracattaki gümrük vergileri ile eş etkili bütün vergilerin yasaklanmasına ve üçüncü ülkelerle ilişkilerde ortak bir gümrük tarifesinin kabulüne dayanan bir Gümrük Birliği temeli üzerine kurulmuştur. Bu hükümler üye devletler çıkışlı mallar ve üçüncü devletler çıkışlı ürünlere uygulanacaktır (European Commission, 1957).

Türkiye ile kurulan Gümrük Birliği, Türkiye ile Topluluk arasında kurulan ortaklık ilişkinin bir parçasıdır. Bu ilişkiyi kuran temel belge Ankara Anlaşması'dır. Bu anlaşma Gümrük Birliği ile son döneme geçildiğini ve bu sürecin nihai bir süreç olmadığını tam üyelik sürecinin bir aşaması olduğunu belirtmektedir (European Parliament, 1964). Ankara Anlaşması'nın bir parçası olarak oluşturulan Gümrük Birliği'nin tarafları Türkiye ve Topluluktur. Bu durum Ortaklık Konseyi'nde de görölmektedir. Ortaklık Konseyi'nde Türkiye ve Topluluk olmak üzere iki taraf bulunmaktadır (Akçay, 2016, s. 102). Ancak Ankara Anlaşması'nın bir karma anlaşma olması nedeniyle Topluluk üyelerinin Ortaklık Konseyi'nde ayrı ayrı oy hakkı olmasa da, Topluluk üyeleri anlaşmaya ayrı ayrı imza atmaktadırlar (Özen, 2002, s. 116). Türkiye ile Topluluk arasında oluşturulan Gümrük Birliği'nin coğrafi alanı 1/95 Sayılı Ortaklık Konseyi kararının üçüncü maddesinin üçüncü fıkrasında belirtilmiştir. Buna göre, Gümrük Birliği'nin coğrafi alanı Topluluğun gümrük alanı ve Türkiye'nin gümrük alanını kapsamaktadır (Eur-Lex, 1996).

1/95 Sayılı Kararla kurulan Gümrük Birliği de Katma Protokol gibi malların serbest dolaşımına yönelik olmuştur. Nitelik açısından bu mallar kararın ikinci maddesinde belirtilmiştir. Buna göre, Gümrük Birliği, Ankara Anlaşması'nın 11. maddesi dışındaki tarım ürünlerine uygulanacaktır. Yani bununla Ortak Tarım Politikası (OTP) kapsamındaki tarım ürünleri kastedilmiştir. Ancak bu ürünler, Malların Serbest Dolaşımı dışında kalmış ve yalnızca sanayi ürünleri ve bazı şartlar altında tarıma dayalı sanayi ürünleri kapsam dâhilinde kalmıştır (Eur-Lex, 1995). Malların menşei açısından bakıldığında ise Gümrük Birliği'nde üç grup karşımıza çıkmaktadır. Bunlar:

- Türkiye ve Toplulukta üretilen mallar
- Türkiye ve Toplulukta üretilen mallarla üretilen mallar
- Üçüncü ülkelerden çıkışlı mallardır (Eur-Lex, 1995).

İlk iki malda serbest dolaşım söz konusuysen üçüncü ülkelerden çıkışlı mallarda serbest dolaşımın olması için bazı şartlar gerekmektedir. Buna göre:

- Gerekli Gümrük Vergisi ve Eş Etkili Vergilerin alınmış olması
- Kısmi bir iadedden yararlandırılmamış olması
- İthal işlemlerin Türkiye ve Birlikte usulüne uygun şekilde yapılmasıdır. Bütün bunların takibi ise gümrüklerde menşei belgesiyle yapılmaktadır (Tecer, 2007, s. 182).

Ortaklık Konseyi Kararı ile kabul edilen Gümrük Birliği normal şartlarda Avrupa Parlamentosu'nda onaya sunulmaması gerekirken, onaya sunulmuş ve zar zor geçebilmiştir (Can ve Özen, 2005, s. 73). Türkiye'de ise bu karar TBMM onayına sunulmamış ve Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile iç hukuka aktarılmıştır. 1/95 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı, Türkiye'ye durağan ve dinamik olmak üzere iki yükümlülük getirmiştir. Durağan yükümlülük içeriği belli olan, antlaşmayı alıp uygulamayı ifade eden bir yükümlülük olarak kabul edilirken dinamik yükümlülük ise ilerleyen zamanlarda antlaşmalarda olabilecek değişiklikleri takip edip bu değişiklikleri de alıp uygulamayı ifade eden bir yükümlülüktür. Dezavantajları olmakla birlikte bu durum avantajlar da sağlamıştır. Normal şartlar altında Gümrük Birliği de Ankara Anlaşması ve Katma Protokol'de olduğu gibi tüm alanlara entegrasyonu öngörse de dört özgürlükten üç tanesi olan Kişilerin Serbest Dolaşımı, Sermayenin Serbest Dolaşımı, Hizmetin Serbest Dolaşımı kapsama dâhil edilmemiş ve Malların Serbest Dolaşımını öngörmüştür (Kramer, 1996, s. 68-70). Çünkü Topluluk yetkilileri, Gümrük Birliği'ni Türkiye ile ilişkilerde tam üyelik dışında temel alanlarda ilişkileri geliştirebilecekleri bir araç olarak görmüşlerdir (Eralp, 2000, s. 1).

Bunun yanında 1/95 sayılı karar, kabul edilmeden önce Türkiye'ye Topluluk tarafından Rekabet Kurulu ve Kanunu, Tüketici Kanunu ve Mahkemeleri ve Fikri ve Sınai Haklar olmak üzere üç şart koşulmuştur. Ayrıca karar Gümrük Birliği'nin işleyişi ile ilgili doğrudan alakalı olanlar adında yeni bir kavram geliştirmiştir. Bu kavram Ticaret Politikası, üçüncü ülkelerle imzalanan ticari nitelikli antlaşmalar, ticarete teknik engellerin kaldırılması, rekabet düzenlemeleri, fikri ve sınai haklar ve gümrük mevzuatına yönelik konular olmak üzere altı başlıkta incelenmiştir. Bu alanlarda Birlik, kendi mevzuatını değiştirdiğinde Türkiye'nin de değiştirmesi ve bunu Birlik mevzuatına göre uyarlaması öngörülmüştür (Eur-Lex, 1995). Eğer Türkiye, böyle bir değişiklik yapmaz ve ekonomik bir sorun çıkarsa bu durumda kararları bağlayıcı olan tahkime gitmenin önünü açan bir mekanizma oluşturulmuştur (Yıldırım ve Dura, 2007, s. 153).

Genel olarak Topluluk, bu süreç içinde Gümrük Birliği'ni Türkiye'ye yönelik olarak düzenlemiş buna karşın Türkiye'nin haklarını gözetmemiştir. Topluluk, Türkiye'ye Gümrük Birliği çerçevesinde üçüncü ülkelerle ticaret antlaşması yapma yükümlüğü koymuş olsa da, üçüncü ülkelere Türkiye ile antlaşma yapma yükümlülüğünü şart koşmamış ve antlaşmayı iyi niyetle uygulama hükmünü göz ardı etmiştir (İktisadi Kalkınma Vakfı, 2014).

2. Gümrük Birliği'nin Güncellenmesi

Gümrük Birliği günümüzde de tartışılan geliştirilip derinleştirilmesi gerektiği düşünülen bir uygulamadır. Gümrük Birliği, Türkiye'nin Topluluğa tam üyelik sürecinin muğlaklığını korumasından ötürü beklenenden daha uzun süre yürürlükte kalmış ve Türkiye'ye bir takım sorunlar çıkarmaya başlamıştır. Bu nedenle güncellenmeye ihtiyaç duyulmuştur. Ayrıca Topluluk yeni dönemde üçüncü ülkelerle yaptığı STA'ların kapsamını tarım ürünleri, hizmet sektörü, kamu alımları ve yatırımlar gibi alanları da dahil ederek genişletmiştir. Türkiye de yeni dönemde üçüncü ülkelerle benzer STA'lar yapmaktadır (Vesterbye ve Akman,

2017, s. 10). Ancak söz konusu alanlar Türkiye ile Topluluk arasında yapılan Gümrük Birliği'nde sadece sanayi ürünleri Gümrük Birliği kapsamında olduğu için bir güncellenme ihtiyacı doğurmuştur (Ticaret Bakanlığı, 2020).

Gümrük Birliği ile ilgili süreç 3 Ekim 2005'te müzakerelerin başlamasından sonra yaşanan Kıbrıs sorunu nedeniyle ele alınmamıştır. Türkiye, Topluluğu Kıbrıs'a ilişkin taleplerini yerine getirmediği için Topluluk sekiz başlıkta müzakereleri askıya almış ve diğer başlıkların da geçici olarak kapatılmamasına karar vermiştir (European Commission, 2006). Diğer yandan zaman içinde dünya ticaretinde meydana gelen değişimler ve gelişmeler Gümrük Birliği'nin işleyişinde ve uygulanışında yapısal ve teknik yetersizliklere ve sorunlara neden olduğu için Gümrük Birliği'nin güncellenmesi ihtiyacı doğmuştur. Aynı zamanda söz konusu bu güncelleme ile Türkiye ile Topluluk arasındaki ilişkilerin yeniden canlanması, tam üyelik sürecinin yeniden hızlanması ve iki taraf arasında güven ortamının yeniden sağlanması amaçlanmıştır (Nas, 2020).

Aslında Gümrük Birliği'nin güncellenmesine ilişkin süreç 2000'li yılların başlarından itibaren gündeme gelmiştir. Türkiye'de 2001'de yaşanan ekonomik krizden sonra krizin etkilerinin daha derin olmasını Gümrük Birliği'ne bağlayan Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu (TESK), Türkiye Ziraat Odaları Birliği (TZOB), Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (TÜRK-İŞ), Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK), Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu (HAK-İŞ) 2001'de yayınladıkları bir bildiriye Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin aleyhine işlediğini, bu ilişkilerin gözden geçirilmesi gerektiğini ve Türkiye'nin karar-alma mekanizmasında söz sahibi olacak şekilde düzenlemelerin yapılması gerektiğini söylemişlerdir (Esen, Ertan Özgüzer ve Binatlı, 2009, s. 195). Çünkü Topluluk, Gümrük Birliği ile hem kendisinin hem de Türkiye'nin büyük avantajlar elde ettiğini ileri sürmüştü ve bunun için Avrupa Komisyonu Dünya Bankası'ndan Gümrük Birliği'nin etkileri üzerine bir rapor hazırlamasını istemiştir. Bu raporun hazırlanması sürecine Türkiye de davet edilmiş ancak Türkiye taraf olmak istememiştir. Çünkü 2001 yılında da Gümrük Birliği değerlendirilmiş ve Türkiye bu süreçte yer almıştır. Ancak hazırlanan rapor Türkiye'nin taleplerini karşılamadığı için Türkiye taslak metin çıktıktan sonra süreçten çekilmiştir. Bu nedenle Türkiye bağımsız bir kuruluş olan Dünya Bankası'nın raporu hazırlamasını daha uygun bulmuştur. Buna karşın Türkiye kendisiyle alakalı sorunların ve çözüm önerilerinin raporda yer almasını sağlamıştır (Turkish Policy Quarterly, 2018).

Bu rapora göre, Türkiye ile 6 Mart 1995'te yapılan Gümrük Birliği uygulama anlamında sanayi ve işlenmiş tarım ürünlerinin serbest dolaşımını kapsamaktadır. Rapor kapsamında malların serbest dolaşımı yanında sermayenin, hizmetlerin serbest dolaşımlarının da kapsam dâhiline sokulması ve işçilerin serbest dolaşımı hususunda bazı düzenlemelerin yapılması planlanmaktadır. Diğer yandan tarım ürünlerinin kapsamının genişletilmesi ve kamu alımları gibi alanların da Gümrük Birliği kapsamında değerlendirilmesi gerektiği öngörülmektedir. Çünkü Gümrük Birliği hem Topluluk hem de Türkiye için önemli avantajlar sağlamıştır (Togan, 2012, s. 3). İki taraf arasındaki ticaret 1996'dan günümüze kadar dört kat artmıştır. Türkiye Avrupa'nın altıncı büyük ekonomisi olmuştur. Aynı zamanda Türkiye Gümrük Birliği ile Avrupa ve küresel pazara entegre olmuştur. Diğer yandan Gümrük Birliği Türkiye'nin bazı pazarlarda yaptığı ihracatta kalite düzeyinin artmasına yardım etmiştir (Dünya Bankası, 2014, s. 1-5). Ancak şu anki Gümrük Birliği ile sağlanan ilişkiler malların serbest dolaşımına yönelik olup bu alanda da sorunlar bulunmaktadır. Bu kapsamda var olan sorunların çözülmesi amaçlanmaktadır. Çünkü bu sorunların çözümü iki tarafın da ticaretini artıracaktır.

Bu sorunlardan biri Topluluğun üçüncü ülkelerle yaptığı STA'larla ilgilidir. Türkiye 1/95 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı'nın 16. maddesine göre, Topluluğun üçüncü ülkelerle yaptığı STA'ları kendi mevzuatına uyumlaştırmak zorundadır (Eur-Lex, 1995). Ancak Topluluğun Meksika, Güney Afrika Cumhuriyet gibi bazı üçüncü ülkelerle yaptığı STA'lar söz konusu üçüncü ülkelerin isteksizliği nedeniyle Türkiye ile yapılmamaktadır (Gürseler ve Alkın, 2010, s. 53). Bu nedenle Türkiye STA müzakerelerini ayrı yürüten ve eş zamanlı olarak yürürlüğe koyamayan bir ülke durumunda kalmıştır. Örneğin Türkiye 2012 yılında Güney Afrika'dan 1.3 milyar \$ mal alırken Güney Afrika'ya 382 milyon \$ mal satmıştır. Aynı dönemde Meksika'dan

867 milyon\$ mal alırken 206 milyon \$ mal satmıştır. Türkiye söz konusu ülkelerle de STA imzaladığında Türkiye'nin reel geliri artacaktır. Örneğin Türkiye'nin Güney Afrika ile STA imzaladığında reel kazancı 111 milyon \$, Güney Afrika ile STA imzaladığında kazancı 115 milyon \$ olacağı düşünülmektedir (Dünya Bankası, 2014, s. 26-27). Bu durum Türkiye'nin bu ülkelerdeki piyasa erişim fırsatlarını kaybetmesine neden olmaktadır. Bu nedenle oluşan ticaret sapmasını gidermek için Türkiye telafi edici vergi uygulamaları yapmıştır. Eğer süreç bu şekilde devam ederse ve Topluluğun üçüncü ülkelerle yaptığı STA'lar artarsa sorun daha da kötüleşecektir. Aynı zamanda Topluluğun Türkiye'deki iş ve ticari çıkarları da olumsuz etkilenecektir. Bu yüzden var olan bu sorunun çözülmesi gerekmektedir. Bu sayede iki tarafın da ticareti ve reel geliri artacak ve Türk ihracatçıların yaşadığı haksız rekabet koşullarının da önüne geçilecektir (Kalaycı, 2017, s. 137).

Sorunun çözümü için Topluluğun üçüncü ülkelerle STA yaparken GATT Antlaşması'nın 24. maddesi uyarınca ortaya koyduğu ancak bağlayıcılığı olmayan Türkiye maddesinin bağlayıcı hale getirilmesini sağlamak mümkündür (Dünya Bankası, 2014, s. 24-31). Türkiye'nin uzun uğraşları sonucunda Topluluğun üçüncü ülkelerle yaptığı STA'lara eklenen Türkiye maddesi, mevcut haliyle üçüncü ülkeleri Türkiye ile STA yapmaya davet etmekte bu yüzden hiçbir bağlayıcılığı bulunmamaktadır. Bu da soruna kalıcı bir çözüm getirememektedir. Bunun için Topluluğun öncelikli olarak, mevcut olan ve Türkiye'nin yer almadığı STA'ları Türkiye'yi de dâhil edecek şekilde düzenlemeli, diğer yandan müzakerelerini sürdürdüğü üçüncü ülkelere Türkiye ile de STA müzakerelerine başlanması hususunda baskı yapmalı ve STA'ların eş zamanlı olarak yürürlüğe girmesini bir ön şart olarak getirmeli, bu hususta gerekli tedbirleri de almalıdır (Erhan ve Gürbüz, 2013, s. 59). Bununla birlikte Avrupa Komisyonu Türkiye'nin Topluluğun STA etki analiz raporlarına dâhil edileceğini ve her konuda Türkiye'ye bilgi verileceğini söylese de bu konuda herhangi bir sonuç elde edilememiştir. Örneğin 2009 Nisan'da Topluluğun Körfez İşbirliği ülkeleriyle yaptığı müzakerelere ilişkin bilgileri Türkiye'ye vermemiştir (Akçay, 2016, s. 117).

Sorunlardan bir diğeri ise bazı Topluluk üyelerinin Türk kamyonlarına koyduğu kotalar ve sürücülerin karşılaştığı vize sorunlarıdır. Buna göre, Türkiye'nin dış ticaretinin yaklaşık % 40'ı karayolu taşımacılığıyla sağlanmaktadır. Bulgaristan gibi bazı Birlik üyesi ülkelerin Türk kamyonlarına koyduğu kotalar ve transit ücretler malların serbest dolaşımını ve Gümrük Birliği'nin işleyişini engellemektedir. Buna ilave olarak Bulgaristan gibi bazı Topluluk üyesi ülkelerin uyguladığı ulusal lisanslandırma sistemi ve vize kısıtlamaları da Gümrük Birliği'nin işleyişine zarar vermektedir. Öyle ki bu lisanslandırma işlemi her Topluluk üyesi ülkeye göre değişen ayrıntılı ve süresi kısıtlıdır. Kamyon kotalarına ilişkin sorunun çözümü için çok taraflı anlaşmalar yapılması, Ulaştırma Politikası Faslına müzakereye açılması ve Avrupa Komisyonu'nun Gümrük Birliği kapsamında malların serbest dolaşımını içeren bir karayolu taşımacılığı anlaşmasının müzakere edilmesi gibi seçenekler önerilmektedir. Serbest dolaşım ve vize konusunda ise Türkiye için tam bir serbestlik düşünülmeyeceği için vize alım sürelerinin kısaltılması, vize harç ücretlerinin düşürülmesi, vize alırken istenen evrakların azaltılması, akademisyen, iş adamı, kamyon sürücülerini gibi görevliler için uzun süreli ve kolay vize verilmesi gibi seçenekler önerilmektedir (Dünya Bankası, 2014, s. 50-53). Bu sayede Gümrük Birliği kapsamında malların serbest dolaşımını önündeki bu tür engellerin kaldırılarak ticaretin daha da artırılması amaçlanmaktadır.

Gümrük Birliği kapsamında yaşanan sorunlardan biri de ticaretin önündeki teknik engellerin kaldırılmasıyla ilgilidir. 1/95 Sayılı Ortaklık Konseyi kararına göre Türkiye, Topluluk müktesebatının Türkiye mevzuatına aktarılması ve Topluluğun da söz konusu alanlarda uyum sağlandığına dair doğrulama yapmasıyla ticaretin önündeki teknik engellerin kaldırılması gerekmektedir. İlerleme Raporları Türkiye'nin özellikle malların serbest dolaşımını konusunda Topluluk müktesebatına uyumda oldukça ileri düzeyde olduğunu söylese de tıbbi ilaçlar ve kimyasal ilaçlar konusunda engeller hala devam etmekte ve zorluklar doğmaktadır (European Commission, 2014). Sorunun çözümü için Topluluk ve Türkiye arasında daha fazla istişare yapılması ve Topluluk müktesebatına ve ortak ticaret politikasına uyum sağlaması istenen Türkiye'nin Gümrük Birliği kapsamındaki konularda karar-alma sürecinde görüşünün alınması, oy hakkı olmadan süreçte yer alması ve

daha fazla bilgilendirilmesi önerilmektedir. Bu sayede özellikle karar-alma mekanizmasında yaşanacak eksiklikler giderilecek ve ticaretin gelişimine katkı sağlanacaktır. (Dünya Bankası, 2014, s. 35).

Gümrük Birliği'nin güncellenmesini zorunlu kılan bir diğer unsur da Topluluk ile ABD arasında başlayan Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı (TTIP) görüşmeleri olmuştur. Topluluğun böyle bir anlaşma yapması durumunda Türkiye süreç dışında kalacak ve kendisini ABD ürünlerine karşı koruyamadığı için ticari zarara uğrayacaktır. Bu neden ötürü Türkiye için Gümrük Birliği'nin güncellenmesi elzem bir konu olmuştur. Bunu yanında Gümrük Birliği'nin güncellenmesi ile vize serbestisi konusunda da var olan sorunların çözülmesi hedeflenmiştir. Bu kapsamda iş görüşmesi yapma, iş anlaşmaları imzalama, fuarlara katılmak için Topluluk ülkelerine gidecekler için vizenin maddi ve psikolojik külfeti en aza indirilecek ve zaman kaybının da önüne geçilebilecektir (Nas, 2020).

Bununla birlikte Gümrük Birliği'nin güncellenmesi ile birlikte Gümrük Birliği'nin kapsamının da genişletilmesi amaçlanmıştır. Sadece sanayi ürünleriyle sınırlı olan Gümrük Birliği'nin kapsamının tarım ürünleri, kamu alımları, hizmet sektörünün de dahil edilerek genişletilmesi öngörülmüştür. Bu sayede Türkiye ile Topluluk arasındaki ticari ilişkilerin daha da geliştirmesi amaçlanmıştır (Nas, 2020).

3. Gümrük Birliği'nin Güncellenmesi Tam Üyelik Sürecine Bir Alternatif mi?

Dünya Bankası'nın hazırladığı rapor ile birlikte Gümrük Birliği'nin derinleştirilip genişletilmesi istekleri tam üyelik dışında farklı bir ilişkiye doğru bir gidiş olup olmadığına dair tartışmalara neden olmuştur (Lecha, 2019, s. 15; Altay, 2018, s. 190). Ancak Gümrük Birliği ve Ankara Anlaşması gözden kaçırılmıştır. Ankara Anlaşması'nı beşinci maddesine göre son dönem gümrük birliğine dayanmaktadır (European Parliament, 1964). Benzer şekilde 1/95 Sayılı Kararın 48. maddesi raporda da yer alan kamu alımlarına ilişkindir. Bu maddeye göre, bu kararın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren en kısa süre içinde, Ortaklık Konseyi Tarafların kamu alımları piyasalarını birbirlerine açmalarına yönelik görüşmelerin başlatılması için tarih belirleyecektir (Eur-Lex, 1995). Bu nedenle Gümrük Birliği tam üyelik sürecinin bir aşamasıdır. Çünkü Ankara Anlaşması Türkiye Topluluğa tam üye olmadan dört özgürlük olarak da bilinen malların, sermayenin, hizmetlerin ve kişilerin serbest dolaşımının sağlanmasını hedeflemiştir. Ancak Gümrük Birliği malların serbest dolaşımında gerçekleşmiştir. Diğer alanlarda serbest dolaşımın gerçekleşmemesi hem Topluluğun niyet ve irade eksikliğinden hem de işçilerin serbest dolaşımı, mali yardımlar, yapısal fonlar, tarım fonları gibi faktörler ve tam üyelik durumunun Topluluğa ağır yükler getireceğinden kaynaklanmıştır (Uğur, 2000, s. 182-193).

Türkiye'nin üçüncü ülkelerle yapılan STA'larla ilgili yaşamış olduğu sorunlar da hem Türkiye'nin hem de AB'nin ticari gelişimine zarar vermektedir. Dolayısıyla var olan yapısal ve teknik sorunların düzeltilmesi ve Gümrük Birliği'nin güncellenmesi alternatif bir ilişkiden çok mevcut ilişkinin geliştirilmesi koşulların da değişmesine bağlı olarak doğanın bir gereğidir. Çünkü Gümrük Birliği'nde STA'larla ilgili sorunun çözülmesi iki taraf arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesine bağlı olarak karşılıklı bağımlılığı artıracak bu sayede de Türkiye-Topluluk arasındaki ilişkilerin de gelişmesi ve Türkiye'nin Topluluğa entegrasyonunu daha da güçlendirecektir (Akçay, 2016, s. 107).

Bununla birlikte Topluluğun tam üyelik hedefi olmayan bir devletle Gümrük Birliği yapması uygun da değildir. Çünkü Topluluğa üye olmadan Gümrük Birliği'ne dahil olmak Topluluğun ortak ticaret politikasına da uyum sağlanmasını beraberinde getirmektedir. Tam üyelik gerçekleşmeden devlet Topluluğun müktesebatına uyum sağlayacak ancak karar-alma mekanizmasında söz hakkı olmayacaktır. Ayrıca Topluluğa tam üye olmayan devlet kendi ortak ticaret politikasını da özgürce belirleyemeyecektir. Bu nedenle Topluluk, Gümrük Birliği'ni tam üyelik hedefi olan devletlerle gerçekleştirmekte ve tam üyelik gerçekleşene kadar geçici bir model olarak kabul edilmektedir (Özen, 2002, s. 137-139).

Diğer yandan Topluluğun bir devletle yapmış olduğu Gümrük Birliği söz konusu devletin Kopenhag Kriterleri'nin ekonomik kısmının da yerine getirildiğinin bir ifadesidir. Yani Topluluk bir devletle Gümrük Birliği yapmış ise o devlet, işleyen bir serbest piyasa ekonomisi ve Topluluğun pazar gücüyle rekabet edecek

bir ekonomik yapıya teorik olarak sahiptir. Bu nedenle Topluluğun Gümrük Birliği yaptığı bir devlet ile tam üyelik dışında bir alternatif ilişki kurması kendi ilkeleriyle çelişeceğinden Topluluk adına çok uygun olmayacaktır (Şen ve Akkaya, 200, s. 23-43).

Aslında 2002-2004 yıllarında hizmetlerin ve kamu alımlarının taraflar arasında görüşülmüş ancak görüşmelerin Türkiye'nin beklentilerini karşılamaması ve müzakere sürecinin başlama kararının alınması nedeniyle askıya alınmıştır (Hakura, 2018, s. 7). Dolayısıyla Gümrük Birliği'nin değerlendirilmesi ve geliştirilmesi sürecin bir parçası durumundadır. Aslında Gümrük Birliği'nin değerlendirilmesi ve geliştirilmesi konusu hem Türkiye'nin hem de Topluluğun geçirdiği değişimden ve Gümrük Birliği yapılırken bu tür konuların yeterince tartışılmamasından kaynaklanmaktadır. Çünkü günümüzde Türkiye değişime uğradığı gibi Topluluk da değişime uğramış, ekonomik bir bütünleşmeden siyasi bir bütünleşmeye doğru giden, etki alanını ve ilgilendiği konuları artıran bir yapıya kavuşmuştur. Bu durum taraflar arasında yapılan anlaşmaların da zamana uydurulması gerekliliğini doğurmuştur. Bu yüzden Gümrük Birliği'nin güncellenmesi süreci Türkiye ile Topluluk arasındaki ortaklık ilişkisinin ve dolayısıyla tam üyelik sürecinin bir parçası olup bu süreci tam üyelik dışında alternatif bir ilişkiyle bağdaştırmamak gerekmektedir. Çünkü alternatif yapı ya da ilişki ile başlayacak olan süreç Ankara Anlaşması ve tam üyelik sürecinden farklı bir süreç olacaktır.

Sonuç

Türkiye 60 yılı aşkın bir süredir Topluluğa tam üye olmak için yoğun bir çaba harcamaktadır. Bu süre zarfında Türkiye ile Topluluk arasındaki ilişkiler inişli çıkışlı olmuştur. Bu durum Türkiye'nin Toplulukla ilişkilerinin ve Türkiye'nin Topluluğa tam üyelik sürecinin sorgulanmasına neden olmuştur. Bu nedenle Türkiye'nin Topluluk ile ilişkileri söz konusu olunca tam üyelik dışı modeller gündeme gelmiş ya da ortaya atılan her uygulama bu şekilde algılanmıştır.

Türkiye ile Topluluk arasında ortaklık ilişkisini kuran Ankara Anlaşması yapıldıktan sonra iki taraf arasında ortaklık ilişkisi resmi olarak başlamış olsa da, bazı kesimler Türkiye'nin bu anlaşma ile ayrıcalık bir ortak olduğunu vurgulamışlar ve Türkiye'yi Toplulukla bu denli kapsamlı bir ortaklık anlaşması yapan ilk devlet olarak kabul etmişlerdir. Ancak Yunanistan göz ardı edilmiştir. Üstelik Ankara Anlaşması incelendiğinde onun sadece bir ortaklık anlaşması olduğunu ve ayrıcalık bir ortaklık doğurmadığı görülmektedir. Topluluğun Türkiye ile bu denli kapsamlı bir ortaklık anlaşması yapması onu sadece istisnai bir ortak yapmıştır.

Benzer bir durum Gümrük Birliği için de dile getirilmiştir. Buna göre Türkiye tam üye olmadan Toplulukla Gümrük Birliği yapan ülkelerden biri olarak kabul edilerek ayrıcalıklı bir ortak olarak kabul edilmiştir. Halbuki Gümrük Birliği, tam üyelik süreci için önemli bir unsur olarak görülmüştür. Ankara Anlaşması'nda son dönemin başlangıcı olarak kabul edilen Gümrük Birliği, Türkiye için Topluluğa tam üye olmak için gidilen yolda önemli bir basamak olarak görülmüştür.

Türkiye ile Topluluk arasında yapılan Gümrük Birliği, malların serbest dolaşımını kapsamıştır. Diğer alanlar ise 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi kararı ve Ankara Anlaşması'nda öngörülmüşse de uygulanmamıştır. Bunun yanında zaman için Gümrük Birliği'nin işleyişinde aksaklıklar da yaşanmaya başlamıştır. Örneğin 1/95 sayılı kararda Türkiye üçüncü ülkelerle STA yapma yükümlülüğü altına girerken üçüncü ülkelerin bu yükümlülüğünün olmaması Türkiye ekonomisi için zararlı olmuştur. Bu durumu düzeltmek de Türkiye ile Topluluk arasında yeni bir ilişkiden çok koşulların değişmesine bağlı olarak işlenmeyen hükümlerin devreye sokulması ya da iki taraf arasındaki ticari ilişkileri daha da geliştirmek için atılan bir adım olarak düşünülmelidir.

Bütün bu nedenlerden ötürü zaman içinde Gümrük Birliği'nin güncellenmesi ve düzenlenmesi tartışmaları yaşanmıştır. Burada ileri sürülen önerilerde Gümrük Birliği içinde var olan ama hizmet sektörü, kamu alımları, tarım ürünleri gibi işlenmeyen alanların sürece dahil edilmesi ve STA'lar, vize serbestisi ve kotalar gibi, aksaklık yaşanan konuların düzenlenmesi yer almıştır. 2000'li yıllarda Dünya Bankası tarafından hazırlanan Gümrük Birliği'nin değerlendirilmesine ilişkin rapor, Türkiye ile Topluluk arasındaki Gümrük Birliği'nin

durumunu, aksayan yanlarını ve nasıl bir düzenlemeye gidilmesi gerektiğini belirlemiştir. Aynı zamanda bu rapor, Topluluğun Türkiye ile yeni bir ortaklık modeli geliştirmeye çalıştığına dair tartışmaları da gündeme getirmiştir. Topluluğa üye olmadan Gümrük Birliği yapan bir ülke olarak Türkiye ile bu güncelleme sayesinde tam üyelik dışında yeni bir ortaklık ilişkisi kurulacağı ve Gümrük Birliği'nin güncellenme sürecinin de bunun için önemli bir adım olduğu ileri sürülmüştür.

Ortaya atılan bütün bu söylemler gerçeği çok yansıtmamaktadır. Türkiye ile Topluluk arasındaki ilişkilerde en temel metin Ankara Anlaşması'dır. Ankara Anlaşması'nın amacı Türkiye'yi aşamalı bir şekilde Topluluk üyeliğine hazırlamaktır. Gümrük Birliği de Ankara Anlaşması'nda belirtildiği gibi son döneme geçişi sağladığı için Ankara Anlaşması'nın bir parçası durumundadır. Gümrük Birliği sadece malların serbest dolaşımını kapsamış olsa da, diğer alanlar Ankara Anlaşması'nda öngörülmüş ancak işlenmemiştir. Dolayısıyla Gümrük Birliği'nin güncellenmesi, işlenmeyen hükümlerin Gümrük Birliği'ne dahil edilmesinden başka bir şey değildir. Bu nedenle söz konusu bu süreç, tam üyelik sürecine bir alternatif olmaktan çok tam üyelik sürecinin bir parçasıdır. Gümrük Birliği'nin güncellenme süreci, Türkiye'nin tam üye olmadan Gümrük Birliği yapması Türkiye'yi ayrıcalıklı ortak yerine istisnai ortak durumuna sokmaktadır. Bu nedenle tam üyelik sürecine alternatif bir model ise Ankara Anlaşması'nın revize edilmesi ya da feshedilmesi ile gündeme gelecektir.

Kaynakça

- Akçay, E. Y. (2016). *Türkiye-AB ilişkileri ve İmtiyazlı Ortaklık meselesi*. Ankara: İmaj Yayınları.
- Altay, S. (2018). Toward a "Privileged Partnership": The EU, Turkey and the upgrade of the Customs Union. *Insight Turkey*, 20(3), 179-198.
- Baykal, S. ve Arat, T. (2006). AB ile ilişkiler 1990-2002. B. Oran (Ed.), *Türk dış politikası olgular, belgeler ve yorumlar* (ss. 326-365), (2. Cilt). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Can, H. ve Özen, Ç. (2005). *Türkiye-Avrupa topluluğu ortaklık hukuku*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Dünya Bankası. (2014). AB-Türkiye Gümrük Birliği değerlendirmesi. *Dünya Bankası Raporu*, (85830), 1-145.
- Eralp, A. (2000). Turkey in the Enlargement process: From Luxembourg to Helsinki. *Private View*, 8, 1-9
- Erhan, Ç. ve Gürbüz, A. (2013). Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde alternatif model arayışı: Kapsamlı ekonomik Entegrasyon Anlaşması. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 12(1), 47-78.
- Esen, O., Ertan Özgüzer, G. ve Binatlı, O. (2009). Gümrük Birliği döneminde dış ticaret ve dış ticaret açıkları. O. Esen ve F. Başkan (Eds.), *Avrupa Birliği ve Türkiye ilişkileri: Beklentiler ve kaygılar* (ss. 193-214). Ankara: Eflatun Yayınları.
- Eur-Lex. (1996). Decision No 1/95 of the EC-Turkey Association Council of 22 December 1995 on implementing the final phase of the Customs Union. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.1996.035.01.0001.01.ENG&toc=OJ:L:1996:035:TOC adresinden 22.03.2020 tarihinde erişilmiştir.
- European Commission. (1957). The treaty of Rome. https://ec.europa.eu/romania/sites/romania/files/tratatul_de_la_roma.pdf adresinden 20.03.2020 tarihinde erişilmiştir.
- European Commission. (2006). 2770th Council meeting general affairs and external relations general affairs Brussels, 11 December 2006. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/PRES_06_352 adresinden 27.03.2020 tarihinde erişilmiştir.
- European Commission. (2014). Turkey 2014 Progress Report. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2014/20141008-turkey-progress-report_en.pdf adresinden 28.03.2020 tarihinde erişilmiştir.
- European Parliament. (1964). EU-Turkey Association Agreement (the Ankara Agreement). <https://www.europarl.europa.eu/delegations/en/d-tr/documents/eu-texts> adresinden 30.03.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Günoğur, H. (1988). Ankara Anlaşmasını hukuksal değerlendirmesi. *İKV Dergisi*, 58, 54-62
- Gürseler, F. ve Alkın, K. (2010). Avrupa Birliği'nin Serbest Ticaret Anlaşmaları'na Türkiye'nin de dahil edilmesi. *Avrupa Birliği Araştırmaları*, 18, 1-106.

- Hakura, F. (2018). EU–Turkey Customs Union prospects for modernization and lessons for Brexit. <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/2018-12-12-eu-turkey-customs-union-hakura.pdf> adresinden 17.04.2020 tarihinde erişilmiştir.
- İktisadi Kalkınma Vakfı. (2014). IKV press release on the current debate about the Customs Union. http://www.ikv.org.tr/icerik_eS.asp?konu=haberler&id=506&baslik=IKV%20PRES%20RELEASE%20ON%20THE%20CURRENT%20DEBATE%20ABOUT%20THE%20CUSTOMS%20UNION%20%96%2029.03.2013 adresinden 03.05.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Kalaycı, C. (2017). Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türkiye'nin dış ticaretine etkileri. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 3(2), 133-147.
- Kramer, H. (1996). The EU-Turkey Custom Union: Economic integration avoids political turmoil. *Mediterranean Politics*, 2, 60-75.
- Lecha, E. S. (2019). EU-Turkey relations: Mapping landmines and exploring alternative pathways. *FEPS Policy Paper*, 695, 1-23.
- Maresceau, M. (2006). *Bilateral agreements concluded by the European Community*. Boston: Martinus Nuhoff Publishers.
- Nas, Ç. (2020). Gümrük birliği neden güncellenmeli. <https://www.perspektif.online/tr/jeopolitik/gumruk-birligi-neden-guncellenmeli.html> adresinden 07.04.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Özen, Ç. (2002). *Türkiye-Avrupa Topluluğu Gümrük Birliği ve tam üyelik süreci üzerine etkileri*. İzmir: Ceylan Yayınları.
- Şanlı, F. B. (2004). Küreselleşme ve ekonomik entegrasyonlar. *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 2(3), 160-166.
- Şanlı, F. B. (2008). Ekonomik Entegrasyon Teorisi çerçevesinde Avrasya Birliği'nin olabilirliği. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 22(1), 13-30
- Şen, F. ve Akkaya, Ç. (2000). *Avrupa Birliği yolunda Türkiye*. Ankara: SODEV Yayınları.
- Tecer, M. (2007). *Avrupa Birliği ve Türkiye: Sorular ve yanıtlar*. Ankara: TODAİE Yayınları.
- Ticaret Bakanlığı. (2010). Gümrük Birliği neden güncelleniyor. <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/avrupa-birligi/gumruk-birliginin-guncellenme-sureci/gumruk-birligi-neden-guncelleniyor> adresinden 10.04.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Togan, S. (2012). The EU-Turkey Customs Union: A model for Future Euro-Med integration. *MEDPRO Technical Report*, 9, 1-26.
- Turkish Policy Quarterly. (2018). Reforming and renegotiating the EU-Turkey Customs Union. <http://turkishpolicy.com/article/914/reforming-and-renegotiating-the-eu-turkey-customs-union> adresinden 15.04.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Uğur, M. (2000). *Avrupa Birliği ve Türkiye: Bir dayanak/inandırıcılık ikilemi*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Vesterbye, S. D., & Akman, S. (2017). A modernized EU-Turkey Customs Union: Expert interviews and analysis. *ENC Perspectives*, Brussels. https://www.tepav.org.tr/upload/files/1491836076-0.A_Modernized_EU_Turkey_Customs_Union.pdf adresinden 27.05.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Yıldırım, E. ve Dura, C. (2007). Gümrük Birliği'nin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri konusunda literatüre bir bakış. *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, 28, 142-148.
- Yıldız, M. (1999). Bütünleşme biçimleri ve Avrupa Birliği. *Dış Ticaret Dergisi*, 15, 89-118.

Turkey and Africa in the Context of South-South Cooperation

Güney-Güney İşbirliği Bağlamında Türkiye ve Afrika

Mürsel Bayram*

Social Sciences University of Ankara, Institute for Eastern and African Studies, Department of African Studies, Ankara, Turkey

Abstract

In spite of their historical and cultural ties, Turkey and African countries did not develop close relations during the Cold War. The unstable environment in domestic politics of Turkey and several African countries hindered a proper rapprochement in the 1990s as well. Since the turn of the 21st century, however, they have been engaged in a fast-paced cooperation. Turkey's growing engagement in Africa has progressed in tandem with that of other Asian powers, namely China, India, South Korea, Malaysia, and Indonesia. When the increasing presence in Africa of Latin American countries, of Brazil in particular, is added into the whole picture, it can be said that the first two decades of the 21st century has seen a boom in South South Cooperation. This paper treats the mentioned cooperation paradigm as a new aspect of Turkish foreign policy. Given the fact that Ankara was ideologically distanced to the Global South during and soon after the Cold War, the fast-paced Turkish-African cooperation over the last two decades denotes a partial revision in Turkish foreign policy orientation. In the context of this revisionist orientation, the main finding of the paper is that Turkey considers SSC as a way of not only reframing its relations with its African nations but also strengthening the cooperation between rising powers, underdeveloped nations and Islamic political-economic institutions.

Keywords: Turkey, Africa, Development Cooperation, South-South Cooperation, Triangular Cooperation.

Öz

Türkiye, tarihsel ve kültürel bağlarına rağmen, Afrika ülkeleri ile Soğuk Savaş döneminde yakın ilişkiler geliştirmekten kaçınmıştır. Türkiye'nin ve birçok Afrika ülkesinin iç politikalarında devam eden istikrarsızlık ortamı, 1990'lı yıllarda da tam bir yakınlaşmaya imkan vermezken 21. yüzyıl başlarında Türkiye ile Afrika ülkeleri arasında hızlandırılmış bir işbirliği süreci gözlenmiştir. Türkiye'nin Afrika'daki varlığını artırma süreci, başta Çin, Hindistan, Güney Kore, Malezya ve Endonezya olmak üzere, diğer Asya ülkelerinin Afrika'daki faaliyetlerini yoğunlaştırmalarına paralel bir seyir izlemiştir. Brezilya gibi Latin Amerika ülkelerinin de Afrika'da giderek daha görünür oldukları dikkate alınrsa, 21. yüzyılın ilk çeyreğinde Güney-Güney İşbirliği paradigmasının ciddi bir ivme kazandığı söylenebilir. Sözü edilen işbirliği paradigması, bu makalede Türk dış politikasının yeni bir boyutu olarak ele alınmaktadır. Türkiye'nin gerek Soğuk Savaş zarfında gerekse Soğuk Savaş'ın ertesinde ideolojik olarak Küresel Güney'e mesafeli olduğu göz önünde bulundurulursa, son yirmi yılda hızlanan Türkiye-Afrika işbirliğinin Türk dış politika yöneliminde kısmî bir revizyona işaret ettiği söylenebilir. Söz konusu revizyonist yaklaşım bağlamında Türkiye, Güney-Güney İşbirliği'ni hem Afrika devletleriyle ilişkilerini yeni bir çerçevede sürdürme, hem de yükselen güçler, az gelişmiş ülkeler ve İslamî siyasal-ekonomik kuruluşlar arasındaki işbirliğini güçlendirme aracı olarak görmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Afrika, Kalkınma İşbirliği, Güney-Güney İşbirliği, Üçlü İşbirliği.

* Corresponding Author / Sorumlu Yazar: mürsel.bayram@asbu.edu.tr

Article Info / Makale Bilgileri:

Received / Gönderim: 20.07.2019 Accepted / Kabul: 26.05.2020

To cite this article / Atf için:

Bayram, M. (2020). Turkey and Africa in the context of south-south cooperation. *Curr Res Soc Sci*, 6(1), 39-51. doi: 10.30613/uresosc.594612

To link to this article / Bağlantı için:

<http://dx.doi.org/10.30613/uresosc.594612>

Introduction

As more external powers have engaged in the continent, Africa's geopolitical significance increased considerably in the first quarter of the 21st century. Development cooperation with rising powers, with Asian ones in particular, has provided African countries with a room for manoeuvre to better manage their relations with the traditional partners. Given the benefits expected to be obtained from the new cooperation environment, African countries have attached importance to diversifying their partnerships. Turkey's growing engagement with the continent coincided with this readiness in Africa to embrace new development partners, as the latter have introduced a new cooperation paradigm that appears to be "in tune with African priorities and less cynical than Western cooperation" (Hugon, 2010, pp. 99-118).

Due to its identity/security nexus, Turkey was indeed closer to the so-called Global North until the early 2000s (Donelli and Laveggi, 2016, p. 94). Following the ascension to power of Justice and Development Party (*Adalet ve Kalkınma Partisi*), Turkey set out to reorient its foreign policy and to establish rapprochement with the Global South. In this regard, it is possible to depict Turkey as a newcomer in South-South Cooperation (SSC). Although elites of the Global South operate within the dominant structures of global political and economic order (Gray and Gills, 2016), it is a fact that some of them, including Turkey, stand out with a revisionist rhetoric. Turkish President Recep Tayyip Erdoğan's statement that "the world is bigger than five" with reference to the structure of the UN Security Council is an exemplary rhetoric of this kind. The possibility that a middle power like Turkey can bring about a change in the current world order is limited. However, Ankara is trying to trigger a change in the regional and global political landscape by strengthening relations between rising powers, underdeveloped nations and Islamic institutions within the framework of SSC.

Turkey's growing ties with African nations can exemplify the country's position with regard to SSC. With the aim of analysing this position, the paper will outline the historical evolution of Turkish-African relations and Turkey's recent efforts in terms of development cooperation with African countries, as well as its performance and perceived role in SSC.

1. The Evolution of Turkish-African Relations

African nations and Turkey are not newly acquainted partners. Their interaction with each other dates back to the Tūlūnid and Ikhshīdid periods when Turkish and African (mainly Sudanese) troops fought side by side for several decades in the north-eastern corner of Africa (Lev, 1997, p. 133). This military coalescence continued during the Fātimid, Ayyūbid, Mamlūk and Ottoman periodsⁱ, culminating in growing social contacts and intermarriages between Africans and Turks.ⁱⁱ People-to-people interaction developed into strong political relations as well, particularly against the colonialist expansion efforts. It was the case for not only the northern and central African states of Kanem-Bornu and Darfur, but also the eastern African Swahili states that sought the Ottoman military assistance against the European colonial powers (Benî Şeyh, 2016; Özbaran, 2009; Yılmaz, 2017). This politico-military cooperation had a religious aspect, of course, which made the Ottoman influence felt in remoter parts of the continent from Niger to South Africa (Gençoğlu, 2018; Şahin, 2013).

Turkish-African relations were minimised after the disintegration of the Ottoman Empire and the establishment of new Republic of Turkey in the early 1920s. From then on, African nations struggled for decolonisation, while Turkey strived to survive in the post-World War I international order. However, there were instances of informal politico-military cooperation between African nations and Turkey during that period. Mehmed Vehib Pasha, previously a general in the Ottoman army, served as a military advisor to Ethiopian Emperor Haile Selassie in the Second Italo-Abyssinian War in 1935-36, for example (Di Colloredo, 2009, pp. 190-196).

Feeling the growing threat of Soviet invasion soon after the World War II, Turkey joined in the US-led Western bloc and was not seriously interested in African affairs (Özkan and Akgün, 2010, p. 527). As a result, most of the African nations could not receive explicit diplomatic support from Ankara in their struggle for independence. It was the case for French colonies in particular, which caused a moral dilemma in Turkish

foreign policy towards Africa. So as not to harm its relations with France, for instance, Turkey voted against the Algerian position in 1955, while abstaining in 1957, 1958, and 1959 in the related UN General Assembly votings (Ersoy, 2012, p. 693). In the meantime, Turkey provided clandestine military assistance to Algerian liberation movement, as an expression of the dilemmatic thought that was uttered by the Turkish diplomatic circles as “Algerians are our brothers while France is our ally” (Bayram, 2014, pp. 261-278).

Despite having doubts about the viability of non-alignment, Turkey attended the first large-scale Asian-African Conference in Bandung in April 1955, which was a milestone in the formation of South-South Cooperation (Amitav, 2016; Murat, 2018). In September 1960, Selim Sarper, Turkish Minister of Foreign Affairs then, stated that “Turkey belongs to the Asia-Africa bloc and always supports the case of these nations within its commitments” (Ersoy, 2012, p. 689). In line with this approach, Ankara recognised the newly independent African countries and immediately established diplomatic relations with them. Yet, Turkish-African cooperation was generally limited during the Cold War, as newly independent African states remained dependent on former colonial powers which Turkey took sides with. Turkey was overtly engaged in the late Cold War decolonisation movements of Zimbabwe and Namibia, but this engagement also did not entail a proactive and systematic approach towards Africa.

Following the end of the Cold War, semi-revisionist tendencies emerged in foreign policy orientations of Turkey and African countries. The latter aimed to end or ease their dependence on former colonial powers by diversifying their relations in a changing world order. In Turkey, the revisionist tendency included neo-Ottomanist and Islamic motivations, as in the case of Turgut Özal (1989-1993) and Necmettin Erbakan governments (1996-1997). The policies of Recep Tayyip Erdoğan’s Justice and Development Party (*Adalet ve Kalkınma Partisi*/abbreviated as AK Party or AKP), which has been in power since 2002, have represented a significant differentiation from the previous revisionist orientations in Turkish foreign policy. Erbakan’s attempted alliance with Muslim-populated countries, including those in Africa, is thought to have been “an explicit alternative to alliance with the West”, but the AK Party government has reached out to other parts of the world to complement, rather than replace, Turkey’s ties to the West (Taşpınar, 2008, p.14). The AK Party government has maintained this logic of complementarity by neither emphasizing nor trivializing Islamism in its foreign policy.

2. Turkey as a Key Player in African Development

Turkey’s systematic opening to Africa gained momentum after the Justice and Development Party came to power. As a clearer sign of the importance it attached to Africa, Turkey declared 2005 as the year of Africa. In March the same year, Recep Tayyip Erdoğan visited Ethiopia and South Africa, which represented “the first official visit by a Turkish prime minister to a country south of the equator” (Özkan and Akgün, 2010, p. 533). From 2009 to 2011, former Turkish President Abdullah Gül visited Cameroon, Democratic Republic of Congo, Gabon, Ghana, Kenya, Nigeria and Tanzania, while Recep Tayyip Erdoğan (as President from 2014) paid official visits to at least 23 sub-Saharan African countries, namely Chad, Cote d’Ivoire, Djibouti, Equatorial Guinea, Ethiopia, Gabon, Gambia, Ghana, Guinea, Kenya, Madagascar, Mali, Mauritania, Mozambique, Niger, Nigeria, Senegal, Somalia, South Africa, Sudan, Tanzania, Uganda, and Zambia. Presidents of these countries, as well as those of Benin, Burkina Faso, and Sierra Leone, paid frequent official visits to Turkey in return (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2019).

The emergence of Turkey as a more assertive regional power appears to be favourably received by African countries that aspire to diversify their development partners. Having been accorded observer status at the African Union in 2005, Turkey was declared a strategic partner by the African Union Summit in 2008. As another indication of immediate and strong African approval of Turkey’s efforts, 50 out of 53 African states voted in favour of Turkey’s non-permanent membership at the United Nations Security Council for the period 2009-2010. The fact that African countries deemed Turkey as a significant international actor was confirmed

by high-level participation in the ensuing summit diplomacy of Ankara. It is of note that 49 African countries participated in the 1st Turkey-Africa Cooperation Summit which took place in Istanbul in August 2008. The summit initiated the institutionalisation of Turkish-African ties via the Framework of Cooperation for Turkey-Africa Partnership adopted at the event in question. Agriculture, health, education, energy, infrastructure and security were listed among the primary areas of cooperation. The 2nd Turkey-Africa Cooperation Summit took place in November 2014 in Malabo, Equatorial Guinea. It was held under the theme of “a new model of partnership for the strengthening of sustainable development and integration”, with the aim of increasing the Turkish FDI to Africa and creating an environment conducive to economic development of African countries (Bacchi, 2015).

Turkish-African cooperation summits were followed by business forums co-organised by the Turkish Ministry of Trade and the African Union Commission. The 1st and 2nd Turkey-Africa Economic and Business Forums took place in 2016 and 2018, respectively. Primarily the promotion of public-private partnerships in infrastructure, energy and transportation sectors was highlighted. With reference to its steady growth over the last decade as a major economic power in the region, Turkey expressed readiness to share its development experience with African counterparts, while the African Union declared its will to forge partnership with Turkey in designing, financing and managing projects under the Program for Infrastructure Development in Africa (PIDA)ⁱⁱⁱ and the Presidential Infrastructure Champion Initiative (PICI)^{iv}. The importance of enhancing Africa’s manufacturing capacities via the establishment of regional hubs as a means to increase intra-African trade was also underlined. Raising awareness of the African Continental Free Trade Area (AfCFTA) and its implications for the private and public sectors was another discussed objective. All African speakers laid emphasis on the AfCFTA that is one of the key projects under Agenda 2063^v and expected to create a single continental market for goods and services for Africa’s 1.2 billion people. Turkish-African cooperation was set as a significant step for African countries in boosting their chances of attaining the goals set out in Agenda 2063 development framework (African Union Press Release, 2018).

Through the accelerated contacts, Turkey has been one of the new key players in Africa, along with China, India, and Brazil, as portrayed in the African Economic Outlook 2011 prepared by the African Development Bank (ADB) and the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD). This portrayal has been attested by Turkey’s growing diplomatic and economic presence not only in Africa but also throughout the world. The number of Turkish diplomatic missions abroad rose to 241 in 2018 from 163 in 2002. In line with this upsurge, Turkey opened diplomatic missions in 42 African countries, while their number was 12 in the early years of the 21st century. As stated by Turkish President Recep Tayyip Erdoğan, Ankara assertively aims to increase the number of its African embassies to 54 (Hürriyet Daily News, 2018). In this period, African countries also increased the number of their diplomatic missions in Turkey from 10 to 33. The growing political and economic contacts made travelling between Africa and Turkey more frequent and wider. Flying to more countries than any other airline in the world, Turkish Airlines (2018) now fly to 55 destinations in 37 countries in Africa. In 2003, it was merely flying to North African countries.

Turkey’s engagement in Africa has reverberated especially in the fields of trade and economy. So as to expand trade and investment volume, Turkey promised to offer tariff preferences and/or duty free privileges to African countries in line with its obligations arising from its Customs Union with the European Union. Over the last 15 years, Turkey’s trade volume with Africa quadrupled from \$5 billion to over \$20 billion. During this period, Turkey’s exports to Africa rose from \$2.1 billion to \$11.7 billion, and its imports rose from \$3.3 billion to \$8.9 billion. Turkish investments in Africa exceeded \$6.2 billion and Turkish contractors have undertaken hundreds of projects worth \$55 billion (Şahin and Ergöçün, 2018). The number of African countries with which Turkey signed agreements of trade and economic cooperation increased to 39, while it was 23 in 2003. Free trade agreements between Turkey and four African countries, namely Egypt, Mauritius, Morocco, and Tunisia are in force today, while it was literally none in 2003. The number of African countries with which Turkey signed agreements for reciprocal protection of investments is 19, while it was only 6 in 2003. These agreements have

been accompanied by Turkey's tangible contribution to African development. In 2014, for instance, Turkish investment generated the largest number (16,593) of jobs in Africa when compared to the other foreign direct investments in the continent. The same year China and India generated 10,811 and 6,193 jobs, respectively (Tepeciklioğlu et al., 2017, p. 63).

Meanwhile, African contribution to Turkish economy and foreign trade has also grown, as the number of African migrants in Turkey has risen over the last decade. Approximately 1.5 million Africans are living in Turkey. Although one may find Africans in every province of Turkey, most of them prefer to live in metropolis Istanbul. African population in Istanbul is estimated to be 150,000, with the Senegalese and Nigerians constituting the biggest group. As the numbers of African restaurants, barber shops and churches have risen in Istanbul, the African population has spilled over from Kumkapı and Tarlabaşı into almost all districts of Istanbul. Those who study in Turkey are the most successful ones. They firstly assist traders at the textile stores during their student life and then open their own businesses. Their commercial activities involve mainly the exports of textile, furniture, construction iron and medicine. For instance, a Senegalese businessman, owner of a courier company with its office in the district of Fatih, has been not only shipping goods to Senegal and Gabon but also assisting Turkish contractors for construction projects in Africa. With his help, a Turkish firm won the tender for the airport mechanical and decoration works in Guinea. Another businessman from the Democratic Republic of Congo has a house in the district of Esenyurt in the name of his company and has been selling goods to African countries from Istanbul since 2010. A Guinean businessman who graduated from Istanbul University Business School and established a courier company has been in the business of shipping food, textile products, diesel fuel and spare parts to Guinea (Bilgehan, 2018; Şimşek and Sayman, 2009).

2.1. TİKA's role in Turkish-African development cooperation.

There is a multitude of Turkish public institutions and non-governmental organisations involved in Turkey's development cooperation with African countries. The most outstanding of those institutions is the Turkish Cooperation and Coordination Agency (*Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı*), known as TİKA. The agency is responsible for the implementation of Turkish development cooperation activities in collaboration with other Turkish institutions as well as international organisations and bilateral donors. It collects, compiles and reports Turkey's official development assistance (ODA) data to the OECD and publishes an annual activity report (Hatipoğlu, 2018, pp. 99-116). Since its establishment in 1992, the agency has implemented projects throughout the world from Central Asia to the Balkans, from Latin America to the Pacific islands. Today, it implements projects in 150 countries with 61 program coordination offices in 59 countries, 21 of which are in Africa.^{vi} After Turkey declared 2005 as the Year of Africa, TİKA opened new offices across Africa to improve its geographic access and augment its number of projects. The first TİKA Programme Coordinator Office in Africa was opened in Addis Ababa in 2005. Khartoum and Dakar offices followed it in 2006 and 2007, respectively (Özkan and Akgün, 2010, p. 537).

It is worth noting that TİKA officially defines its development cooperation portfolio within the South-South Cooperation. Through demand-driven activities, capacity-building programs, dispatch of experts, donation of equipment and financing infrastructure projects, TİKA carries out development cooperation projects in the fields of agriculture, water sanitation, energy, transportation, media, promotion of cultural heritage, education, health, disaster management, and humanitarian assistance, but it can be said that the agency is mainly engaged in education- and health-related projects. According to TİKA's annual reports, Turkish development cooperation projects in the field of education throughout Africa include building the Sudanese-Turkish Vocational Education Centre in Khartoum; establishing a modern language laboratory within the Dakar Islamic Institute in Senegal; donating hundreds of computers to Somalian universities; building multi-media classrooms within Yaoundé and Bamenda universities in Cameroon; establishing a computer laboratory in a Zimbabwean school; improving the physical conditions of a Malian school delivering education to hearing-impaired and speech-handicapped students; renovating the Turcology Department within the University of

Algiers; furnishing a student dormitory at the Universal Islamic and Cultural Trust Association in Djibouti; organising vocational training courses in Ethiopia; providing sewing and knitting machines to women's education centres in Ghana, Niger and Namibia; illuminating 56 high schools in Kenya with solar energy; providing equipment to Butane University in Sudan; constructing an additional classroom to enhance the physical capacity of a vocational high school in Chad, and providing classroom furniture and computers to schools in Côte d'Ivoire. As a recent example, Turkish Ministry of National Education and Cameroonian Ministry of Employment and Vocational Training signed a protocol on technology transfer in vocational training in March 2018. While Cameroonian Minister Zacharie Perevet noted that the center is expected to boost employment in Cameroon and is an indication of Turkey's readiness to support Africa's development in the field of education, Turkish Minister of Education İsmet Yılmaz shared the following details regarding the protocol:

We will meet the requirements of the protocol together with TİKA. As part of the protocol, a center of excellence will be established in Cameroon to offer vocational training. Vocational training centers for garment manufacturing and construction technology will be set up, and training programs will be provided for teachers and students with Cameroon. In-service trainings will be organized in Turkey and Cameroon for Cameroonian teachers. Laboratories and workshops of vocational training centers will be equipped. Furthermore, business people, who would like to make investments related to vocational training centers, will be offered guidance and consultancy services. Once the vocational training institutions we will establish in Cameroon with TİKA become operational, we hope that other African countries are going to see this project as a sample case and they will ask Turkey to expand this initiative to other African states (TİKA, 2020).

Another critical field of TİKA-sponsored development cooperation projects is health. The relevant projects in Africa include building a maternal and infant healthcare center in Niger; providing newborn resuscitation training to health personnel working at eight different hospitals in Senegal; renovating and equipping newborn and pediatric intensive care units in Seychelles; constructing a building at the Nouakchott Maternal and Infant Hospital to be used as an intensive care unit; donating an X-Ray device to the Burundi Prince Louis Rwagasore Hospital; providing medical equipment to the Pediatric Oncology Department of the Namibian Central Hospital; renovating and equipping hospitals in eSwatini and Lesotho; providing technical materials to the Juba Hospital in South Sudan; constructing a prenatal healthcare centre in the Ijara District Hospital in Kenya as well as building a stabilized 500-meter road between the mentioned hospital and the Women's Health Centre in the same district, and donating 49 ambulances to 18 African countries, etc. Particularly the hospitals built by Turkey in Libya, Somalia and Sudan continue to serve thousands of Africans otherwise unable to access healthcare due to ongoing conflicts. Kalakla Turkish Hospital in Sudan was constructed in 1995, followed by Nyala Sudan-Turkish Training and Research Hospital built in Darfur in 2013, Somalia-Turkey Recep Tayyip Erdoğan Training and Research Hospital inaugurated in Mogadishu in 2015, and the Physical Therapy Hospital in Misrata, Libya, completed in 2016. The hospital in Mogadishu is the largest one in East Africa staffed with 90 Turkish doctors. The hospital in Nyala is the only one offering full-range treatment in the entire region as well. Over 400,000 people have benefited from Turkish-built medical institutions in Africa (Cogalan, 2016; Çomak, 2011, pp. 10-31; Kadioğlu and Tutar, 2019, pp. 163-172).

As mentioned earlier, Turkish contribution to African development is not limited to education and health. It is observed in a wide range of areas from agriculture to sports, from aviation to media. Drilling hundreds of water wells in several African countries; furnishing a phytopathology laboratory in Benin; constructing a center within the Ethiopian Ministry of Foreign Affairs to train foreign service professionals; organising cookery, housekeeping and service training for 351 personnel employed at the 31st African Union Summit in Nouakchott in July 2018; providing vehicles to the Mozambican Commodity Exchange; donating 20 buses to the Municipality of Monrovia; delivering office equipment to Bissau-Guinean Ministry of Administrative Reform and Public Works; renovating and furnishing the Malian National Parliament building; establishing a

fully-equipped criminal laboratory for Sudan Police Department; establishing a radio station (Radio Hope) within the Mogadishu University; providing technical equipment to Sao Tome & Principe State Television, Radio and News Agency; giving technological support to Juba Airport; improving the physical conditions of Senegalese Sports Ministry building; expanding the facilities of the Ottoman Cricket Club^{vii} in South Africa are some of the projects undertaken by the Turkish cooperation agency in Africa (TİKA, 2019).

3. Turkey's Performance and Perceived Role in SSC

Turkish State Planning Organization (*Devlet Planlama Teşkilatı*, DPT) launched the country's first technical cooperation programme in June 1985, with a comprehensive package worth \$10 million, destined towards institutional capacity building in Gambia, Guinea, Guinea Bissau, Mauritania, Senegal, Somalia, and Sudan. After becoming a founding member of the OECD and observer of the Development Assistance Committee (DAC) in 1991, Turkey began to pursue SSC modalities in a more assertive way. The establishment of TİKA in 1992 and the enlargement of its geographical scope significantly contributed to this assertiveness.

The actual upswing in Turkey's commitment to SSC occurred in the first quarter of the 21st century. Especially between 2002 and 2007, Turkey's SSC fund increased by 20 times, while Colombia and South Korea's were multiplied by 3 and 4 times, respectively. Turkey's net disbursements of SSC budget were \$602 million in 2007. From 2009 to 2016, Ankara donated \$60,000 to the United Nations Fund for South-South Cooperation (UNFSSC^{viii}), though the figure is modest when compared to the total donation amounting to \$21 million. Nearly half of it was provided by China (Kamioka and Callejas, 2017; Özkan, 2018, p. 569).

Turkey is among the participating countries of the International Fund for Agricultural Development (IFAD), a partner of the UNFSSC, which focuses on South-South knowledge exchange and capacity development aimed at increasing productivity of smallholder farms and promoting rural business linkages. Given the importance it attaches to active participation, Turkey served two consecutive terms at the IFAD Executive Board from 2008 to 2010 and was elected to the Advisory Group in 2013-2015 to represent the List C2, along with Afghanistan, China, India, Pakistan and South Korea. Turkey's contribution to the IFAD amounts to \$1.2 million for the 8th budgetary period, displaying an increase of \$300.000 compared with the previous period (Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, 2019b).

Turkey is one of the 15 countries^{ix} which have partnership agreements with the United Nations Office for South-South Cooperation (UNOSSC). In September 2017, the UNOSSC and its Turkey-related partner Turkic Council^x launched their joint report entitled "South-South in Action: How the Turkic Council uses South-South Cooperation to Promote Regional and Global Development". Being the first publication attributed to the role of an intergovernmental organisation in implementing SSC, the report illuminated Turkey's and the Turkic Council's contributions to the development of this cooperation and the achievement of the 2030 Agenda (Schnitzer-Skjønsberg, 2017).

Among the relevant activities, official development assistance (ODA) to the Least Developed Countries (LDC) occupies an important place in Turkey's SSC performance. In 2007, Turkey hosted a LDC summit for the first time. During the summit, Turkey committed \$20 million development aid for those countries' use. Turkish assistance to the LDCs amounted to \$156.5 million in 2010 and rose by 79% in 2011, reaching \$279.81 million (TİKA, 2011). Thereafter Turkey committed to donate \$200 million annually to the LDCs, but it exceeded this commitment by donating over \$1.5 billion from 2011 to 2015. 22% of Turkish total official assistance went to Africa in 2011, with Somalia receiving the largest aid. 31% of Turkish assistance was delivered to the continent in 2012, with Egypt, Somalia, Sudan and Tunisia being among the top ten recipients of Turkish total bilateral ODA (TİKA, 2012). In 2013, African countries received 24.7% of Turkish total development assistance, with Egypt, Somalia, and Tunisia taking the lead again (TİKA, 2013). Approximately 10.9 and 4.8 of Turkish assistance was destined to Africa in 2014 and 2015, respectively (TİKA, 2014; TİKA, 2015). Although Turkey provided \$143,8 and \$153,4 million in the form of grant to African countries in 2016 and 2017, Turkish ODA

to Africa appeared as -306,2 and -296,6 million US dollars in the respective years. As per the OECD-DAC rules, the reimbursement of the concessional lending provided to the countries should be deducted from the total assistance of that year while reporting. Therefore, net assistance amount for 2016 and 2017 was calculated by deducting the 450 million dollars reimbursement amount of the concessional lending from the total (TİKA, 2017).

Official development assistance to gross national income (GNI) ratio is a crucial determinant for donors' performance. Turkish ODA/GNI ratios were 0.13% in 2010; 0.17% in 2011, 0.32% in 2012, 0.42% in 2013, 0.45% in 2014, maintaining the upward trend. In 2015, that ratio equalled to 0.95%, which was quite above the UN's goal of 0.70%. Thus Turkey became the world's most generous country considering the ODA/GNI ratio in 2015. As for the ratio of humanitarian aid to national income, Turkey continued to be the leading country in the world in three consecutive years of 2015, 2016 and 2017 (Bayar and Arpa, 2019; TİKA, 2017).

Along with its increasing performance in development aid, Turkey played an active role in SSC events by hosting the 4th United Nations Conference on LDCs in Istanbul in May 2011 and the 9th UN Global South-South Development Expo in Antalya in November 2017. The latter in particular is seen as "a source of support for closer links among South-South centres of excellence". The theme of Expo 2017 was "South-South Cooperation in the Era of Economic, Social and Environmental Transformation: Road to the 40th Anniversary of the Adoption of the Buenos Aires Plan of Action." It brought together more than 850 participants from 120 countries, including those in Africa (Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, 2019a).

From a broader point of view, it is understood that Turkey desires to involve Africa and the Islamic world into the SSC framework through the support of BRICS. This desire was expressed by Turkish President Recep Tayyip Erdoğan who attended the BRICS Summit in South Africa in July 2018. The event constituted Ankara's first-ever high level contact with the BRICS. The theme of the session Erdoğan attended was 'Global South-South Cooperation'. Pointing out to this theme, Erdoğan said "Turkey is among the leading countries in terms of development assistance which is one of the most important component of the South-South Cooperation". After stating that Turkey "closely follows the role the BRICS seeks to assume in the South-South Cooperation", Erdoğan underscored the involvement of Islamic institutions in the mentioned cooperation framework as follows:

It is vital to promote the cooperation between BRICS and the Organisation of Islamic Cooperation. We can thus reap the benefits of South-South Cooperation towards a more equitable world. It is worthwhile to evaluate the possibility of cooperation between the Islamic Development Bank and the New Development Bank of BRICS so as to support Africa's development efforts in particular (Diriliş Postası, 2019).

Although cooperation between the Islamic Development Bank (IsDB) and the BRICS New Development Bank is a new proposal and may be a remarkable aspect of SSC, the IsDB and UNOSSC have already been partners since the mid-1980s when the two organisations convened a joint seminar in Jeddah so as to discuss utilising SSC modalities in developmental tasks. In subsequent years, IsDB and UNOSSC collaboratively assisted member countries in organising capacities and needs matching (CNM) events. This search within IsDB for a more enhanced SSC mechanism coincided with the development of the Member Country Partnership Strategy of Turkey in 2010, during which Ankara signalled its enthusiasm to share the country's expertise, technology and resources with other developing countries. In 2014, for instance, Turkey met Gambia's capacity need in the health sector through IsDB's Reverse Linkage mechanism^{xi} in which SESRIC^{xii}, TİKA and the Yıldırım Beyazıt University participated in the project as the main partners. UNOSSC Director Jorge Chediek (2018, p. 19) notes that development projects of this nature emanating from CNM events organised by the IsDB member countries, notably Turkey, had a positive impact on the countries concerned, leading to increased productivity, employment generation, import substitution and even a boost to the respective countries' export potential.^{xiii}

In collaboration with IsDB, Turkey contributes to African SSC reporting as well. Many African countries have become active SSC partners by starting to develop the First African South-South Cooperation Report in November 2018. Measuring and reporting their activities in SSC is an opportunity for African countries to define their priorities in SSC. The participants from 12 African countries (Botswana, Cote d'Ivoire, Djibouti, Equatorial Guinea, Ethiopia, Kenya, Lesotho, Madagascar, Rwanda, Sudan, South Africa, Uganda) undertook their national level assessments to collect the data, including the sectors, partners and modalities of such exchanges. The guidelines of African SSC reporting were jointly developed by UNDP and the IsDB, while technical and financial support was provided by the Turkish cooperation agency TİKA. African countries thus set out to learn establishing reporting mechanisms, identifying SSC models and conducting mapping for resource centers (Fasil, 2018).

Turkey is also actively engaged in Triangular Cooperation (TrC)^{xiv}. Examples include cooperation with Japan International Cooperation Agency on geosciences and industrial automation technologies, with the Korea International Cooperation Agency to support countries in combating human trafficking, and with the Singapore Cooperation Programme on food security, meteorology and water resource management (Schnitzer-Skjønsberg, 2017). Another example is the Turkey-Azerbaijan Cooperation Program in Tanzania, whereby nearly a hundred Tanzanian patients underwent free cataract surgery and hundreds of people in need were given eye examinations in February 2014. Turkey-Singapore-Africa collaboration better exemplifies this sort of cooperation. In February 2018, the Turkish cooperation agency TİKA and the Singapore Cooperation Programme collaborated to provide aviation and satellite meteorology training for African meteorologists. The participants received trainings on use of satellite systems and integration of aviation and meteorology. Carried out by Turkish and Singaporean experts, the training program was attended by meteorologists from 15 African countries (TİKA, 2018). With reference to this sort of activities, a UNDP report (2017) lists Turkey among the middle-income countries that are “taking a more proactive role in SSC/TrC in Africa”.

Conclusion

After augmenting its diplomatic and economic presence in Africa, Ankara has significantly supported African development to the extent that Turkish investment in 2014 generated the largest number of jobs in the continent. In Turkish-African development cooperation, the most effective institution is TİKA with its mainly education- and health-related projects throughout Africa. These projects have not only supported African development efforts but also promoted Turkey's image in the continent. The fact that TİKA officially defines its activities within SSC is important in terms of Turkey's commitment to the cooperation framework in question.

The considerable increase in Turkey's SSC fund and official development assistance to the LDCs, most of which are in Africa, was accompanied by the record of Turkey as the most generous country in the world considering the ODA/GNI ratio in 2015 and the leading country in the world regarding the ratio of humanitarian aid to national income in three consecutive years of 2015, 2016 and 2017. Turkey further made a name for itself as a significant SSC partner by participating and hosting important SSC events.

Turkey's growing engagement in Africa since the turn of the millenium appears to be complementary to Ankara's relations with the West or the Global North and a strategic threshold point in its relations with the rest of the world, particularly the Global South. The Islamic-oriented role Turkey aspires to play in the global South may account for growing Turkish-African ties and the importance Ankara attached to South-South Cooperation. It is of note that Turkey desires to involve the Islamic world into the SSC framework through the support of BRICS. The incumbent Turkish government believes that reaping the benefits of SSC and supporting Africa's development efforts towards a more equitable world will be easier when BRICS and Islamic politico-economic institutions collaborate with each other. This SSC approach gives a hint of the

idiosyncratic role Turkey aspires to play in the global South and indicates that it instrumentalizes the South-South Cooperation to achieve its wider foreign policy goals.

References

- Acharya, A. (2016). Studying the Bandung Conference from a global IR perspective. *Australian Journal of International Affairs*, 70(4), 342-357.
- African Union Press Release (2019, February 6). Joint Communiqué: Turkey-Africa Economic and Business Forum. Retrieved from <https://au.int/en/pressreleases/20181011/joint-communicu%C3%A9-turkey-africa-economic-and-business-forum>.
- Aksoy, E. (2019). *Afro-Türkler: Etnik köken ve kimlik*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Bacchi, E. (2015, July 28). A timeline of the Turkish Africa policy. Retrieved from <https://ovipot.hypotheses.org/13639>.
- Bayar, M. & Arpa, E. (2019). Türkiye'nin Afrika'ya yönelik kalkınma yardımlarının yardım etkinliği açısından değerlendirilmesi. *II(21)*, 201-229.
- Bayram, M. (2014). Türk dış politikasının dönüşüm sürecinde Afrika. İ. Demir (Ed.), *Türkiye'nin dış politikası: Yeni eğilimleri, yeni yönelimleri, yeni yaklaşımları* (pp. 261-278). Bursa: Dora.
- Benî Şeyh, A. K. (2016). 19. yüzyılda Osmanlı-Bornu münasebetleri. *İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 1(2), 35-66.
- Bilgehan, Z. (2018, May 20). African businesspeople earn success in Istanbul. *Hürriyet Daily News*. Retrieved from <http://www.hurriyetdailynews.com/african-businesspeople-earn-success-in-istanbul-132076>.
- Chediek, J. (2018). United Nations office for south-south cooperation in partnership with IsDB. S. Nicklin & B. Cornwell (Eds.), *Reverse Linkage: Development through South-South Cooperation*. Leicester: Tudor Rose.
- Coşalan, S. (2016, November 28). Turkish hospitals in Africa serve hundreds of thousands. *Anadolu Agency*. Retrieved from <https://www.aa.com.tr/en/africa/turkish-hospitals-in-africa-serve-hundreds-of-thousands/>.
- Çomak, İ. (2011). Türkiye'nin Afrika politikası ve sağlık sektöründe çalışan Türk STK'ların TİKA'nın desteğinde Afrika'da yürüttüğü faaliyetlerin bu politikaya etkisi. *Avrasya Etüdüleri*, 40(2), 10-31.
- Di Colloredo, P. R. (2009). *I Pilastrini del Romano Impero: le Camicie nere in Africa Orientale, 1935-1936*. Geneva: Associazione Culturale Italia.
- Diriliş Postası (2019, April 15). Güney-güney işbirliği. Retrieved from <https://www.dirilispostasi.com/>.
- Donelli, F. & Levaggi, A. G. (2016). Becoming global actor: The Turkish agenda for the global south. *Rising Powers Quarterly*, 1(2), 93-115.
- Ersoy, E. (2012). Turkish foreign policy toward the Algerian War of Independence (1954–62). *Turkish Studies*, 13(4), 683-695.
- Fasil, B. (2018, November 7). African countries are developing the first African south-south cooperation report. Retrieved from <https://www.unsouthsouth.org/2018/11/07/first-african-south-south-cooperation-report/>.
- Gençoğlu, H. (2018). *Ottoman traces in Southern Africa: The impact of Turkish Emissaries and Muslim Theologians*. İstanbul: Libra.
- Hatipoğlu, O. G. (2018). Farklı bir kamu kurumu olarak TİKA: Örgüt yapısının dönüşümü hakkında bir analiz. *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 1(1), 99-116.
- Hugon, P. (2010). Les Nouveaux Acteurs de la Coopération en Afrique. *Revue Internationale de Politique de Développement*, 1, 99-118.
- Hürriyet Daily News (2018, September 7). Turkey aims to open more embassies in Africa, says Erdoğan. Retrieved from <http://www.hurriyetdailynews.com/turkey-aims-to-open-more-embassies-in-africa>.
- Kadioğlu, M. & Tutar, N. (2019). Türkiye'nin kendine has yumuşak güç yöntemi olarak sağlık yardımlarının değerlendirilmesi. *Anasay*, 8, 163-172.
- Kamioka, K. & Callejas, J. T. F. (2018). *Progress report on the recommendations contained in the review of south-south and triangular cooperation in the United Nations System*. Geneva: United Nations.
- Kavas, A. (2001). Kuzey Afrika'da bir Osmanlı nesli: Kuloğulları. *Osmanlı Araştırmaları*, 21(21), 31-68.
- Kevin, G. & Gills, B. K. (2016). South-south cooperation and the rise of the global south. *Third World Quarterly*, 37(4), 557-574.

- Lev, Y. (1997). Regime, army, and society in medieval Egypt, 9th-12th Centuries. L. Yaacov (Ed.), *War and society in the Eastern Mediterranean: 7th - 15th centuries*. Leiden: Brill.
- Murat, T. (2018). Bandung Konferansı ve Türkiye. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28(2), 363-379.
- Olpak, M. (2005). *Kenya-Girit-İstanbul: Köle kıyısından insan biyografileri*. İstanbul: Ozan Yayınları.
- Özbaran, S. (2009). *Ottoman Expansion toward the Indian Ocean in the 16th century*, İstanbul: İstanbul Bilgi University Press.
- Özkan, M. & Akgun, B. (2010). Turkey's opening to Africa. *The Journal of Modern African Studies*, 48(4), 525-546.
- Özkan, M. (2018). Turkey in south-south cooperation: New foreign policy approach in Africa. *Vestnik RUDN. International Relations*, 18(3), 565-578.
- Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs (2019a, February 6). The 9th UN Global South-South Development Expo, Antalya, 27-30 November 2017. Retrieved from <http://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-9-kuresel-guney-guney-kalkinma-fuari.en.mfa>.
- Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs (2019b, March 26). Turkey's relations with the International Fund for agricultural development. Retrieved from <http://www.mfa.gov.tr/ifad.en.mfa>.
- Şahin, İ. (2013, November 15). Ottoman dynasty still alive in Africa, *World Bulletin*. Retrieved from <https://www.worldbulletin.net/interviews-in-depth/ottoman-dynasty-still-alive-in-africa-h123016.html>.
- Şahin, T. & Ergöçün, G. (2018, October 10). Best ahead in golden era of Turkey-Africa trade ties. *Anadolu Agency*. Retrieved from <https://www.aa.com.tr/en/economy/best-ahead-in-golden-era-of-turkey-africa-trade-ties/>.
- Schnitzer-Skjønsberg, A. (2017). *How a regional organization uses south-south cooperation to promote regional and global development*. New York: UNOSCC and the Cooperation Council of Turkic Speaking States.
- Şimşek, D. & Sayman, Y. (2009). *Çabuk çabuk: İstanbul'daki Afrikalılar*. İstanbul: Pencere Yayınları.
- Taşpınar, Ö. (2008). *Turkey's Middle East policies between Neo-Ottomanism and Kemalism*. Washington: Carnegie Endowment for International Peace.
- Tepeciklioğlu, E. E., Tok, M. E. & Basher, S. A. (2017). Turkish and BRICS engagement in Africa: Between humanitarian and economic interests. *Journal of Sustainable Development Law and Policy*, 8(2), 48-66.
- TİKA (2011). *Turkish Development Assistance Report 2011*. Ankara.
- TİKA (2012). *Turkish Development Assistance Report 2012*. Ankara.
- TİKA (2013). *Turkish Development Assistance Report 2013*. Ankara.
- TİKA (2014). *Turkish Development Assistance Report 2014*. Ankara.
- TİKA (2015). *Turkish Development Assistance Report 2015*. Ankara.
- TİKA (2017). *Turkish Development Assistance Report 2017*. Ankara.
- TİKA (2018, February 14). Meteorology training for 15 African countries with the collaboration between TİKA and Singapore. Retrieved from http://www.tika.gov.tr/en/news/meteorology_training.
- TİKA (2019, February 6). TİKA provides support to the African leaders summit. Retrieved from http://www.tika.gov.tr/en/news/tika_provides_support_to_the_african_leaders_summit-46032.
- TİKA (2020, May 18). An education initiative in Africa by Turkey. Retrieved from https://www.tika.gov.tr/en/news/an_education_initiative_in_africa_by_turkey-42443.
- Turkish Airlines (2018, December 12). Flight network. Retrieved from <https://turkishairlines.ssl.cdn.sdlmedia.com/636816207614091685HE.pdf>.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı (2019, April 20). Recep Tayyip Erdoğan/Yurt dışı ziyaretler. Retrieved from <https://www.tccb.gov.tr/receptayyiperdogan/yurtdisiziyaretler/>
- United Nations Development Programme (2017). *South-south cooperation in Sub-Saharan Africa: Strategies for UNDP engagement*. New York.
- Yılmaz, T. O. (2017). 1. Dünya Savaşı'nda Darfur Sultanlığı ve Ali Dinar Hareketi. *Türkiye Günlüğü*, 131.

Notes:

ⁱ Tūlūnids reigned in 868-905, İkhshīdids in 935-969, Fātimids in 909-1171, Ayyūbids in 1171-1250, Mamlūks in 1250-1517, and Ottomans in 1299-1922.

ⁱⁱ As a result of those socio-historical ties, today there are established Turkish communities of African origin living in Aegean and Mediterranean provinces of Turkey, and African communities of Turkish origin, such as Kouloughlis who are the mixed offspring of Turkish men and local North African women (See, Aksoy, 2019; Kavas, 2001; Olpak, 2005).

ⁱⁱⁱ PIDA initiative is led by the African Union Commission, the African Development Bank, and the NEPAD Secretariat. The overall goal of PIDA is to promote socio-economic development and poverty reduction in Africa through improved access to integrated regional and continental infrastructure networks and services.

^{iv} PICI was born out of a proposal by South African President Jacob Zuma to accelerate regional infrastructure development enabled through the political championing of projects. The role of the champions is to bring visibility, coordinate resource mobilisation and ensure project implementation. It presents the opportunity for African Heads of State and Government to be actively involved in the development and implementation of infrastructure projects.

^v Agenda 2063 refers to “the master plan for transforming Africa into the global powerhouse of the future”. It is “a concrete manifestation of the pan-African drive for unity, self-determination, freedom, progress and collective prosperity pursued under Pan-Africanism and African Renaissance.”

^{vi} There are TİKA program coordination offices in Algeria, Cameroon, Chad, Comoros, Djibouti, Egypt, Ethiopia, Guinea, Kenya, Libya, Mozambique, Namibia, Niger, Senegal, Somalia, Sudan, South Africa, South Sudan, Tanzania, Tunisia, and Uganda.

^{vii} In 1863, Ottoman scholar Abu Bakr Effendi was sent to South Africa by the Ottoman Sultan Abdulaziz to teach Muslims in the country and to solve sectarian conflicts between them. Abu Bakr Effendi, who established schools and taught in South Africa, served as a representative of the Ottoman state until his last breath. Abu Bakr Effendi, who contributed to the spread of Islam in South Africa, passed away on August 29, 1880 in Cape Town after 20 years of service, and left behind several mosques and schools. Abdullah Aghmat, one of the students of the Ottoman Theology School established by Abu Bakr Effendi, founded the Ottoman Cricket Club in 1882 and named it after the school. It was the first sports club established by non-white people in South Africa and was one of the most important establishments which united marginalized people during times of racial segregation. The Club represents the century-old ties between Turkey and South Africa. Through TİKA, Turkey offered significant assistance to the Club which had security problems and an insufficient training area. Players had to wait in line to train. With TİKA’s support, the Club expanded its facilities and ensured its players to prepare for the matches more effectively.

^{viii} The United Nations Fund for South-South cooperation (UNFSSC) is a voluntary trust fund to support South-South cooperation partnerships for the benefit of developing countries around the world. UN Member States called for the establishment of this Fund in General Assembly resolution 50/119 of December 1995, and a decade later, following the adoption of General Assembly resolution 60/212 of 2005, the Voluntary Trust Fund for the Promotion of South-South Cooperation was renamed the United Nations Fund for South-South Cooperation.

^{ix} The other countries are Algeria, Brazil, China, Colombia, Honduras, Hungary, India, Germany, Kuwait, Mexico, Morocco, Panama, South Africa and South Korea.

^x Turkic Council (*Türk Keneşi* in Turkish), officially the Cooperation Council of Turkic Speaking States, was established in 2009 as an intergovernmental organization to promote cooperation among Turkic-speaking states. Its founding member states are Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan and Turkey. The Council is a partner of UNOSSC.

^{xi} Reverse Linkage (RL) mechanism is defined as “a technical cooperation mechanism enabled by IsDB whereby member countries and Muslim communities in non-member countries, exchange their knowledge, expertise, technology and resources to develop their capacities and devise solutions for their autonomous development”.

^{xii} Statistical, Economic and Social Research and Training Center for Islamic Countries

---

^{xiii} The benefits of the agreements reached at a CNM event of this nature in Pakistan can be exemplified over Algerian and Cameroonian cases. Algeria had experienced the need for experts to assist in conducting a feasibility study for manufacturing automobile components and spare parts for diesel engines in the country. That led to a successful South-South partnership between a private company in Pakistan and a public corporation in Algeria, with supplementary support from IsDB. The other example, Cameroon, had no set-up for manufacturing insecticide sprayers, which were being imported at exorbitant costs. The authorities were planning to set up a manufacturing plant in the country and needed experts to assist in conducting a feasibility study. The manufacturing plant was established through cooperation between a private company in Pakistan and a government institution in Cameroon, with supplementary support from IsDB.

^{xiv} Triangular cooperation refers to Southern-driven partnerships between two or more developing countries, supported by a developed country or multilateral organizations, to implement development cooperation programmes and projects.

Ekonomik Büyüme ve Sağlık Harcamaları Arasındaki İlişki: MINT Ülkelerinden Ampirik Kanıtlar

The Relationship between Economic Growth and Health Expenditures: Empirical Evidence from MINT Countries

Güller Şahin^{1*} , Eda Yalçınkaya²

¹ Bağımsız Araştırmacı, Kütahya, Türkiye

² Bağımsız Araştırmacı, Tokat, Türkiye

Öz

Ekonomik büyümenin sağlık koşullarını iyileştirip iyileştirmediği, dolayısıyla sağlık kanalıyla toplumsal refahı destekleyip desteklemediği tartışmaları devam etmektedir. Bazı araştırmacılar ekonomik büyümenin sağlık çıktıları iyileştirdiğini, bazıları ise büyümenin faydalarının abartıldığını iddia etmektedir. Devam eden bu tartışmalar, sağlık ekonomisi literatüründe büyüme ve sağlık konusunda araştırmaların yapılmasını gerekli kılmaktadır. Bu araştırmanın amacı, 2000-2016 zaman aralığı içerisinde ekonomik büyüme ve sağlık harcamaları arasındaki ilişkiyi Meksika, Endonezya, Nijerya ve Türkiye ülkeleri örneklem kümesi kapsamında incelemektir. Amaç kapsamında, sağlık harcamaları, gayri safi yurtiçi hâsıla, kamu sağlık harcamaları, yaşam beklentisi, nüfus, yaşlı ve genç bağımlılık oranı değişkenleri arasındaki ilişkilerin tahmin işlemlerinde panel veri analizi metodolojisi izlenmiştir. Sabit katsayılar modeline ait sonuçlarda, gayri safi yurtiçi hâsılanın ve kamu harcamalarının sağlık harcamalarını artırdığı, genç ve yaşlı bağımlılık oranlarının ise azalttığı görülmüştür. Sonuçlara göre, gayri safi yurtiçi hâsıla ve kamu harcamaları %1 arttığında, sağlık harcamaları sırasıyla yaklaşık olarak %1.15 ve %0.57 artmakta; genç ve yaşlı bağımlılık oranları %1 arttığında ise, sağlık harcamaları sırasıyla yaklaşık olarak %4.79 ve %3.65 azalmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, Sağlık Harcamaları, MINT Ülkeleri, Panel Veri Analizi.

Abstract

There is controversy as to whether economic growth improves health conditions and, therefore, supports social welfare through health. Some researchers argue that economic growth improves health outcomes, while others claim that the benefits of growth are exaggerated. These ongoing discussions necessitate research on growth and health in the health economics literature. The goal of this research is in the range of 2000-2016 when the relationship between economic growth and health expenditure Mexico, Indonesia, Nigeria and Turkey is to examine the scope of countries in the sample set. Within the scope of the aim, panel data analysis was performed for estimating the possible relationships between variables of health expenditures, gross domestic product, public health expenditures, life expectancy, population, old and young dependency rates. In the results of the fixed coefficients model, gross domestic product and public expenditures increased health expenditures and young and old dependency rates decreased health expenditures. According to the results, when gross domestic product and public expenditures increased by 1% health expenditures increased by approximately 1.15% and 0.57%, respectively; when young and old dependency rates increased by 1% health expenditures decreased by approximately 4.79% and 3.65% respectively.

Keywords: Economic Growth, Health Expenditures, MINT Countries, Panel Data Analysis.

* Sorumlu Yazar / Corresponding Author: drgullersahin@gmail.com

Makale Bilgileri / Article Info:

Gönderim / Received: 15.12.2019 Kabul / Accepted: 27.05.2020

Atıf için / To cite this article:

Şahin, G., ve Yalçınkaya, E. (2020). Ekonomik büyüme ve sağlık harcamaları arasındaki ilişki: MINT ülkelerinden ampirik kanıtlar. *Curr Res Soc Sci*, 6(1), 52-69. doi: 10.30613/uresosc.656961

Bağlantı için / To link to this article:

<http://dx.doi.org/10.30613/uresosc.656961>

Giriş

Dünya Sağlık Örgütü (2019) tarafından yapılan sağlık tanımı, “yalnızca hastalığın veya sakatlığın olmaması durumu değil, aynı zamanda tam bir fiziksel, zihinsel ve sosyal iyilik durumudur” şeklindedir. Belirtilen bu tam iyilik durumu, ülkelerin ekonomik büyüme amaçlarının hedeflerini ve sonuçlarını döngüsel bir çerçevede yansıtan parametrelerden biri olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla sağlık parametreleri, ekonomik büyüme sürecindeki önemli araçlardan biri olarak görülmektedir. Özellikle gelişmiş ülkelerde, sağlık harcamalarının koruyucu hizmetlere; gelişmekte olan ülkelerde ise, tıbbi malzemelere ve ayakta bakım hizmetlerine finanse edilmesi refahın oluşmasında büyük önem arz etmektedir.

Dünya Bankası'nın 2019 yılı istatistiki verileri, 20. yüzyıl boyunca ülkelerin sağlık konusunda önemli kazanımlar sağladığını göstermektedir. Ülkelerin gelir gruplarına göre dağılımlarına bakıldığında, düşük gelirli ülkelerde 1960 yılında 39 yıl olan ortalama yaşam beklentisi, 2000 yılında 54 yıla, 2017 yılında ise 63 yıla çıkmıştır. Orta gelir grubundaki ülkelerde 1960 yılında 48 yıl olan ortalama yaşam beklentisi, 2000 yılında 67 yıl, 2017 yılında ise 72 yıl olarak gerçekleşmiştir. Yüksek gelir grubuna sahip ülkelerdeki ortalama yaşam beklentisi süreleri ise 1960, 2000 ve 2017 yıllarında sırasıyla 69, 78 ve 81 yıllarına yükselmiştir (Dünya Bankası, 2019). Sağlıklı beslenme, iyileştirilmiş hijyen koşulları, tıbbi teknolojilerdeki yenilikler, halk sağlığı altyapısı, daha iyi barınma şartları, sağlık hizmetleri için ödeme yapma kabiliyetinin artması, aşı ve ilaçların bulunması, temiz suya erişim gibi faktörler insanların ortalama yaşam beklentisi sürelerini aşamalı olarak artırmıştır. Söz konusu bu faktörlerin ortalama yaşam beklentisi süresine göreceli katkısı ise, ülkelerin ekonomik gelişme düzeylerine bağlı olarak değişmektedir (Bhargava, Jamison, Lau ve Murray, 2001, s. 5; Cutler, Deaton ve Lleras-Muney, 2006, s. 10).

Araştırmanın amacı doğrultusunda araştırma dört başlık altında örüntülenmiştir. Girişin ardılı, birinci başlıkta ekonomik büyüme ile sağlık arasındaki ilişkiye değinilmiş, ikinci başlıkta analizin örneklem kümesini oluşturan ülkelerin ekonomik büyüme ve sağlık parametreleri hakkında bilgi verilmiş, sonrasında ise ampirik literatür seçkisi ele alınmıştır. Araştırmanın dördüncü başlığında, ampirik analize ait örneklem grubu ve veri setine, metodolojiye ve bulgulara yer verilmiştir. Araştırma, sonuç ve tartışma kısmı ile tamamlanmıştır.

1. Ekonomik Büyüme ile Sağlık Arasındaki İlişki

Ekonomik büyüme ile sağlık parametrelerinin birbirine bağlı olduğu ve her iki unsurun da yoksulluğu etkilediği kuramsal olarak kabul edilmektedir. Kuramın temeli, “daha iyi sağlık koşullarının, daha yüksek oranlarda büyüme sonuçlarına yol açacağı” düşüncesidir. Çünkü, gelişmiş ve gelişmekte olan ülke insanların, gelişmiş ülke insanlarına göre daha az sağlıklı olduğu konusunda geniş bir konsensüs bulunmaktadır.

Büyüme ve sağlık ilişkisinin varlığına ilişkin iki makul açıklama vardır. Birinci açıklama, artan gelirin daha iyi sağlık koşullarına neden olduğu; ikinci açıklama ise, sağlıklı çalışanların daha üretken ve verimli oldukları, dolayısıyla daha yüksek gelir elde ettikleridir (Pritchett ve Summers, 1996, s. 844).

Sağlık koşullarının iyileştirilmesi, ekonomik büyümenin temel hedeflerinin bir sonucudur. Örneğin, uzun süreli yaşam beklentisinin tasarruf, sermaye birikimi ve yatırım oranlarını artırarak, daha yüksek büyüme oranlarına neden olduğu varsayılmaktadır (Rad, Vahedi, Teimourizad, Esmailzadeh, Hadian ve Pour, 2013, s. 163; Bloom, Canning ve Sevilla, 2001, s. 20). Sağlık çıktılarından önemli bir gösterge olan bebek, genç ve yaşlı ölüm oranlarının da fakir ülkelerde zengin ülkelere göre çok daha yüksek olduğudur. İstatistiki kanıtlara bütüncül bir şekilde bakıldığında, ölümlerin azaltılmasının üç aşamayı kapsadığı görülmektedir. 18. yüzyılın ortasından 19. yüzyılın ortasına kadar olan ilk evre, gelişmiş beslenme koşulları ile ekonomik büyümenin sağlıkta büyük bir rol oynadığı aşamadır. 19. Yüzyılın son yıllarında ve 20. yüzyılda şehirlerdeki yüksek ölüm oranlarına bağlı olarak halk sağlığının önem kazandığı ikinci aşamada, temiz su temini, atıkların giderilmesi ve kişisel sağlık uygulamaları ağırlık kazanmıştır. 1930'lardan itibaren görülen üçüncü aşama ise, aşı ve antibiyotiklerle başlayan ve günümüzde sağlık sistemindeki teknolojilerle karakterize edilen pahalı ve yoğun

kişisel müdahalelere doğru ilerleyen büyük tıp dönemi olmuştur (Cutler vd., 2006, s. 16). Geliri daha yüksek olan insanların daha uzun yaşadığı ülkelerde, ayrıca gelir ve ölüm oranları arasında da güçlü ilişkilerin varlığına rastlanmaktadır.

Sağlık koşullarındaki gelişmeler, yalnızca emeğin üretkenliği ile değil aynı zamanda sermaye birikimi yoluyla da çıktıyı artırmaktadır. Bu gelişmeler aynı zamanda yoksulluğun azaltılması ile ilgili diğer ekonomik büyüme hedeflerine ulaşmak için de bir araçtır. Sağlık koşullarındaki olumlu gelişmeler, yoksulluğun azaltılarak uzun vadede yüksek oranlarda ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır. Örneğin, gelişmemiş ve az gelişmiş ülkelerde toplam harcamalar içindeki sağlık harcamalarının yükü, ekonomik büyümenin önünde belirgin bir engel teşkil etmektedir. Sağlık harcamaları için daralan bütçe desteği ise, sağlık hizmetlerinde verimsizliğe ve hizmetlerin düşük kalitede olmasına yol açmaktadır (Malik, 2011, s. 4-5; Bloom vd., 2001, s. 21).

Tarihsel deneyimlere bakıldığında ülkelerin sağlık harcamalarında büyük bir değişim yaşandığı görülmektedir. 2000 yılında yüksek gelirli ülkelerde yaklaşık 2.430 \$, düşük gelirli ülkelerde yaklaşık 15 \$ olan kişi başına sağlık harcamaları, 2016 yılında yüksek gelirli ülkelerde yaklaşık 5.180 \$'a düşük gelirli ülkelerde ise yaklaşık 33 \$'a yükselmiştir. Aynı zamanda gelişmiş ülkelerde gayri safi yurtiçi hâsılının (GSYH) yaklaşık %12'sinden fazlasının sağlık harcamalarına ayrılması, gelişmekte olan ülkelerde ise bu oranın %6'dan az olması GSYH içindeki sağlık harcamalarının payının ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre değişkenlik gösterdiği görüşünü desteklemektedir (Rezaei, Fallah, Karyani, Daroudi, Zandiyan ve Hajizadeh, 2016, s. 2; Dünya Bankası, 2019).

Gelişimsel süreç içerisinde ülkelerde medikal ve sağlık hizmetlerine duyulan ihtiyacın sürekli olarak arttığı, bu durumun ise geleneksel sağlık endüstrisi üzerinde büyük bir baskı oluşturduğu bilinmektedir. Gelişmiş ülkelerde, devletin vatandaşlara yönelik sağlık hizmetleri ile ilgili mali harcamalarının giderek arttığı görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerdeki temel sorun ise, tıbbi kaynakların ülkenin gelişmiş ve geri kalmış bölgeleri arasındaki eşit olmayan dağılımıdır. Avustralya, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), İngiltere, Çin gibi dünyadaki gelişmiş çoğu ülke yaşanan nüfus sorunuyla karşı karşıyadır. Yaşlanma ile ilgili çeşitli kronik hastalıkların görülme sıklığı da giderek artış göstermektedir. Dolayısıyla, yaşam beklentisi süresinin uzunluğu sağlık harcamalarına yapılan yatırımları ve araştırma-geliştirme maliyetlerini artırmaktadır (Zhao, Li ve Zhang, 2019, s. 68).

Ekonomik büyüme ile sağlık arasındaki ilişkiye yönelik oluşan bir diğer geniş konsensüs ise, gelişmiş ülkelerde yaşayan insanların, sağlık hizmetlerinin kullanımında ve yararları hakkında daha fazla bilgiye sahip olmaları, aynı zamanda kişisel sağlık bakımına gelişmemiş ülkelerde yaşayan insanlardan daha fazla önem göstermeleridir (Samadi ve Rad, 2013, s. 64).

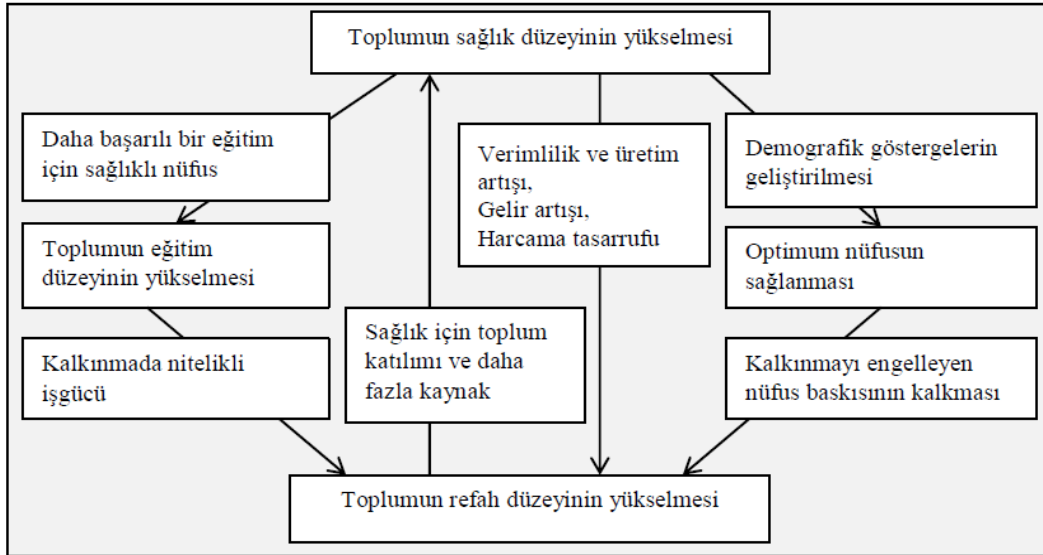
Sağlık hizmetleri, verimliliği ya da üretkenliği doğrudan ve dolaylı olmak üzere başlıca iki kanaldan etkilemektedir. Sağlığın verimlilik üzerindeki doğrudan etkisi, çoğu araştırmanın kuramsal ve ampirik kanıtları tarafından doğrulanan sağlıklı insanların daha verimli çalışanlar olduğu bilgisidir. Sağlığın verimlilik üzerindeki dolaylı etkisi ise eğitim aracılığı ile gerçekleşmektedir. Bu durumda sağlık koşullarının iyileştirilmesi okullaşma oranlarını artırmaktadır. Aynı zamanda, sağlıklı öğrencilerin devamsızlık oranlarının daha düşük, bilişsel işlevselliklerinin ise daha yüksek olması sonucunda eğitimde kalite artmaktadır. Ayrıca, yaşam süresinin artması insanların emeklilik için tasarruf etmesine yol açabilmekte, dolayısıyla iş gücü başına düşen yatırımların ve fiziki sermayenin seviyesi yükselebilmektedir (Malik, 2011, s. 4).

1965-1990 yılları arasındaki verilerin analizi, yaşam beklentisi süresindeki iyileşmenin toplam büyümenin yaklaşık %8'ini etkilediğini ifade etmektedir. Bu çalışmalara göre, büyüme etkisini sağlayan üç geniş mekanizma (Malik, 2011, s. 5):

- Sağlıklı iş gücü ve daha az devamsızlık nedeniyle verimlilikte görülen iyileşmeler,
- Yaşam süresi arttıkça beşeri ve fiziksel sermayeye yatırım yapmak için teşviklerin artması,

- Çalışanların emekliliğe yönelik tasarruf yapmaları nedeniyle tasarruf oranlarındaki artış olarak ifade edilmektedir.

Yukarıda anlatılan bilgiler ışığında, iyileştirilmiş sağlık koşullarının refah üzerindeki etkisini açıklayan mekanizma Şekil 1 içerisinde yer almaktadır.

Şekil 1. Toplumsal refah ve sağlık arasındaki ilişki. “Türkiye’de Sağlık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi”, S. Taban, 2006, Sosyoekonomi, 4(4), s. 34 makalesinden yeniden düzenlenerek alınmıştır. Telif Hakkı Sosyoekonomi Dergisine aittir, 2006.

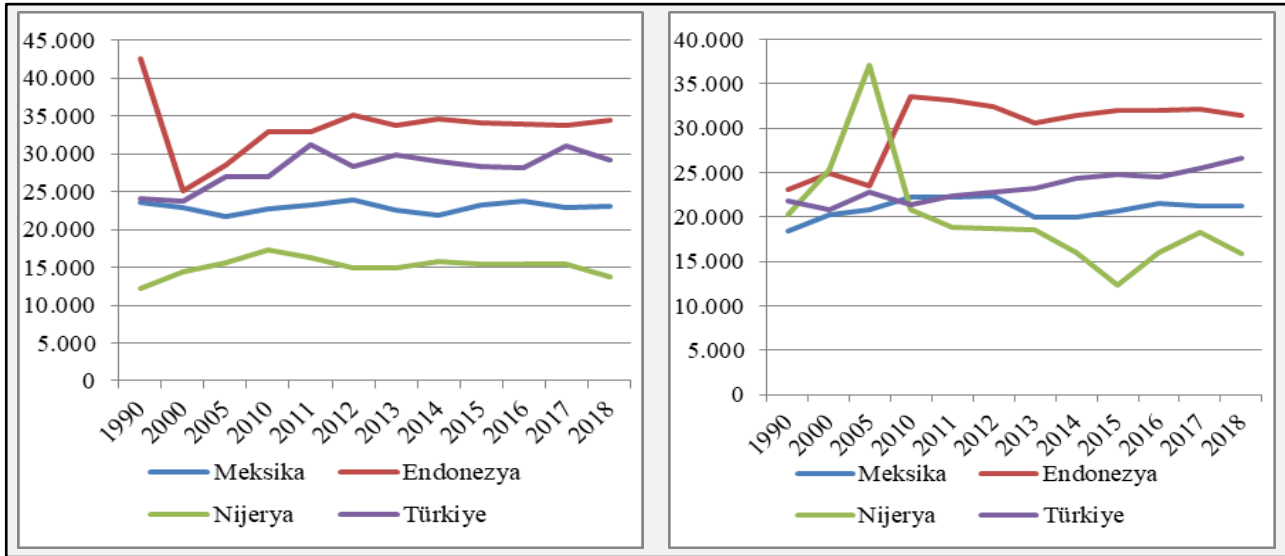
Şekil 1 incelendiğinde; toplumsal refah ve sağlık arasındaki ilişkinin, toplumun sağlık düzeyinin yükselmesinden refah artışına ve refahtaki artıştan sağlık düzeyinin yükselmesine doğru geri bildirim etkisini yansıttığı görülmektedir.

2. MINT Ülkelerinde Ekonomik Büyüme ve Sağlık Parametreleri

Dünya ekonomisinin yeni ekonomi devleri olarak adlandırılan ve “Yeni Dörtlü” şeklinde ifade edilen MINT ülkeleri Meksika, Endonezya, Nijerya ve Türkiye’yi kapsamaktadır (Aydın ve Bashimov, 2018, s. 263). Söz konusu ülkelerin, özellikle dinamik nüfus yapılarına, stratejik konumlarına ve gelişmeye açık ekonomilerine bağlı olarak önümüzdeki yıllar içerisinde geleceğin yükselen ekonomileri arasında olacağı öngörülmektedir. Bu bağlamda araştırma MINT ülkeleri örneklem kümesi kapsamında gerçekleştirilmiştir.

Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund; IMF) tarafından yayımlanan Dünya Ekonomik Görünümü Raporu’na göre, 2018 yılında GSYH büyüklüğü bazında dünyanın en gelişmiş ekonomileri sıralamasındaki ilk 20 ülke arasında Meksika, Endonezya ve Türkiye bulunmaktadır. Meksika 1.223 milyar \$ GSYH büyüklüğü ile 15. sırada yer alırken, Endonezya 1.022 milyar \$ ile 16. sırada, Türkiye ise 766 milyar \$ ile 18. sıradadır. Nijerya, 2018 yılında 397 milyar \$ GSYH büyüklüğüne sahiptir (IMF, 2019).

Şekil 2 ele alındığında, GSYH büyüklüğü sıralamasına göre Meksika, Endonezya, Nijerya ve Türkiye’de yatırım ve tasarruf oranlarının gelire aynı doğrultuda olması beklenirken bu sıralamanın değiştiği görülmektedir. 1990-2018 döneminde 2010 yılı itibarıyla ülkelerin yatırım ve tasarruf eğrileri aynı ülkelerin sıralamasını göstermektedir. Buna göre yüksekten düşüğe doğru bir sıralama Endonezya, Türkiye, Meksika ve Nijerya ülkelerine işaret etmektedir.

Şekil 2. IMF (2019) verilerine göre MINT ülkelerinde yatırım ve tasarruflar (milyar\$): 1990-2018

Tablo 1 içerisinde yer alan verilere göre, 2000-2016 zaman aralığında kamu sağlık harcamalarındaki yüksekte düşüğe doğru sıralamanın Türkiye, Meksika, Endonezya ve Nijerya; yıllık GSYH büyümesinin ise Nijerya, Endonezya, Türkiye ve Meksika şeklinde olduğu görülmektedir. Bu durum, dünyanın gelişmiş ekonomileri sıralamasında daha yüksek GSYH büyüklüğüne sahip olan Meksika ve Endonezya'nın, sağlık harcamalarına Türkiye'den daha az bütçe ayırdığına işaret etmektedir.

Tablo 1.

Kamu sağlık harcamaları ve GSYH: 2000-2016

Yıllar	Kamu sağlık harcamaları (GSYH'nin %si)				GSYH büyümesi (yıllık, %)			
	Meksika	Endonezya	Nijerya	Türkiye	Meksika	Endonezya	Nijerya	Türkiye
2000	2.012	0.577	0.531	2.850	4.942	4.920	5.016	6.640
2001	2.109	0.779	0.525	3.312	-0.404	3.643	5.918	-5.962
2002	2.165	0.677	0.331	3.569	-0.040	4.499	15.329	6.430
2003	2.402	0.818	0.590	3.602	1.446	4.780	7.347	5.608
2004	2.575	0.749	0.820	3.556	3.921	5.031	9.251	9.644
2005	2.454	0.732	0.682	3.348	2.308	5.693	6.439	9.010
2006	2.412	0.831	0.714	3.572	4.495	5.501	6.059	7.110
2007	2.517	1.019	0.854	3.632	2.291	6.345	6.591	5.030
2008	2.607	0.898	0.832	3.823	1.144	6.014	6.764	0.845
2009	2.850	0.922	0.650	4.455	-5.286	4.629	8.037	-4.704
2010	2.896	0.761	0.448	3.942	5.118	6.224	8.006	8.487
2011	2.916	0.800	0.479	3.709	3.663	6.170	5.308	11.113
2012	3.003	0.872	0.544	3.545	3.642	6.030	4.230	4.790
2013	3.124	0.926	0.489	3.451	1.354	5.557	6.671	8.491
2014	2.895	1.076	0.446	3.374	2.804	5.007	6.310	5.167
2015	2.993	1.213	0.589	3.234	3.288	4.876	2.653	6.086
2016	2.852	1.398	0.475	3.384	2.922	5.033	-1.617	3.184

Not: Dünya Bankası Online Veri Tabanı'ndan doğrudan alınmıştır, 2019.

Tablo 2 dikkate alındığında, 1960 yılına göre 2017 yılında yaşam beklentisi Meksika’da 1.35, Endonezya’da 1.43, Nijerya’da 1.48, Türkiye’de ise 1.68 kat artış göstermiştir. 2017 yılı itibariyle en yüksek ortalama yaşam beklentisi süresine sahip ülkeler sırasıyla, Meksika, Türkiye, Endonezya ve Nijerya’dır. Aynı yıl içerisinde yaş bağımlılık oranları en düşük Endonezya’da, en yüksek ise Nijerya’da görülmektedir. Bağımlılık oranlarının 22 yıllık süreç içerisindeki ortalaması da 2017 yılı ile aynı sıralamayı takip etmektedir.

Tablo 2.

Yaş bağımlılık oranı ve ortalama yaşam beklentisi: 1960-2017

Yıllar	Yaş bağımlılık oranı (çalışma yaşı nüfusunun %si)				Ortalama yaşam beklentisi (toplam, yıl)			
	Meksika	Endonezya	Nijerya	Türkiye	Meksika	Endonezya	Nijerya	Türkiye
1960	97.21	76.85	79.96	82.12	57.08	48.65	36.98	45.37
1970	101.01	87.05	83.30	83.52	61.37	54.54	40.97	52.29
1980	96.46	80.72	88.10	79.73	66.56	59.62	45.33	58.67
1990	76.43	67.28	91.76	67.78	70.84	63.28	45.90	64.26
2000	64.74	54.79	86.62	57.97	74.36	66.29	46.27	70.01
2001	63.88	54.40	86.76	57.36	74.60	66.47	46.51	70.57
2002	63.00	54.13	86.79	56.64	74.81	66.64	46.83	71.10
2003	62.10	53.91	86.76	55.87	75.00	66.82	47.24	71.60
2004	61.24	53.70	86.69	55.15	75.18	67.00	47.72	72.06
2005	60.45	53.46	86.60	54.51	75.35	67.19	48.25	72.48
2006	59.41	52.86	87.09	53.849	75.51	67.39	48.80	72.87
2007	58.42	52.30	87.43	53.27	75.66	67.58	49.36	73.22
2008	57.45	51.82	87.65	52.76	75.80	67.78	49.89	73.55
2009	56.48	51.43	87.79	52.26	75.95	67.96	50.39	73.86
2010	55.52	51.10	87.86	51.78	76.10	68.15	50.85	74.15
2011	54.59	50.60	88.22	51.39	76.25	68.33	51.28	74.44
2012	53.69	50.25	88.46	51.03	76.41	68.51	51.70	74.71
2013	52.86	49.95	88.55	50.70	76.58	68.68	52.12	74.98
2014	52.09	49.60	88.45	50.40	76.75	68.86	52.55	75.24
2015	51.41	49.15	88.15	50.12	76.93	69.03	52.99	75.50
2016	50.91	48.93	88.09	49.85	77.12	69.19	53.43	75.76
2017	50.43	48.54	87.77	49.50	77.31	69.36	53.88	76.01

Not: Dünya Bankası Online Veri Tabanı’ndan doğrudan alınmıştır, 2019.

Tablo 3 bebek ölüm oranlarının ortalamasının düşükten yükseğe doğru sıralanmasında Meksika, Türkiye, Endonezya ve Nijerya’nın; yetişkin ölüm oranlarında ise Türkiye, Meksika, Endonezya ve Nijerya’nın olduğunu göstermektedir. Belirtilen zaman dilimi içerisinde hem bebek ölüm oranlarındaki (12.66 kat) hem de yetişkin ölüm oranlarındaki (7.37 kat) en yüksek düşüşler, Türkiye’de kaydedilmiştir.

Tablo 3.

Bebek ve yetişkin ölüm oranları: 1970-2017

Yıllar	Bebek ölüm oranı (1.000 canlı doğum başına)				Yetişkin ölüm oranı (toplam, 1.000 yetişkin)			
	Meksika	Endonezya	Nijerya	Türkiye	Meksika	Endonezya	Nijerya	Türkiye
1970	76.7	112.7	168.2	126.6	497.124	520.786	877.749	506.577
1980	55	84.9	126.6	89.3	427.468	439.853	786.868	425.58
1990	36.3	61.8	125.6	55.4	331.15	398.57	774.314	358.863
2000	22.5	40.9	111.6	31.9	259.325	381.509	812.738	291.437
2001	21.3	39.3	108.6	29.9	255.823	382.844	817.967	282.383
2002	20.3	37.7	105.6	28.1	252.32	384.177	823.197	273.329
2003	19.3	36.2	102.5	26.3	250.519	382.707	813.584	267.939
2004	18.4	36	99.4	24.6	248.718	381.237	803.973	262.548
2005	17.6	33.5	96.2	23.1	246.917	379.767	794.36	257.157
2006	16.9	32.2	93	21.6	245.116	378.297	784.748	251.767
2007	16.3	30.9	89.9	20.2	243.314	376.828	775.135	246.376
2008	15.8	29.8	86.8	18.8	240.663	373.911	767.543	241.683
2009	15.3	28.6	83.9	17.6	238.01	370.994	759.951	236.99
2010	14.9	27.5	81	16.4	235.358	368.078	752.358	232.297
2011	14.5	26.4	78.3	15.3	232.705	365.161	744.766	227.603
2012	14.1	25.4	75.7	14.3	230.053	152.351	737.174	222.909
2013	13.7	24.5	73.3	13.3	227.262	150.122	728.925	74.33
2014	13.2	23.7	71	12.4	80.698	147.893	720.677	72.93
2015	12.7	22.9	68.7	11.6	79.743	145.664	712.429	71.53
2016	12.2	22.2	66.6	10.8	78.787	143.435	704.181	70.13
2017	11.5	21.4	64.6	10	77.831	141.206	695.932	68.731

Not: Dünya Bankası Online Veri Tabanı'ndan doğrudan alınmıştır, 2019.

Tablo 3 içerisindeki bilgilere ilave olarak temiz su, güvenilir olmayan temizlik ve hijyen eksikliğine bağlı ölüm oranları en yüksek Nijerya'da görülmektedir. 2016 yılı verileri Meksika, Endonezya, Nijerya ve Türkiye'de belirtilen sağlık koşullarına bağlı 100.000 kişi başına ölüm oranlarının sırasıyla 1.1, 7.1, 68.6 ve 0.3 olduğuna işaret etmektedir (Dünya Bankası, 2019).

3. Ampirik Literatür Seçkisi

Ekonomik büyüme ile sağlık parametreleri arasındaki ilişkiyi araştırmak için literatürde birçok kuramsal ve ampirik araştırmanın yapıldığı görülmektedir. Bu bağlamda, sağlık parametrelerini hesaba katmak amacıyla ekonomik büyümenin üretim fonksiyonu modelleri genişletilmiştir. Bazı araştırmacılar, ülkelerin sağlık koşullarının iyileştirilmesinin gelirden artış sağladığını, çünkü daha sağlıklı bir nüfusun beşeri sermayenin verimliliğini artırdığını, sağlıklı çalışanların daha yetenekli, üretken ve verimli olduklarını, dolayısıyla daha yüksek gelir elde ettiklerini savunmuşlardır. Sonuç olarak, sağlığın büyüme üzerinde olumlu ve belirgin bir etki yarattığı ifade edilmiştir. Diğer bazı araştırmacılar ise, yaşam beklentisi süresindeki artışların hızlı nüfus artışlarına neden olduğunu, bu doğrultuda üretim faktörlerinin (arazi, sermaye vb.) azalmasına bağlı olarak ekonomik büyümenin daha düşük düzeylerde seyredeceğini vurgulamışlardır. Ekonomik büyümenin çıktı

olarak ele alındığı bu düşünce sistematığı literatürün geniş bir kısmını kapsamaktadır. Bu bağlamda, Ak (2012); Ay, Kızılkaya ve Koçak (2013); Bloom vd. (2001); Bloom, Canning ve Sevilla (2004); Chakraborty (2004); Çetin ve Ecevit (2010); Maisonneuve ve Oliveira Martins (2013); Odubunmi, Saka ve Oke (2012); Selim, Uysal ve Eryiğit (2014); Taban (2006); Tıraşoğlu ve Yıldırım (2012); Yumuşak ve Yıldırım (2009) tarafından yapılan araştırmalar ampirik literatürün örneklerini oluşturmaktadır.

Bloom vd. (2001) ile Bloom vd. (2004) tarafından 104 örneklem kümesi kullanılarak 1970-1990 ve 1960-1980 dönemleri için yapılan araştırmada, sağlığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi üretim fonksiyonu varsayımı altında ele alınmıştır. Her iki araştırmadan ulaşılan temel sonuç, sağlığın toplam büyüme üzerindeki etkisinin olumlu, büyük miktarda ve istatistiki olarak önemli bir etki yaratması olmuştur. Chakraborty (2004) 1970-1990 döneminde 95 ülke üzerine yaptığı çalışmasında, yaşam süresinin iyileştirilmesi ve ölüm risklerinin azaltılması yoluyla sağlık koşullarındaki gelişmelerin, büyüme üzerindeki etkilerini incelemiştir. Sonuçlar, sürekli bir ekonomik büyümenin ön koşulu olarak sağlık yatırımlarına işaret etmiştir. Özellikle, ölüm oranlarının yüksek olduğu ülkelerde tasarruf ve yatırım oranlarının düşük olduğu ifade edilmiştir.

Taban (2006) tarafından Türkiye üzerine yapılan çalışmanın ampirik kanıtları, 1968-2003 sürecinde GSYH ile sağlık kurumları sayısı arasında nedensellik etkileşimi bulunmadığını; ancak, diğer sağlık parametrelerini içeren yaşam beklentisi süresi, sağlık personeli başına düşen kişi sayısı ve sağlık kurumlarındaki yatak sayıları ile GSYH arasında geri-besleme etkisini yansıtan nedensellik ilişkisinin bilgisini vermiştir. Yumuşak ve Yıldırım (2009) Türkiye örneğinde yaptıkları analiz sonuçlarında, 1980-2005 dönemi içerisinde sağlık harcamalarından gayri safi milli hâsıla (GSMH) doğru tek yönlü, küçük ve negatif etkili nedensellik ilişkisinin varlığı ile yaşam beklentisinden GSMH'ye giden tek yönlü nedensellik ilişkisini bulmuşlardır. Çetin ve Ecevit (2010) tarafından yapılan çalışmanın sonuçlarında, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği'ne (Organisation for Economic Co-operation and Development; OECD) üye 15 ülkede 1990-2006 zaman aralığında GSYH ile sağlık harcamaları arasında istatistiki olarak anlamsız bir ilişkiye ulaşılmıştır.

Ak (2012) Türkiye özelinde ulaştığı sonuçlarda, büyüme ve sağlık harcamaları arasında uzun vadede bir ilişki bulunduğunu, ancak kısa dönemde bir ilişki bulunmadığını göstermiştir. Odubunmi vd. (2012) 1970-2009 dönemi için Nijerya'da büyüme ve sağlık harcamaları arasındaki etkileşimi inceledikleri araştırmalarında, GSYH, sağlık harcamaları, dış yardımlar, toplam tasarruf ve nüfus arasında uzun vadeli bir ilişkiye ulaşımlardır. Tıraşoğlu ve Yıldırım (2012) tarafından 2006-2012 zaman aralığında Türkiye örneğinde yapılan araştırmada, ekonomik büyüme ve sağlık harcamaları arasında uzun vadeli bir etkileşim görülmüştür. Ay vd. (2013) tarafından 1968-2006 dönemi için Türkiye kapsamında yapılan çalışmadan ulaşılan bulgularda, yataklı ve yataksız sağlık kurumu değişkenleri ile GSYH arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu, sağlık memuru başına kişi sayısı ile GSYH arasında ise ilişki olmadığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Maisonneuve ve Oliveira Martins (2013) yaptıkları araştırmanın sonuçlarında, 2010 yılından 2060 yılına kadar uzun dönemli sağlık harcamalarının projeksiyonlarını önermişlerdir. Bu kapsamda, uzun dönem sağlık harcamaları ile ilgili olarak, yaş bağımlılık sayısının belirleyicileri tahmin edilmiştir. Buna göre, OECD ülkelerinde toplam uzun dönemli sağlık harcamalarının maliyeti ve maliyet baskısı senaryolarında, GSYH'yi sırasıyla yaklaşık %3.3 ve %7.7 artıracığı öngörülmüştür. Aynı dönem için BRICS ülkelerinde ise, sağlık harcamalarının GSYH'yi %2.8 ve %7.3 oranında artıracığı tespit edilmiştir. Selim vd. (2014) ise çalışmalarında, 2001-2011 dönemi için 27 AB ülkesinde ve Türkiye'de sağlık harcamalarının ekonomik büyümeyi kısa ve uzun vadede etkilediğinin ampirik kanıtlarına ulaşımlardır.

Literatürün güncel ve daha az kısmını oluşturan bir diğer alanı ise, ekonomik büyümenin sağlık parametreleri üzerindeki etkisinin açıklandığı çalışmalardır. Ekonomik büyümenin, özellikle gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerde insanların yaşam standartlarını yükselterek toplumların sağlık koşullarını iyileştirdiği iddia edilmektedir. Yapılan bu çalışmalarda sağlık çıktıları olarak yaşam beklentisi, bebek, çocuk ve yetişkin ölüm oranları, doğum oranları, sağlık sektörünün işleyişine ilişkin göstergeler (sağlık çalışanı sayısı, sağlık harcamaları vb.), ölüm sebepleri ve hastalık türleri gibi parametrelerin kullanıldığı görülmektedir. Baltagi ve

Moscone (2010); Brenner (2005); Cole (2019); Gallardo-Albarrán (2018); Kyriopoulos, Nikoloski ve Mossialos (2019); Mehrara, Fazaeli, Fazaeli ve Fazaeli (2012); Novignon, Olakojo ve Nonvignon (2012); Rad vd. (2013); Rezaei vd. (2016); Samadi ve Rad (2013); Spiteri ve von Brockdorff (2019); Wang ve Granados (2019) tarafından yapılan çalışmalar, literatürün ikinci çalışma alanı için sunulan örneklerdir.

Brenner (2005) çalışmasında, ABD’de 20. yüzyıl boyunca “ekonomik büyüme, ölüm oranlarındaki düşüşün temel nedenidir” hipotezini araştırmıştır. Sonuçlar, GSYH’nin orta ve uzun vadede ölüm oranları ile güçlü bir şekilde ters orantılı, kısa vadede ise doğru orantılı olduğunu göstermiştir. Aynı zamanda kümülatif olarak en az on yıldan uzun bir sürede ekonomik büyüme, 1901-2000 boyunca ölüm oranındaki düşüşün ana faktörü olmuştur. Baltagi ve Moscone (2010) 20 OECD ülkesi kapsamında 1971-2004 dönemi için yaptıkları araştırmanın sonuçlarında, sağlık harcamaları ile belirleyicilerinin çoğunun sabit olmadığını ve uzun dönemde birbirleri ile bağlantılı olduklarının; sağlık hizmetlerinin çok küçük bir esnekliğe sahip olduğunu; gelir dışındaki belirleyicilerden, gençlerin yüzdesinin sağlık harcamalarındaki değişimleri açıklamadaki rolünün kanıtlarını sunmuşlardır.

Novignon vd. (2012) 1995-2010 yılları arasında Sahra-altı Afrika ülkelerinde sağlık harcamalarının sağlık çıktıları üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Sonuçlar, sağlık harcamalarının hem doğumdaki yaşam süresini iyileştirerek, hem de ölüm ve bebek ölüm oranlarını azaltarak sağlık durumunu önemli ölçüde etkilediğini göstermiştir. Aynı zamanda kamu ve özel sağlık harcamalarının (kamu sağlık harcamaları nispeten daha yüksek bir etkiye sahip olmasına rağmen), sağlık durumu ile güçlü bir şekilde pozitif ilişki içerisinde olduğu belirtilmiştir. Mehrara vd. (2012) çalışmalarında, kamu harcamaları, özel harcamalar ve yaşam süresini içeren toplam sağlık harcamaları ile GSYH arasındaki etkileşimi 1995-2005 döneminde MENA ülkeleri için test etmişlerdir. Eşbütünlük analizi sonuçlarına göre, değişkenlerin uzun dönemde birbirleri ile etkileşim gösterdiği tespit edilmiştir.

Rad vd. (2013) tarafından 1995-2010 döneminde Doğu Akdeniz ülkeleri üzerine yapılan araştırmanın sonuçları, kamu sağlık harcamaları ile bebek ölümleri arasında net ve güçlü bir negatif korelasyon; özel sağlık harcamaları ile bebek ölümleri arasında ise pozitif yönde bir korelasyon olduğunu açıklamıştır. Bununla birlikte, kamu sağlık harcamalarının sağlık durumunda iyileşmeye yol açtığı; özel sağlık harcamaları ile sağlık durumu arasında anlamlı bir ilişki kurulamadığı, dolayısıyla kamu sağlık harcamalarının artmasının bebek ölüm oranlarını azalttığı söylenmiştir. Samadi ve Rad (2013) 1995-2009 dönem aralığında Ekonomik İşbirliği Teşkilatı’na üye gelişmekte olan ülkelerde, sağlık harcamalarının belirleyicilerini araştırmışlardır. Bulgulara, sağlık harcamaları ile GSYH, 15 yaş altındaki nüfus, 65 yaş üstündeki nüfus, hekim sayısı ve kentleşme değişkenleri arasında uzun vadeli ilişkiler olduğu elde edilmiştir. Kısa vadede ise 65 yaş üstündeki nüfus oranı hariç, diğer değişkenlerin sağlık harcamaları ile ilişkili olduğu bulgularına ulaşılmıştır.

Rezaei vd. (2016) 1978-2011 sürecinde İran’da sağlık harcamalarının belirleyicilerini incelemişlerdir. Sonuçlarda, GSYH, okuma yazma bilmeme oranı, kentleşme ve hekim sayısının sağlık harcamalarındaki artışın arkasındaki itici güçler olduğu belirlenmiştir. Gallardo-Albarrán (2018) 36 ülke örneğinde sağlıktaki eşitsizliklerin ekonomik eşitsizlik üzerindeki etkilerini, eğitim ve yaşam beklentisini içeren bir çerçevede ele almıştır. Temel sonuçlar, sağlığın tarihsel olarak ülkeler arasında önemli bir gelir değişimi kaynağı olduğunu göstermiştir. Ayrıca, 1900 ve 1955 yıllarında, yaşam beklentisi farklılığının yaklaşık olarak %20’yi ve ülke içi gelir eşitsizliğinin ¼’ni oluşturduğunu; ülkeler arası gelir eşitsizliğinin yaklaşık %20 daha yüksek bulunduğunu; 1955’ten sonra sağlık yakınsama süreci yaşanmadığını; 20. yüzyılın ortaları ile 1990 yılı arasındaki ülkeler arası sağlık farklılıklarının azaltılmasının, önemli bir gelir yaklaşımı kaynağı olduğunu; sağlığın gelir seviyesi için göreceli öneminin son üç yılda, sağlık yakınsama oranındaki bir yavaşlama nedeniyle sabit kaldığını tespit etmiştir.

Cole (2019) çalışmasında, gelişmekte olan 134 ülke ekonomisi için 1970-2015 döneminde ekonomik büyümenin sağlığı iyileştirdiğini bebek ölümlerini, yaşam beklentisini, kalori tüketimini temsil eden sağlık çıktıları ile ortaya koymuştur. Büyümenin, sağlık çıktıları üzerindeki en yüksek etkisi bebek ölüm oranlarında

görülmüştür. Ayrıca, GSYH'nin, bebek ölüm oranlarını düşürdüğüne, yaşam beklentisini ve kalori alımını artırdığına ulaşılmıştır. Bununla birlikte, ekonomik büyümenin azalan getirilerinin olduğu, yani ülkeler daha varlıklı hale geldikçe, büyümenin sağlık için yararlarının azaldığı belirtilmiştir. Kyriopoulos vd. (2019) çalışmalarında, 2008-2015 döneminde Yunanistan'da görülen ekonomik resesyona yenidoğan sağlığı üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Sonuçlarda, gebelik sırasındaki iş döngüsü dalgalanmaları ile sosyo-ekonomik gruplar arasında yenidoğan sağlığı arasındaki ilişkide heterojenlik olduğu raporlanmıştır. Ekonomik krizin doğum göstergeleri üzerindeki etkisinin, düşük sosyo-ekonomik statüdeki çocuklar için daha zararlı olduğu; bu durumun ise düşük ve yüksek sosyo-ekonomik statüdeki ailelerinin çocukları arasındaki doğum ağırlığı farkının genişlemesine neden olduğu belirlenmiştir.

Spiteri ve von Brockdorff (2019) ekonomik gelişmenin sağlık sonuçları üzerindeki etkisini, 2003-2014 dönemi için 27 Avrupa ülkesi örneklem kümesi kapsamında ele almışlardır. Sonuçlar, değişkenler arasında istatistiki olarak anlamlı ters-U şeklindeki değişen bir ilişkinin varlığını göstermiştir. Bu bağlamda, gelir arttıkça, ölüm oranlarının ilk önce yükseldiği, daha sonraki gelişim seviyelerinde ise düştüğü gözlemlenmiştir. Sonrasında, mikroekonomik bir tüketici tercihi modeli kullanılarak ters-U biçimli gelir-ölüm ilişkisinin kalıcılığı, bu ilişkinin sağlık yatırımlarının ölçeğe göre artan getiri varsayımı altında açıklanmıştır. Bulgularda, sağlık teknolojilerine yapılan yatırımın önemi ve özellikle büyümekte olan ülkelerdeki kamu sağlık sistemlerinde, ekonomik büyümeyi artırma çabaları ile birlikte iyileştirmelerin devam ettiği vurgulanmıştır.

Wang ve Granados (2019) 2011, 2012, 2013 ve 2015 yılları için toplam 42.000 gözlemi kapsayan, 45 yaş ve üstü yetişkinle yapılan anketleri kullanarak Çin'deki ekonomik koşullar ve ruh sağlığı arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmada ruh sağlığı; depresyon belirtileri, bilişsel bozulma ve yaşam memnuniyetsizliği göstergeleri ile değerlendirilmiştir. Yüksek depresyon semptomları, zihinsel sağlığın bozulmasına bağlı olarak GSYH büyüme oranları ile ilişkili bulunmuştur. Aynı zamanda etkilerin küçük ve hem erkeklerde hem de kadınlarda oldukça benzer şekilde olduğu belirlenmiştir.

Acemoglu ve Johnson (2007); Doğan (2016); Chaabouni ve Saidi (2017) tarafından yapılan çalışmalarda ise, ekonomik büyüme ve sağlık arasındaki etkileşimlerin farklı denklemler aracılığıyla her iki değişkenin de açıklanan değişken olarak ele alındığı görülmektedir.

Acemoglu ve Johnson (2007) çalışmalarında, sağlık parametreleri ile ekonomik performans arasındaki ilişkiyi farklı ekonometrik modeller eşliğinde tahmin etmişlerdir. Sonuçlarda, ölüm oranlarının yaşam beklentisi üzerinde 1940 yılında büyük bir etkiye sahip olduğu, ancak bu etkinin 1940 yılından önce olmadığı; yaşam beklentisindeki %1'lik bir artışın, nüfusta %1.7 ilâ %2 bant aralığında bir artışa yol açtığı; yaşam beklentisinin, GSYH'de çok küçük bir etki yarattığı ifade edilmiştir. Ancak, yaşam beklentisindeki yüksek artışın kişi başına geliri artırdığına dair herhangi bir kanıt bulunamamıştır.

Doğan (2016) tarafından 1960-2013 dönemi için Türkiye örneklem kümesinin kullanıldığı çalışmada bulgular, GSMH ile toplam sağlık durumu ve istihdamı ifade eden sağlık harcamaları arasında geri-besleme etkisini yansıtan doğrusal olmayan nedensellik ilişkisine işaret etmiştir. Chaabouni ve Saidi (2017) tarafından 1995-2013 döneminde düşük, orta ve yüksek gelir grubuna dâhil toplam 51 ülke örnekleminde yapılan araştırmanın bulguları, sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında geri-besleme yönlü bir nedensellik etkisinin bilgisini; ayrıca, sağlığın GSYH'de önemli bir rol oynadığını göstermiştir.

4. Ampirik Analiz

4.1. Örneklem grubu ve veri seti.

Bu araştırmanın amacı, 2000-2016 zaman aralığı içerisinde ekonomik büyüme ve sağlık harcamaları arasındaki olası etkileşimi Meksika, Endonezya, Nijerya ve Türkiye ülkeleri örneklem kümesi kapsamında incelemektir.

Amaç doğrultusunda bu araştırmada Baltagi ve Moscone (2010) ile Maisonneuve ve Oliveira Martins (2013) tarafından oluşturulan sağlık harcama modelleri dikkate alınmıştır. Bu kapsamda değişkenler arasındaki ilişkilerin tahmin işlemleri için kurulan lineer panel regresyon modeli aşağıdaki gibidir:

$$hexp_{it} = \theta_i + d_t + \beta_i' X_{it} y b_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Modeldeki $hexp_{it}$, t zamanda i inci ülkedeki kişi başına sağlık harcamalarına; X_{it} , sağlık harcamalarını açıklayan gelir, kamu harcamaları, yaşam beklentisi, nüfus ve bağımlılık oranlarını içeren $k \times 1$ değişkenlerine işaret etmektedir. θ_i , ülkeye özgü sabit terimini; d_t , zaman kukla değişkenini; ε_{it} ise hata terimini açıklamaktadır.

Ekonomik büyüme ve sağlık harcamaları arasındaki ilişkileri sınamaya yönelik olarak yapılan ampirik analizde, açıklayıcı değişkenlerin bilgisini veren $X_{it}'nin$ açık şekli için model yeniden kurulmuştur:

$$hexp_{it} = \theta_{it} + \beta_1 gdp_{it} + \beta_2 pexp_{it} + \beta_3 lexp_{it} + \beta_4 pop_{it} + \beta_5 odr_{it} + \beta_6 ydr_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

$i = 1, \dots, 4$ ve $t = 1, \dots, 17$

Denklemden yer alan $hexp$, kişi başına sağlık harcamalarını (satın alma gücü paritesi, \$); gdp , kişi başına gayri safi yurtiçi hâsılayı (satın alma gücü paritesi, \$); $pexp$, kamu sağlık harcamalarını (toplam kamu harcamalarının %'si); $lexp$, doğumda yaşam beklentisini (toplam, yıl); pop , nüfusu (toplam); odr , yaşlı bağımlılık oranını (çalışma yaşı nüfusunun %'si); ydr , genç bağımlılık oranını (çalışma yaşı nüfusunun %'si) gösteren değişkenlerdir. $\beta_1, \beta_2, \beta_3, \beta_4, \beta_5$ ve β_6 değişkenlere ait parametre katsayılarıdır. Tüm değişkenler, logaritmik form yapısında model içerisine dâhil edilmiştir.

Alt simge i , Meksika, Endonezya, Nijerya ve Türkiye yatay kesit birimlerini; t simgesi ise 2000-2016 inceleme dönemindeki 17 yıllık zaman aralığını belirten notasyonlardır. $n = 4$ ve $T = 17$ olmak üzere, $N = 68$ gözleme sahip dengeli bir panel modeli içerisindeki değişkenlerin tanımlayıcı istatistiklerinin raporlandığı Tablo 4 aşağıdadır.

Tablo 4.

Değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri

İstatistikler	lnhexp	lngdp	lnpexp	lnlexp	lnpop	lnodr	lnydr
Ortalama değer	5.9284	9.1137	1.8702	4.1860	18.675	2.0542	3.9572
En büyük değer	6.9932	10.1716	2.4926	4.3453	19.382	2.4794	4.4230
En küçük değer	4.4105	7.8007	0.5314	3.8344	17.962	1.6320	3.6353
Standart hata	0.7765	0.6058	0.5278	0.1699	0.4506	0.2740	0.2763
Çarpıklık (skewness)	-0.2394	-0.2728	-0.6531	-1.0044	0.0127	-0.3615	0.8750
Basıklık (kurtosis)	1.7714	2.1443	2.4431	2.3851	1.7831	1.8686	2.0979
Jarque-Bera	4.9263	2.9183	5.7130	12.5064	4.1973	5.1076	10.9826
Olasılık	(0.0851)	(0.2324)	(0.0574)	(0.0019)	(0.1226)	(0.0777)	(0.0041)
Gözlem sayısı	68	68	68	68	68	68	68

Denklemin (2) içerisinde yer alan her bir katsayının beklenen işareti, pozitif yönlüdür. Bu doğrultuda, $\beta_1, \beta_2, \beta_3, \beta_4, \beta_5$ ve β_6 parametre katsayıları için araştırmanın hipotezleri kuramsal temelli beklentiler doğrultusunda aşağıdaki gibi kurulmuştur:

Hipotez 1: $\beta_1, \beta_2 > 0$ ve $0 < \beta_1, \beta_2 < 1$

Sağlık harcamalarının gelir esnekliği ($\beta_1, \beta_2 > 0$), ekonomik büyüme ve sağlık harcamaları arasındaki pozitif bir korelasyonu temsil etmektedir. Aynı zamanda β_1 ve β_2 'nin 0 ile 1 aralığında ($0 < \beta_1, \beta_2 < 1$) olması, sağlık harcamalarının risk paylaşım mekanizmasını açıklamaktadır.

Hipotez 2: $\beta_3, \beta_4, \beta_5, \beta_6 > 0$

Model içerisinde yer alan yaşam beklentisi, nüfus, yaşlı ve genç bağımlılık oranlarında %1'lik meydana gelen pozitif yönlü değişimlerin, sağlık harcamaları üzerinde pozitif yönde etkiler yaratması beklenmektedir.

Değişkenlere ait 2000-2016 inceleme dönemini kapsayan veri seti, Dünya Bankası'nın Dünya Gelişme Göstergeleri online veri tabanından derlenmiştir. Değişkenler arasındaki olası ilişkilerin tahmin işlemleri, Stata ve Eviews paket programları kullanılarak yapılmıştır.

4.2. Metodoloji.

MINT ülkeleri örneklem kümesi kapsamında ekonomik büyüme ve sağlık harcamaları arasındaki olası ilişkilerin sınanmasına yönelik olarak yapılan araştırmada, statik panel veri analizi kullanılmıştır.

Zaman serileri ile yatay kesit metodolojilerine göre, araştırmacıya öncelikle daha kapsamlı veri setleri ile analiz yapma imkânı tanıyan panel veri analizi, “aynı yatay kesit birimlerine ait gözlem değerlerinin, belirli bir zaman aralığında birleştirilmesidir” şeklinde tanımlanmaktadır (Gujarati, 2004, s. 636).

Panel veri modelinin temel çerçevesi (Green, 2010, s. 345-346):

$$y_{it} = x'_{it}\beta + z'_i\alpha + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

$$y_{it} = x'_{it}\beta + c_i + \varepsilon_{it} \quad (4)$$

$i = 1, \dots, N$ ve $t = 1, \dots, T$ şeklinde kurulmaktadır.

Modeldeki x_{it} , kesme terimi içermeyen K bağımsız değişkenlerdir. Birim etki (heterojenlik) $z'_i\alpha$ ile gösterilmektedir; z_i , kesme terimi ile gözlemlenebilen veya gözlemlenemeyen birim ya da grup değişkenlerini içerdiği durumlarda, t zaman içerisinde değişmeyecek şekilde ele alınmaktadır. Yukarıdaki model, klasik regresyon modeli eşitliğini belirtmektedir. Eğer z_i , tüm birimlerde gözlemleniyorsa, model sıradan lineer bir model şeklinde düşünülmelidir ve En Küçük Kareler tahmincisi tercih edilmelidir. Ancak sorunların çoğu, c_i 'nin gözlemlenemediği durumlarda ortaya çıkmaktadır. i , yatay kesitleri; t zamanı açıklayan simgelerdir. Bu kapsamda, eğer yatay kesit birimleri tüm zaman dilimleri süresince gözlemlenebiliyorsa “dengeli panel”; eğer bazı yatay kesit birimlerinde zaman süreci kayıpları varsa “dengesiz panel” kullanılmaktadır.

Panel veri analizi modelleri, statik ve dinamik modeller şeklinde iki temel kategoriye ayrılmaktadır. Statik panel veri modelleri, model içerisinde değişkenlere ait geçmiş devre değerlerinin olmadığı modellerdir. Dinamik panel veri modelleri ise, model içerisinde gecikmeli değişkenlerin eklenmesi ile kurulan modellerdir (Çağlayan Akay, 2015, s. 81).

Araştırmada kullanılan statik panel veri modeline ait panel regresyon denklemi aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir (Güriş, 2015, s. 5):

$$Y_{it} = \alpha_{it} + \beta_{it}X_{it} + u_{it} \quad (5)$$

Y_{it} ve $X_{it} : i = 1, \dots, N$ ve $t = 1, \dots, T$

Denkleminde sabit parametre (α_{it}) ve eğim parametresi (β_{it}) olmak üzere iki tane parametre vardır ve bu parametreler k ile belirtilmektedir ($k = 2$). Hata terimi ise u_{it} 'dir.

$k = 1, 2, \dots, K$ sayıda parametreyi açıklayan lineer bir panel veri denklemi:

$$Y_{it} = \alpha_{it} + \beta_{2it}X_{2it} + \dots + \beta_{kit}X_{kit} + u_{it} \quad \text{şeklinde açıklanmaktadır.} \quad (6)$$

Denklem (6), toplamsal şekilde kısaltıldığında aşağıdaki gibi yazılmaktadır:

$$Y_{it} = \alpha_{it} + \sum_{k=2}^K \beta_{kit} x_{kit} + u_{it} \quad (7)$$

Denklemler 7'deki kesme terimi parametresi $\alpha_{it} = \alpha + \mu_i + \lambda_t$ eşitliğini göstermektedir. Eşitlikteki α , ortalama kesme terimi parametresini; μ_i , birimlerin etkisini; λ_t , zaman etkisini vermektedir. Modeldeki tahminleme süreci; yalnızca birimleri barındırıyor ise zaman etkisi (λ_t), yalnızca zaman etkisini barındırıyor ise birim etkisi (μ_i) model içerisinden uzaklaştırılmaktadır. Denklemlerdeki μ_i ve λ_t terimleri sabit olduğunda model, "Kovaryans Modeli" şeklinde adlandırılmaktadır. μ_i ve λ_t terimleri tesadüfi değişken olduğunda ise model "Hata Bileşenleri Modeli" şeklinde tanımlanmaktadır. Kovaryans modelinde, birim ve zaman etkiler sabit olmaktadır. Modeldeki birim ve zaman etkileri ifade eden terimler parametredir. Ancak hata bileşenleri modelinde, birim ve zaman etkileri gösteren terimler tesadüfi değişkendir. Bu yüzden kovaryans modeli "Sabit Etkiler veya Sabit Katsayılar Modeli", hata bileşenleri modeli ise "Rassal Etkiler veya Rassal Katsayılar Modeli" şeklinde adlandırılır.

4.3. Bulgular.

Araştırmanın ilk aşamasında, panel veri modelinin belirlenmesi amacıyla yönelik normal regresyon tahmincileri arasında seçim işlemleri yapılmıştır. Bu doğrultuda tahminciye yönelik seçim işlemleri için, klasik model, sabit katsayılar ve rassal katsayılar modelleri kurulmuştur. Klasik modelin geçerliliğinin sınanması için F, LR (olabilirlik oranı) ve LM (Lagrange çarpanı) testleri; sabit katsayılar ve rassal katsayılar tahmincilerini belirlemek için ise Hausman testi kullanılmıştır.

F, LR ve LM testleri sabit ve/veya rassal katsayılar tahmincilerine dayalı olarak kurulmaktadır. H_0 'ın reddedilmesi "klasik model uygun değildir" hipotezini belirtmekte, ancak modelin sabit ya da rassal katsayılar tahmin sürecini yansıtmamaktadır. Hausman testinde ise, rassal katsayılar tahmincisi sabit katsayılar tahmincisine karşı sınanmaktadır. Hausman testinde "rassal katsayılar tahmincisi uygundur" şeklindeki H_0 temel hipotezi incelenmektedir. F, LR, LM testleri ile Hausman test bulguları Tablo 5 içerisinde raporlanmıştır.

Tablo 5.

Tahminciler arasında tercih işlemleri

Testler	Birim etki ve/veya zaman etkisi	Birim etki	Zaman etkisi
F testi	-	F(3, 58) = 24.72 P > F = 0.0000	F(16, 45) = 0.59 P > F = 0.8747
LR testi	LR _{birim-zaman} χ^2 (2) = 37.28 P > χ^2 = 0.0000	chibar2(01) = 35.62 P >=chibar2 = 0.00	chibar2(01)= 0.00 P >=chibar2 = 1.00
LM testi	-	chibar2(01) = 0.00 P > chibar2 = 1.000	chibar2(01) = 0.00 P > chibar2 = 1.000
Hausman testi	χ^2 (3) = 34.23 Prob>chi2 = 0.0000		

F testi sonuca bulgularında; H_0 temel hipotezi "birim etkilerin olmadığı bir diğer ifadeyle birim etki hata öğelerinin tümünün sıfıra eşit olduğu" varsayımının reddedildiği görülmektedir. Bu kapsamda paneldeki birim etkilerin anlamlılığının bileşik hipotezle test edildiğini ifade eden (3, 58) serbestlik derecesine sahip F istatistiğine ait olasılık değeri, modelde birim etkilerin varlığına işaret etmektedir. Birim etkilerin varlığı durumunda klasik model uygun değildir. LR testi sonuca bulguları, modelin birim ve zaman etkileri hakkında bilgi sunmaktadır. LR test istatistiğine ait olasılık değerine göre, H_0 hipotezi "birim etkilerin standart hatalarının sıfıra eşit olduğu" reddedilmektedir. Bu doğrultuda modelde birim etkisinin geçerli, ancak zaman etkisinin geçerli olmadığı görülmektedir. LM test istatistiğine ait olasılık değerine göre, zaman etkisinin

varyansının sıfıra eşit olduğunu belirten H_0 temel hipotezi kabul edilmektedir. Dolayısıyla, uygun modelin klasik model olmadığı söylenmektedir.

Klasik modelin test edilmesi amacıyla yapılan F, LR ve LM sınamalarından ulaşılan temel bulgulara göre, ampirik analizde tercih edilecek tahmincinin klasik model olmadığı görülmektedir. Hausman test istatistiği bulguları, H_0 hipotezinin reddedildiğini ve rassal katsayılar modeline ait varsayımların yerine getirilmediğini göstermektedir. H_0 hipotezinin reddedilmesi, rassal katsayılar tahmincinin hem yansız hem de tutarlı olmadığını, tahminci seçiminde sabit katsayılar modelinin kullanılması gerektiğini açıklamaktadır.

Kurulan sabit katsayılar modelinin yorumlanmasından önce, modelin etkinliğinin belirlenmesi amacıyla varsayımlardan sapmalara ait sınamalar yapılmıştır. Bu kapsamda, otokorelasyon, değişen varyans ve birimler arası korelasyon varsayımlarına ait istatistiksel anlamlılık testleri uygulanmıştır. Tahmin sürecinde karar verilen sabit katsayılar modeli için yapılan varsayımlardan sapmalara ait sınamaya bulguları Tablo 6 içerisine aktarılmıştır.

Tablo 6.

Varsayımlardan sapmalara ait sınamaya bulguları

Varsayım	Test istatistiği
Otokorelasyon varsayımı	Durbin-Watson test istatistiği DW = 2.0986 Bhargava vd. test istatistiği LBI = 2.2985
Değişen varyans varsayımı	Wald test istatistiği $\chi^2(4) = 74.09$ Prob > $\chi^2 = 0.0000$
Birimler arası korelasyon	Breusch-Pagan test istatistiği LM $\chi^2(6) = 12.637$ Prob = 0.0492

Kurulan modeldeki otokorelasyon bulguları incelendiğinde *DW* ve *LBI* test istatistik değerlerinin, sırasıyla, 2.10 ve 2.30 olduğu görülmektedir. Bulgular ışığında, *DW* ve *LBI* istatistik değerlerine göre H_0 hipotezinin reddedilerek, modelde otokorelasyon sorunu olmadığına ulaşılmıştır. Her bir yatay kesit biriminin varyansının panelin ortalamasına eşit olduğunu gösteren Wald test istatistiği bulgularında, H_0 temel hipotezi reddedilmektedir. Bu kapsamda modelde birimlere göre değişen varyans problemi olduğu, varyansın sabit olmadığı anlaşılmaktadır.

Ampirik analizin $T > n$ koşulu altında birimler arasında korelasyonun sınanmasında, Breusch ve Pagan'ın (1980) geliştirdiği CD_{LM1} testi dikkate alınmaktadır. Bulgularda, birimler arasında korelasyon olmadığını belirten H_0 hipotezi reddedilmektedir. Bu doğrultuda, yatay kesit birimleri arasında kalıntıların birbirleri ile ilişki içerisinde oldukları görülmektedir. Ulaşılan bulgu, MINT ülkeleri arasında eşzamanlı ilişkinin varlığını göstermektedir. Ayrıca, seriye gelen bir şoktan ülkelerin tümünün etkilendiği bilgisini de sunmaktadır.

Kurulan sabit katsayılar modelindeki temel varsayımlara ait bulgular, bütüncül olarak incelendiğinde, modelde varyansın sabit olmadığı ve birimler arasında korelasyon olduğu, ancak otokorelasyon sorununun olmadığı anlaşılmaktadır. Ulaşılan bulgulara göre, sabit katsayılar modelinde değişen varyans ve birimler arasında korelasyon sorunları varsayımı altında Driscoll-Kraay dirençli tahminci ile uygun düzeltmeler yapılmış, bulgular Tablo 7 içerisinde raporlanmıştır.

Tablo 7.

Sabit katsayılar modeli için varsayımlardan sapmaların düzeltilmesi

Inhexp	Katsayılar	Drisc/Kraay standart hata	t-ist. (P>t)
lngdp	1.1513	0.0667	17.26 (0.000)
lnpexp	0.5722	0.0685	8.35 (0.004)
lnlexp	-1.5793	1.6836	-0.94 (0.417)
lnpop	-1.3327	0.7123	-1.87 (0.158)
lnodr	-4.7866	0.5494	-8.71 (0.003)
lnydr	-3.6465	0.3523	-10.35 (0.002)
C	50.1294	6.6300	7.56 (0.005)
Tanımlayıcı istatistikler			
R ²	0.936		
F _{istatistiği}	F(6,3) = 806.16		
prob > F	0.0001		

Sabit katsayılar modeli bulguları, tanımlayıcı istatistiklerden $F(6,3)$ istatistiğinin 0.95 güven aralığında modelin bir bütün olarak anlamlılığına işaret etmektedir. Grup içi R^2 determinasyon katsayısı değerine göre, modeldeki açıklayıcı değişkenler sağlık harcamalarındaki değişkenliğin yaklaşık olarak %94'ünü açıklamaktadır.

Değişen varyans ve birimler arasında korelasyon sorunları için hesaplanan t istatistik değerlerine ve 0.05 anlam düzeyine göre; sağlık talebi fonksiyonunda çıktı olarak analize dâhil edilen sağlık harcamaları üzerinde GSYH, kamu harcamaları, genç ve yaşlı bağımlılığı değişkenlerinin etkileri istatistiksel olarak anlamlı; ancak yaşam beklentisi ile nüfus değişkenlerinin etkileri anlamsız çıkmıştır.

Denklem (2) içerisinde yer alan değişkenler için istatistiksel anlamlılık altında elde edilen bulgular doğrultusunda, aşağıdaki denkleme ulaşılmıştır:

$$lnhexp_{it} = 50.13 + 1.15 lngdp_{it} + 0.57 lnpexp_{it} - 4.79 lnodr_{it} - 3.65 lnydr_{it} \quad (8)$$

Modele ait tahmin sonuçlarının yer aldığı katsayılar tablosundan ulaşılan yukarıdaki denklem incelendiğinde; GSYH'nin ve kamu harcamalarının sağlık harcamalarını artırdığı, genç ve yaşlı bağımlılık oranlarının ise azalttığı görülmektedir. Buna göre GSYH ve kamu harcamaları %1 arttığında, sağlık harcamaları sırasıyla ortalama %1.15 ve %0.57 artmakta; genç ve yaşlı bağımlılık oranları %1 arttığında, sağlık harcamaları sırasıyla ortalama %4.79 ve %3.65 azalmaktadır.

Sonuç ve Tartışma

Bu araştırmada, ekonomik büyüme ile sağlık harcamaları arasındaki etkileşim MINT ülkeleri kapsamında ele alınarak 2000-2016 zaman aralığı içerisinde incelenmiştir. Amaç doğrultusunda, kişi başına sağlık harcamalarının çıktı olarak yer aldığı harcama modelinde, kişi başına GSYH, kamu sağlık harcamaları, yaşam beklentisi, nüfus, yaşlı ve genç bağımlılık oranı değişkenleri arasındaki olası ilişkilerin belirlenmesi için panel veri analizi yapılmıştır.

Birim etkili sabit katsayılar modeli için dirençli tahminci ile ulaşılan sonuçlar doğrultusunda, sağlık harcamaları üzerinde GSYH, kamu sağlık harcamaları, genç ve yaşlı bağımlılık oranlarının etkileri istatistiki olarak anlamlı; yaşam beklentisi ve nüfus değişkenlerinin etkileri ise anlamsız bulunmuştur.

Sonuçlar değerlendirildiğinde; gelirdeki %1 oranında bir artışın, sağlık harcamalarında %1.15 oranında bir artış yaratması, sağlık harcamaları için gelir esnekliğinin 1'den yüksek olduğunu açıklamaktadır. Ulaşılan sonuç, araştırmanın örneklem kümesinde sağlık hizmetleri talebinin lüks bir mal olduğunu ve sağlık harcamalarının GSYH içindeki payının kişi başına düşen gelire birlikte arttığını göstermektedir. Ayrıca, büyümeye yönelik olarak gelirin sağlık harcamalarının önemli bir belirleyici faktörü olduğuna işaret etmektedir. Kamu sağlık harcamalarındaki %1 oranında bir artışın, sağlık harcamalarında kendinden daha düşük (%0.57 oranında) bir etkiye sahip olması, sağlık yatırımlarından beklenen getirinin sağlanamadığına dikkat çekmektedir. Aynı zamanda hem sağlık politika yapıcıları, hem de sağlık çalışanları kişi başına sağlık harcamalarındaki risk mekanizmasını paylaşmaktadır. GSYH ile kamu sağlık harcamalarının, kişi başına sağlık harcamaları üzerinde pozitif etki yaratması ampirik literatürde yer alan bazı çalışmaların sonuçları benzerlikler içermektedir. Sonuçlar, Chaabouni ve Saidi (2017); Cole (2019) Doğan (2016); Gallardo-Albarrán (2018); Mehrara vd. (2012); Novignon vd. (2012); Rad vd. (2013); Rezaei vd. (2016); Samadi ve Rad (2013) tarafından yapılan çalışmalarla desteklenmektedir.

Nüfus ve yaşam beklentisi değişkenlerine ilişkin olasılık değerlerinin anlamsız olması, beklentileri karşılamayan bir sonuçtur. Genç ve yaşlı bağımlılık oranlarına ilişkin sonuçlarda, değişkenlerin sağlık harcamaları üzerindeki etkisinin anlamlı, ancak beklediği gibi pozitif yönde çıkmadığı görülmektedir. Ulaşılan sonuç için bir açıklama olarak genç bağımlılık oranının, yaşlı bağımlılık oranından daha yüksek oranda sağlık harcamalarını azaltması literatürle bağdaşan bir sonuçtur. Çünkü demografik gösterge olarak incelenen bağımlılık oranlarında genç nüfusun, yaşlı nüfustan daha az sağlık harcaması yaptığı bilinmektedir.

Araştırmadan elde edilen sonuçlar, ekonomik büyümenin, kamu sağlık harcamalarının ve bağımlılık oranlarının sağlık harcamalarının belirleyicilerinden olduğunu kanıtlar niteliktedir. Bu bağlamda, ekonomik büyümenin toplumların sağlık profilinde iyileştirmeler yaratarak sağlık kalitesini artırdığı ifade edilebilmektedir. Aynı zamanda, bireylerin sağlık hizmeti kullanımında toplam faktör verimliliğini artırarak çıktıda artış yaratacağı da düşünülmektedir. Dolayısıyla yapılan araştırma, ekonomik büyümenin sağlık koşullarındaki iyileştirmelerde artış yaratarak sağlık durumunu olumlu yönde etkilediğini gösteren teorik ve ampirik literatüre katkı sağlamaktadır.

Ulaşılan sonuçlar doğrultusunda, ekonomik büyüme ile sağlık harcamalarının birbirinden bağımsız olmadığı görülmektedir. Bu kapsamda, karar vericiler açısından ekonomi ve sağlık politikalarının entegrasyonu için ekonomik büyümenin öneminin göz önüne alınması gerektiği salık verilmektedir. Bununla birlikte politika yapıcıların sağlık koşullarını geliştirerek, ülkenin beşeri sermayesinin üretkenliği ve ekonomik büyümesi üzerinde olumlu çıktılar yaratması önerilmektedir. Ayrıca, kamu sektörü tarafından finanse edilen sağlık yatırımlarının, kişi başına sağlık harcamaları üzerindeki getirilerinin ve verimliliğinin artırılmasına yönelik stratejilerin belirlenmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Acemoglu, D. & Johnson, S. (2007). Disease and development: The effect of life expectancy on economic growth. *Journal of Political Economy*, 115(6), 925-985.
- Ak, R. (2012). The relationship between health expenditures and economic growth: Turkish case. *International Journal of Business Management & Economic Research*, 3(1), 404-409.
- Ay, A., Kızılkaya, O., ve Koçak, E. (2013). Sağlık göstergeleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Türkiye örneği. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(1), 163-172.
- Aydın, A., ve Bashimov, G. (2018). Tarım sektöründe uzmanlaşma ve dış ticaret: MINT ülkeleri üzerine bir inceleme. *Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİAD)*, 2(4), 261-282. doi: 10.30913/alinterisosbil.373574.
- Baltagi, B. H. & Moscone, F. (2010). Health care expenditure and income in the OECD reconsidered: Evidence from panel data. *Discussion Paper Series*, No. 4851, 1-22.

- Bhargava, A., Jamison, D. T., Lau, L. & Murray, C. J. L. (2001). Modeling the effects of health on economic growth. *Journal of Health Economics*, 20(3), 423-440.
- Bloom, D. E., Canning D. & Sevilla, J. (2001). The effect of health on economic growth: Theory and evidence. *NBER Working Paper*, No. 8587, 1-26.
- Bloom, D. E., Canning D. & Sevilla, J. (2004). The effect of health on economic growth a production function approach. *World Development*, 32(1), 1-13.
- Brenner, M. H. (2005). Commentary: Economic growth is the mortality rate decline in the 20th century-experience of the United States 1991-2000. *International Journal of Epidemiology*, 34(6), 1214-1221.
- Breusch, T. S. & Pagan, A. R. (1980). The review of economic studies. *Econometrics Issue*, 47(1), 239-253.
- Chaabouni, S. & Saidi, K. (2017). The dynamic links between carbon dioxide (CO₂) emissions, health spending and GDP growth: A case study for 51 countries. *Environmental Research*, 158, 137-144.
- Chakraborty, S. (2004). Endogenous lifetime and economic growth. *Journal of Economic Theory*, 116(1), 119-137.
- Cole, W. M. (2019). Wealth and health revisited: Economic growth and wellbeing in developing countries, 1970 to 2015. *Social Science Research*, 77, 45-67.
- Cutler D. M., Deaton, A. S. & Lleras-Muney, A. (2006). The determinants of mortality. NBER Working Paper Series No. 11963, 1-49. <http://www.nber.org/papers/w11963> adresinden 18 Ağustos 2019 tarihinde erişilmiştir.
- Çağlayan Akay, E. (2015). Dinamik panel veri modelleri. S. Güriş (Ed.), *Stata ile panel veri modelleri* (ss. 81-104). İstanbul: Der Yayınları: 454.
- Çetin, M., ve Ecevit, E. (2010). Sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: OECD ülkeleri üzerine bir panel regresyon analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11(2), 166-182.
- Doğan, İ. (2016). Verimlilik, ekonomik büyüme ve sağlık ilişkisi: Türkiye için doğrusal olmayan nedensellik testi. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 21-48.
- Dünya Bankası, (2019, Ağustos 26). <https://databank.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG/1f4a498/Popular-Indicators#> adresinden 26 Ağustos 2019 tarihinde erişilmiştir.
- Dünya Sağlık Örgütü, (2019, Ağustos 19). <https://www.who.int/about/who-we-are/constitution> adresinden 19 Ağustos 2019 tarihinde erişilmiştir.
- Gallardo-Albarrán D. (2018). Health and economic development since 1900. *Economics and Human Biology*, 31, 228-237.
- Green, W. H. (2010). Models for panel data. <http://people.stern.nyu.edu/wgreene/Lugano2013/Greene-Chapter-11.pdf> adresinden 7 Mayıs 2017 tarihinde erişilmiştir.
- Gujarati, D. N. (2004). *Basic econometrics*. USA: The McGraw-Hill Companies.
- Güriş, S. (2015). *Panel veri ve panel veri modelleri*. S. Güriş (Ed.), *Stata ile panel veri modelleri* (ss. 1-38). İstanbul: Der Yayınları: 454.
- IMF, (2019, Ağustos 31). <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2019/01/weodata/download.aspx>. adresinden 31 Ağustos 2019 tarihinde erişilmiştir.
- Kyriopoulos, I., Nikoloski, Z. & Mossialos, E. (2019). Does economic recession impact newborn health? Evidence from Greece. *Social Science & Medicine*, 237, 112451.
- Maisonneuve, C. & Oliveira Martins, J. (2013). A projection method for public health and long-term care expenditures. *OECD Economics Department Working Papers*, No. 1048, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/5k44v53w5w47-en>.
- Malik G. (2011). An examination of the relationship between economic growth and health. PWC, 1-19. <https://www.researchgate.net/publication/215902111> adresinden 6 Aralık 2017 tarihinde erişilmiştir.
- Mehrara, M., Fazaeli, A. A., Fazaeli, A. A. & Fazaeli, A. R. (2012). The relationship between health expenditures and economic growth in Middle East & North Africa (MENA) countries. *Int. J. Buss. Mgt. Eco. Res*, 3(1), 425-428.
- Novignon, J., Olakojo, S. A. & Nonvignon, J. (2012). The effects of public and private health care expenditure on health status in sub-Saharan Africa: New evidence from panel data analysis. *Health Economic Review*, 2(22), 1-8.
- Odunmi, A. S., Saka, J. O. & Oke, D. M. (2012). Testing the cointegrating relationship between health care expenditure and economic growth in Nigeria. *International Journal of Economics and Finance*, 4(11), 99-107.

- Pritchett, L. & Summers, L. H. (1996). Wealthier is healthier. *Journal of Human Resources*, 31(4), 841-868.
- Rad, E. H., Vahedi, S., Teimourizad, A., Esmaeilzadeh, F., Hadian, M. & Pour, A. T. (2013). Comparison of the effects of public and private health expenditures on the health status: A panel data analysis in Eastern Mediterranean countries. *International Journal of Health Policy and Management*, 1(2), 163-167.
- Rezaei, S., Fallah, R., Karyani, A.K., Daroudi, R., Zandiyan, H. & Hajizadeh, M. (2016). Determinants of healthcare expenditures in Iran: Evidence from a time series analysis. *Medical Journal of the Islamic Republic of Iran*, 30, 313.
- Samadi, A. & Rad, E. H. (2013). Determinants of healthcare expenditure in Economic Cooperation Organization (ECO) Countries: Evidence from panel cointegration tests. *International Journal of Health Policy and Management*, 1(1), 63-68.
- Selim, S., Uysal, D., ve Eryiğit P. (2014). Türkiye’de sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ekonometrik analizi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(4), 13-24.
- Spiteri, J. & von Brockdorff, P. (2019). Economic development and health outcomes: Evidence from cardiovascular disease mortality in Europe. *Social Science & Medicine*, 224, 37-44.
- Taban, S. (2006). Türkiye’de sağlık ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi. *Sosyoekonomi*, 4(4), 31-46.
- Tıraşoğlu, M., ve Yıldırım, B. (2012). Yapısal kırılma durumunda sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye üzerine bir uygulama. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 2(2), 111-117.
- Wang, Q. & Granados, J. A. T. (2019). Economic growth and mental health in 21st century China. *Social Science & Medicine*, 220, 387-395.
- Yumuşak, İ. G., ve Yıldırım, D. Ç. (2009). Sağlık harcamaları iktisadi büyüme ilişkisi üzerine ekonometrik bir inceleme. *The Journal of Knowledge Economy & Knowledge Management*, 4(1), 57-70.
- Zhao, Y., Li, K. & Zhang, L. (2019). A meta-analysis of online health adoption and the moderating effect of economic development level. *International Journal of Medical Informatics*, 127, 68-79.

Kalkınma Planlarında Sağlık Eğitimi: Ak Parti İktidarları Dönemi Üzerine İnceleme

Health Education in Development Plans: An Analysis on the Period of Ak Party Power

Ali Serinoğlu*

İzmir Bakırçay Üniversitesi, Rektörlük, İzmir, Türkiye

Öz

Nüfus yapısındaki değişimler, bilimdeki ilerlemeler, kişilerin ve küreselleşen toplumların beklentilerindeki artış gibi sağlıkta paradigma farklılaşması sebebiyle, sağlık eğitimi her geçen gün daha önemli bir hale gelmiştir. Ülkemizde sağlık eğitimi kapsamında üniversitelerde tıp doktorluğu, diş hekimliği, eczacılık, fizyoterapistlik, hemşirelik, ebelik, sağlık teknikerliği ve diğer bazı sağlık mesleklerine yönelik hizmet öncesi eğitim programları verilmektedir. Kanunlar ve yönetmeliklerin yanı sıra sağlık eğitimi politikalarına ve uygulamalarına yön veren uluslararası anlaşmalar, hükümet programları ve kalkınma planları gibi bir dizi unsur bulunmaktadır. Bu çalışmada Türkiye’de son iktidar döneminde sağlık eğitimi politikalarını incelemek amaçlanmıştır. Bu amaçla AK Parti iktidarları döneminde hazırlanan Kalkınma Planlarında yer alan sağlık eğitimi politikaları incelenmiştir. Tarama modeli ile yürütülen bu çalışmada veriler doküman analizi yöntemlerinden betimsel analiz tekniği ile analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda ulaşılan bazı sonuçlar şunlardır. Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planında çoğunlukla sağlık personeli açığının giderilmesine yönelik olarak eğitim programlarının kontenjanlarının artırılması gereği üzerinde durulmaktadır. Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planında ise nitelik sorununun üzerine daha çok önem verildiği görülmektedir. Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planında yaşam kalitesinin yükseltilmesine yönelik sağlık araştırmalarının öncelikli alanlar olarak destekleneceği belirtilmiştir. Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planında tamamlayıcı tıbbın önemi vurgulanmış ve tamamlayıcı tıbbın, tıp eğitimine entegrasyonunun sağlanacağı belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: AK Parti, Sağlık Eğitimi, Kalkınma Planı, Eğitim Politikası.

Abstract

Health education has become more important day by day because of the paradigm shift in health, such as changes in population structure, improvement at science, and increase in the expectations of people and globalizing societies. Within the health education in our country, pre-service training programs are given in universities for medical medicine, dentistry, pharmacy, physiotherapist, nursing, midwifery, health technician and some other health professions. There are a number of elements, such as international agreements, government programs and development plans that guide health education policies and practices, as well as laws and regulations. In this study, it was aimed to examine health education policies in Turkey during the last period of ruling party. For this purpose, the health education policies included in the Development Plans prepared during The Justice and Development Party governments period were examined. In this study conducted with survey model, the data analyzed with the descriptive analysis technique of the document analysis methods. Some of the conclusions reached as a result of the research are as follows. In the Ninth Five-Year Development Plan, it is emphasized that the quotas of education programs should be increased in order to eliminate the health personnel shortage. In the Tenth Five-Year Development Plan, more attention was paid to the issue of quality. It is stated in the Ninth Five-Year Development Plan that health research will be supported as priority areas. In the Tenth Five-Year Development Plan, the importance of complementary medicine was emphasized and it was stated that the integration of complementary medicine into medical education would be provided.

Keywords: AK Party, Health Education, Development Plan, Education Policy.

* Sorumlu Yazar / Corresponding Author: aliserinoglu@gmail.com

Makale Bilgileri / Article Info:

Gönderim / Received: 07.04.2020 Kabul / Accepted: 29.05.2020

Atıf için / To cite this article:

Serinoğlu, A. (2020). Kalkınma planlarında sağlık eğitimi: AK Parti iktidarları dönemi üzerine inceleme. *Curr Res Soc Sci*, 6(1), 70-82. doi: 10.30613/uresosc.715997

Bağlantı için / To link to this article:

<http://dx.doi.org/10.30613/uresosc.715997>

Giriş

İnsanın birey ve toplum olarak, bilimsel bilgi sınırlarını genişleterek mevcut kaynak ve imkânlardan en iyi biçimde yararlanıp, bu yolla daha üstün bir hayat düzeyine ulaşma amacıyla çevresini kontrol altına alma çabası kalkınma olarak adlandırılabilir (Gönülaçar, 2014:7). Kamusal veya özel örgütler, önceden belirledikleri amaçlara ulaşmak üzere çeşitli yol, yöntem ve araçlar kullanır ve çok sayıda karar alırlar. En büyük siyasal ve toplumsal örgüt olan devlet, vatandaşına kamusal alanda etkin hizmet sunabilmek için çeşitli yol ve yöntemlerden faydalanmakta ve bunun için politika üretip uygulamaktadır (Demirhan, 2016: 45). 1961 Anayasası ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmeyi gerçekleştirme aracı olarak “plan”ı öngörmüş ve bunun uygulanmasını devletin başlıca görevlerinden biri olarak kabul etmiştir. Devlet Planlama Teşkilatı’nın kurulması ile “uzun vadeli plan” olarak anılan daha sonra beş yıllık dönemi kapsayan bu planlamaya “Beş Yıllık Kalkınma Planı” adı verilmiştir. Siyasi iktidarlarca hazırlatılan bu belgeler genellikle, ülke ve toplumun bir önceki dönemdeki ve planın yapıldığı tarihteki ekonomik, sosyal ve kültürel durumu çözümleyerek; hazırlandığı beş yıllık dönem için belirlenen genel ve özel politikaları saptayıp bu politikaların uygulanması için öncelikleri, önlemleri, uygulamaları ve uygulanacak ilke ve yöntemleri belirtmektedir (Karaer, 1991, s. 51).

Dünya Sağlık Örgütü’nün “bireylerin ve toplumların sağlıklarını, bilgilerini arttırma ve tutumlarını etkileme yoluyla, iyileştirmelerine yardımcı olmak üzere tasarlanmış öğrenme deneyimlerinin kombinasyonu” olarak tanımlanan sağlık eğitimi (Health Education, t.y.), bireyin ve toplumun gereksinimlerini karşılayacak, sağlıklı yaşam için kişilerin sağlıklarını korumalarını ve geliştirmelerini, tedavi olanaklarından yararlanmaları ve olumlu bir çevre yaratmalarını sağlayacak davranış değişikliği oluşturmayı amaçlamaktadır (Ulusoy-Gökkoca, 2001, s. 371). Nüfus yapısındaki değişimler, bilimdeki ilerlemeler, kişilerin ve küreselleşen toplumların beklentilerindeki artış gibi sağlıkta paradigma farklılaşması sebebiyle, sağlık eğitimi her geçen gün daha önemli bir hale gelmiştir (Özsarı, 2013). Dünya genelinde sağlık eğitimi için etkili modellere büyük bir ihtiyaç vardır (Malini, Copnell, Moss, 2017). Yirminci yüzyılın ilk yarılarında kimya, fizik, fizyoloji, mikrobiyoloji ve mühendislik gibi uygulamalı bilimlerin hızla gelişmesinden kaynaklı olarak hastalıkların teşhis ve tedavisinde kullanılan tekniklerin ilerlemesi ile sağlık eğitimi de değişiklikler göstermeye başlamıştır (Ortega-Navas, 2017). Bu değişikliklerden ülkelerin sağlık sistemlerinin nasıl etkilendiğine yönelik olarak birçok araştırma yapılmıştır (Chang, et al., 2017; Chung, Cho, 2017; Dornelas, Merlin-Servilha, Pinto-Giannini, Piccolotto-Ferreira, 2017; Malini, Copnell, Moss, 2017; El-Awasi, Anderson, Barr, Wilby, Wilbur, Bainbridge, 2016).

Ülkemizde sağlık eğitimi kapsamında üniversitelerde tıp doktorluğu, diş hekimliği, eczacılık, fizyoterapistlik, hemşirelik, ebelik, sağlık teknikerliği ve diğer bazı sağlık mesleklerine yönelik hizmet öncesi eğitim programları verilmektedir. Yükseköğretim Kurulu ve meslek liseleri tarafından düzenlenen bu eğitimlerde artan nüfus ile birlikte sağlık hizmetlerine olan talep, kronik hastalıklar ve geriatri sağlık hizmetlerine yönelik ihtiyaçlar dikkate alınarak kontenjanlar belirlenmektedir (Solak, 2012-2013: 18). Bunun yanı sıra, Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü her yıl bakanlığa bağlı tüm personel için ayrıntılı bir Hizmetiçi Eğitim Planı hazırlayıp uygulamasını sağlayarak ve Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü’ne bağlı Eğitim ve Sertifikasyon Hizmetleri Daire Başkanlığı da sağlık alanında düzenlenecek tüm sertifikalı eğitimlere ilişkin düzenlemeleri yaparak aday personelin ve çalışanların eğitimini sağlamaktadır (Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, t.y.).

Ülkemizde sağlık eğitiminin planlanması, düzenlenmesi ve uygulanması ile ilgili başta 1987 tarih ve 3359 sayılı Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu olmak üzere, 2011 tarih ve 663 sayılı Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşlarının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, 1954 tarih ve 6283 sayılı Hemşirelik Kanunu, 1953 tarih ve 6197 sayılı Eczacılar ve Eczaneler Hakkında Kanun, 2014 tarihli Sağlık Bakanlığı Sertifikalı Eğitim Yönetmeliği, 2014 tarihli Tıpta ve Diş Hekimliğinde Uzmanlık Eğitimi Yönetmeliği gibi yasal metinler yer almaktadır. Kanunlar ve yönetmeliklerin yanı sıra eğitim politikalarına ve

uygulamalarına yön veren unsurlardan yasal belge niteliği taşıyan yazılı metinler Anayasa, Uluslararası antlaşmalar, Hükümet programları ve Kalkınma Planları'dır (Türkoğlu, 2016). Sağlık dışı sektörlerde alınan kararlar da çoğunlukla toplumun sağlığını etkileyebilirler. Özellikle Avrupa, Avusturalya ve Kanada'da kullanılan Sağlık Etki Değerlendirmesi sistemi sağlık sektörünün dışından kaynaklanan politika, plan veya programların potansiyel sağlık etkilerini incelemek için sistematik bir yöntem sağlamaktadır (Pharr, Gakh, Coughenour, Clark, 2017). Bu çalışmada AK Parti iktidarları döneminde sağlık eğitimi politikalarını incelemek amaçlanmıştır. Bu amaçla Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) iktidarları döneminde hazırlanan Kalkınma Planlarında yer alan sağlık eğitimi politikaları incelenmiştir. Ön lisans, lisans, yüksek lisans ve doktora olarak yükseköğretimde yapılan sağlık eğitimi analiz edilirken genel eğitim içindeki yeri, sağlık harcamaları ve araştırma geliştirme politikaları da göz ardı edilmemiş ve ayrı başlıklar halinde incelenmiştir.

Yöntem

Bu araştırma tarama modeli ile yürütülmüştür. Tarama modeli Karasar (2012) tarafından, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımları olarak tanımlanmıştır. Nesnenin ya da bireyin doğrudan kendisi incelenebildiği tarama araştırmalarında aynı zamanda önceden tutulmuş çeşitli kayıtlara, eski kalınlara başvurarak, elde edilen dağınık veriler araştırmacının gözlemleri ile bir sistem içinde bütünleştirilerek yorumlanmaktadır. Bu araştırmada araştırma konusu ile ilgili olan yazılı ve basılı belgelerden oluşan tarihsel veri kaynakları geçerlik, ilgililik ve önem açılarından eleştiri süzgecinden geçirilmiştir.

Verilerin analiz aşamasında doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Doküman incelemesi, diğer yöntemlerin kullanıldığı durumlara ek bilgi kaynağı olarak ya da tek başına, araştırılması hedeflenen olgu veya olaylar hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizi şeklinde bir araştırma yöntemi olabilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2008, s. 187). Nitel araştırmalarda doküman analizi iki yaklaşımla yapılmaktadır. Bunlar betimsel analiz ya da içerik analizi yaklaşımıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2008, s. 223). Bu çalışmada betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Elde edilen bulguları düzenlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde okuyucuya sunmayı amaçlayan betimsel analiz tekniğinde edilen veriler, öncelikle sistematik ve açık bir biçimde betimlenir. Daha sonra yapılan bu betimlemeler açıklanır ve yorumlanır, neden-sonuç ilişkileri irdelenir ve sonuçlara ulaşılır (Yıldırım ve Şimşek, 2008, s. 224).

Bulgular

3 Kasım 2002 tarihinde yapılan genel seçim sonucunda 58. Hükümeti kuran Adalet ve Kalkınma Partisi bu tarihten itibaren arka arkaya dört dönem boyunca iktidarda kalmış ve hala görevine devam etmektedir (Hükümet Bilgileri, t.y.). AK Parti'nin hükümete geldiği tarihte 2001-2005 yılları arasını kapsayan Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 57. Hükümet tarafından 27.06.2000 tarihinde kabul edilmiş ve yürürlüğe konulmuştur (TC Kalkınma Bakanlığı, 2000). Bu plan, Bülent Ecevit hükümeti tarafından hazırlanmış olduğu için çalışma kapsamı dışında tutulmuştur. Bununla birlikte 2019-2023 yıllarını kapsayan 11. Kalkınma Planının uygulamaya yansımaları çalışmanın yürütüldüğü tarihte henüz analiz edilemeyeceği için çalışma kapsamı dışında tutulmuştur.

1 Temmuz 2006 tarihinde kabul edilen 2007-2013 yılları arasını kapsayan Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı, "İstikrar içinde büyüyen, gelirini daha adil paylaşan, küresel ölçekte rekabet gücüne sahip, bilgi toplumuna dönüşen, AB'ye üyelik için uyum sürecini tamamlamış bir Türkiye" vizyonu ve Uzun Vadeli Strateji (2001-2023) çerçevesinde hazırlanmıştır (TC Kalkınma Bakanlığı, t.y.). Planda aşağıda yer alan stratejik amaçlar, gelişme eksenleri olarak belirlenmiştir:

- Rekabet Gücünün Artırılması,
- İstihdamın Artırılması,

- Beşeri Gelişme ve Sosyal Dayanışmanın Güçlendirilmesi,
- Bölgesel Gelişmenin Sağlanması,
- Kamu Hizmetlerinde Kalitenin ve Etkinliğin Artırılması.

2 Temmuz 2013 tarihinde kabul edilen 2014-2018 yılları arasında kapsayan Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı, ülkemizin 2023 hedefleri doğrultusunda, toplumumuzu yüksek refah seviyesine ulaştırma yolunda, küresel ekonomide geleceğe dönük risklerin ve belirsizliklerin sürdüğü, dünya ekonomisinde değişim ve dönüşümlerin yaşandığı, yeni dengelerin oluştuğu, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında güç dengelerinin yeniden şekillendiği bir ortamda hazırlanmıştır. Onuncu Kalkınma Planı; yüksek, istikrarlı ve kapsayıcı ekonomik büyümenin yanı sıra hukukun üstünlüğü, bilgi toplumu, uluslararası rekabet gücü, insani gelişmişlik, çevrenin korunması ve kaynakların sürdürülebilir kullanımı gibi unsurları kapsayacak şekilde tasarlanmıştır. Planda, ülkemizin ekonomik ve sosyal kalkınma süreci bütüncül ve çok boyutlu bir bakış açısıyla ele alınmış, insan odaklı kalkınma anlayışı çerçevesinde katılımcı bir yaklaşım benimsenmiştir. 2023 hedeflerine ve Onuncu Kalkınma Planının amaçlarına ulaşılabilmesi açısından öncelikli alanlarda, temel yapısal sorunlara çözüm olabilecek, dönüşüm sürecine katkıda bulunabilecek, kurumlar arası koordinasyon ve sorumluluk gerektiren 25 adet program tasarlanmıştır (TC Kalkınma Bakanlığı, 2013).

AK Parti iktidarları dönemlerinde hazırlanmış olan Dokuzuncu ve Onuncu Kalkınma Planlarında hükümetin “Sağlık Eğitimi” alanındaki politikaları sağlık eğitimi alanını etkilemesi muhtemel genel eğitim politikaları, sağlık harcamaları ve sağlıkta Ar-Ge politikalarını içerecek biçimde aşağıdaki dört alt başlık altında yer almaktadır.

1. Genel Eğitim Politikaları

1.1. Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda genel eğitim politikaları.

- Plan döneminde ortaöğretim okullaşma oranlarındaki artışla birlikte yükseköğretime olacak talep artışını karşılamak üzere, yükseköğretim okullaşma oranının yüzde 48’e ulaşması planlanmaktadır (TC Kalkınma Bakanlığı, t.y.: md. 354).
- Toplumsal gelişmenin sağlanması amacıyla; düşünme, algılama ve sorun çözme yeteneği gelişmiş, Atatürk ilkelerine bağlı, demokratik, özgürlükçü, milli ve manevi değerleri özümsemiş, yeni fikirlere açık, kişisel sorumluluk duygusuna sahip, çağdaş uygarlığa katkıda bulunabilen, bilim ve teknoloji kullanımına ve üretimine yatkın, sanata değer veren, beceri düzeyi yüksek, üretken ve yaratıcı, bilgi çağı insanı yetiştirecektir (TC Kalkınma Bakanlığı, t.y.: md. 582).
- Eğitim sistemi, insan kaynaklarının geliştirilmesini desteklemek üzere, yaşam boyu eğitim yaklaşımıyla ve bütüncül olarak ele alınacak; sistemin etkinliği, erişilebilirliği ve fırsat eşitliğine dayalı yapısı güçlendirilecektir (TC Kalkınma Bakanlığı, t.y.: md. 583).
- Ortaöğretim; program türünü esas alan, yatay ve dikey geçişlere imkan veren, etkin bir rehberlik ve yönlendirme hizmetini içeren esnek bir yapıya kavuşturulacaktır. Programlar geniş tabanlı ve modüler esasa göre düzenlenecektir (TC Kalkınma Bakanlığı, t.y.: md. 588).
- Eğitimde kalitenin artırılması amacıyla, yenilikçiliği ve araştırıcılığı esas alan müfredat programları ülke geneline yaygınlaştırılacak, öğrenciler bilimsel araştırmaya ve girişimciliğe teşvik edilecektir (TC Kalkınma Bakanlığı, t.y.: md. 589).
- Her kademedeki eğitim tesislerinin etkin kullanılabilmesi için standartlar ve ortak kullanım imkanları geliştirilecektir. Okulların bilgi ve iletişim teknolojileri altyapısı, eğitim yazılımları öncelikli olmak üzere güçlendirilecek, yenilenen müfredatın gerektirdiği ortamlar ve donanım sağlanacaktır (TC Kalkınma Bakanlığı, t.y.: md. 590).

- Müfredat programlarındaki ve eğitim yöntemlerindeki değişiklikler dikkate alınarak öğretmen yeterlilikleri sürekli olarak geliştirilecek, gereken yeterliliklerin kazandırılabilmesi için hizmet öncesi ve hizmet içi eğitimde etkin yöntemler uygulanacaktır (TC Kalkınma Bakanlığı, t.y.: md. 591).
- Yeni kurulan üniversiteler başta olmak üzere, öğretim üyesi ihtiyacını karşılamak amacıyla yurtiçi ve yurtdışında öğretim üyesi yetiştirme programlarına devam edilecektir (TC Kalkınma Bakanlığı, t.y.: md. 592).
- Bilgi toplumuna geçiş sürecinde ihtiyaç duyulan insangücünün yetiştirilebilmesi için yabancı dil öğretimi etkinleştirilecek, bilgi ve iletişim teknolojilerinin derslerde kullanılmasını sağlayacak yöntemler geliştirilecek ve yaygınlaştırılacaktır (TC Kalkınma Bakanlığı, t.y.: md. 593).
- Yükseköğretim kurumlarında finansman kaynakları geliştirilecek ve çeşitlendirilecek; öğrenci katkı paylarının, mali gücü olmayan başarılı öğrencilere burs ve kredi sağlanması şartıyla yükseköğretimin finansmanındaki payının artırılmasına yönelik düzenlemeler yapılacaktır (TC Kalkınma Bakanlığı, t.y.: md. 596).
- Eğitime ayrılan özel kaynaklar eğitimde fırsat eşitliğine imkan sağlayacak şekilde yönlendirilecektir. Bütün eğitim kademelerinde özel sektörün payı artırılacak, kamu kaynaklarının en fazla ihtiyaç duyan kesimlere yönlendirilmesi sağlanacaktır. Etkin bir kalite değerlendirme ve denetim sistemi kurulması koşuluyla özel yükseköğretim kurumlarının açılabilmesine imkan sağlanacaktır (TC Kalkınma Bakanlığı, t.y.: md. 597).
- Eğitim sisteminin etkinliğinin artırılması, eğitime ayrılan kaynakların daha verimli kullanılması, öğrenciler ve aileleri üzerindeki mali, sosyal ve psikolojik yüklerin hafifletilmesi amacıyla eğitim sistemi, sınav odaklı yapıdan kurtarılacaktır. Yükseköğretime giriş sistemi; öğrencileri programlar hakkında yeterli düzeyde bilgilendiren, ilgi ve yeteneklerini ortaöğretim boyunca çok yönlü bir süreçle değerlendiren, okul başarısına dayalı ve müfredat programlarıyla daha uyumlu bir yapıya kavuşturulacaktır (TC Kalkınma Bakanlığı, t.y.: md. 598).
- Ortaöğretim ve yükseköğretime hazırlık dershanelerinin özel okullara dönüştürülmesine yönelik teşvikler sağlanacaktır (TC Kalkınma Bakanlığı, t.y.: md. 599).

1.2. Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda genel eğitim politikaları.

- Düşünme, algılama ve problem çözme yeteneği gelişmiş, demokratik değerleri ve millî kültürü özümsemiş, paylaşım ve iletişime açık, sanat ve estetik duyguları güçlü, özgüven ve sorumluluk duygusu ile girişimcilik ve yenilikçilik özelliklerine sahip, bilim ve teknoloji kullanımına ve üretimine yatkın, bilgi toplumunun gerektirdiği temel bilgi ve becerilerle donanmış, üretken ve mutlu bireylerin yetişmesi eğitim sisteminin temel amacıdır (TC Kalkınma Bakanlığı, 2013: md. 142).
- Toplumun ve ekonominin ihtiyaçlarına duyarlı, paydaşlarıyla etkileşim içerisinde olan, ürettiği bilgiyi ürüne, teknolojiye ve hizmete dönüştüren, akademik, idari ve mali açıdan özerk üniversite modeli çerçevesinde küresel ölçekte rekabetçi bir yükseköğretim sistemine ulaşılması hedeflenmektedir (TC Kalkınma Bakanlığı, 2013: md. 143).
- Eğitim sisteminde, bireylerin kişilik ve kabiliyetlerini geliştiren, hayat boyu öğrenme yaklaşımı çerçevesinde işgücü piyasasıyla uyumunu güçlendiren, fırsat eşitliğine dayalı, kalite odaklı dönüşüm sürdürülecektir (TC Kalkınma Bakanlığı, 2013: md. 144).
- Okul türlerinin azaltıldığı, programlar arası esnek geçişlerin olduğu, öğrencilerin ruhsal ve fiziksel gelişimleri ile becerilerini artırmaya yönelik sportif, sanatsal ve kültürel aktivitelerin daha fazla yer aldığı, bilgi ve iletişim teknolojilerine entegre olmuş bir müfredatın bulunduğu, sınav odaklı olmayan,

bireysel farklılıkları gözetilen bir dönüşüm programı uygulanacaktır (TC Kalkınma Bakanlığı, 2013: md. 145).

- Ortaöğretim ve yükseköğretime geçiş sistemi, öğrencilerin ilgi ve yeteneklerini dikkate alan etkin rehberlik ve yönlendirme hizmetleri desteğiyle, süreç odaklı bir değerlendirme yapısına kavuşturulacaktır (TC Kalkınma Bakanlığı, 2013: md. 150).
- Eğitim sisteminin performansının değerlendirilmesine imkân tanıyacak şekilde öğrenci kazanımlarının izlenebilmesini teminen, sınıf temelli başarı düzeyleri, yeterlilikleri ve standartları belirlenecek, ulusal düzeyde çoklu değerlendirme ve denetleme mekanizması geliştirilecektir (TC Kalkınma Bakanlığı, 2013: md. 151).
- Eğitimde alternatif finansman modelleri geliştirilecek, özel sektörün eğitim kurumu açması, özel kesim ve meslek örgütlerinin mesleki eğitim sürecine idari ve mali yönden aktif katılımı özendirilecektir (TC Kalkınma Bakanlığı, 2013: md. 156).
- Örgün ve yaygın eğitim kurumlarında bilgi ve iletişim teknolojisi altyapısı geliştirilecek, öğrenci ve öğretmenlerin bu teknolojileri kullanma yetkinlikleri artırılacaktır. FATİH Projesi tamamlanacak ve teknolojinin eğitime entegrasyonu konusunda nitel ve nicel göstergeler geliştirilerek etki değerlendirmesi yapılacaktır (TC Kalkınma Bakanlığı, 2013: md. 157).
- Eğitim sistemi ile işgücü piyasası arasındaki uyum; hayat boyu öğrenme perspektifinden hareketle iş yaşamının gerektirdiği beceri ve yetkinliklerin kazandırılması, girişimcilik kültürünün benimsenmesi, mesleki ve teknik eğitimde okul-işletme ilişkisinin orta ve uzun vadeli sektör projeksiyonlarını dikkate alacak biçimde güçlendirilmesi yoluyla artırılacaktır (TC Kalkınma Bakanlığı, 2013: md. 158).
- Ulusal Yeterlilik Çerçevesi oluşturularak eğitim ve öğretim programları ulusal meslek standartlarına göre güncellenecek, önceki öğrenmelerin tanınmasını içeren, öğrenci hareketliliğini destekleyen ulusal ve uluslararası geçerliliğe sahip diploma ve sertifikasyon sistemi geliştirilecektir (TC Kalkınma Bakanlığı, 2013: md. 159).
- Ortaöğretim ve yükseköğretim düzeyindeki mesleki ve teknik eğitimde, program bütünlüğü temin edilecek ve nitelikli işgücünün yetiştirilmesinde uygulamalı eğitime ağırlık verilecektir (TC Kalkınma Bakanlığı, 2013: md. 160).
- Yükseköğretim sistemi, hesap verebilirlik temelinde özerklik, performans odaklılık, ihtisaslaşma ve çeşitlilik ilkeleri çerçevesinde kalite odaklı rekabetçi bir yapıya dönüştürülecektir (TC Kalkınma Bakanlığı, 2013: md. 161).
- Yükseköğretim Kurulu, standart belirleme, planlama ve koordinasyondan sorumlu olacak şekilde yeniden yapılandırılacaktır (TC Kalkınma Bakanlığı, 2013: md. 162).
- Yükseköğretimde kalite güvencesi sistemi oluşturulacaktır (TC Kalkınma Bakanlığı, 2013: md. 163).
- Yükseköğretim kurumlarının sanayi ile işbirliği içerisinde teknoloji üretimine önem veren, çıktı odaklı bir yapıya dönüştürülmesi teşvik edilecek ve girişimci faaliyetler ile gelir kaynakları çeşitlendirilecektir (TC Kalkınma Bakanlığı, 2013: md. 164).
- Yükseköğretim kurumları çeşitlendirilecek ve yükseköğretim sistemi uluslararası öğrenciler ve öğretim üyeleri için çekim merkezi haline getirilecektir (TC Kalkınma Bakanlığı, 2013: md. 165).

2. Sağlık Eğitimine Özel Politikalar

2.1. Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda sağlık eğitimine özel politikalar.

- Dokuzuncu Plan döneminde sağlık hizmetlerine erişimin önemli göstergeleri olan yatak ve hekim sayısı ile bunların nüfusa oranlarında iyileşmeler öngörülmektedir. Bununla birlikte, bu dönemde yapılacak kontenjan artışının etkisinin ancak bir sonraki plan döneminde görülebilecek olması nedeniyle, hekim başına nüfus konusundaki iyileşme sınırlı kalacaktır (TC Kalkınma Bakanlığı, t.y.: md. 355).
- Mesleki ve teknik eğitimde modüler ve esnek bir sisteme geçilecek, yükseköğretim ve ortaöğretim düzeyindeki mesleki eğitim, program bütünlüğünü esas alan tek bir yapıya dönüştürülecek, mesleki eğitimde, nitelikli işgücünün yetiştirilmesinde önemli yeri olan uygulamalı eğitime ağırlık verilecektir (TC Kalkınma Bakanlığı, t.y.: md. 573).
- Mesleki eğitim sistemi, öğrencilere ekip halinde çalışabilme, karar verebilme ve sorun çözebilme, sorumluluk alabilme gibi işgücü piyasasının gerektirdiği temel becerilere sahip öğrenci yetiştirecektir (TC Kalkınma Bakanlığı, t.y.: md. 574).
- Sağlık personeli açığının giderilmesi için eğitim programlarının kontenjanları artırılabilecektir. Sağlık eğitiminin kalitesi, öğrencilerin temel sağlık hizmetlerine yönelik becerilerini artıracak şekilde geliştirilecek, ülke gereksinimlerine ve uluslararası standartlara uygun bir yapıya kavuşturulacaktır. Ayrıca, sağlık çalışanlarının niteliğinin iyileştirilmesi amacıyla hizmet içi eğitimler artırılabilecektir (TC Kalkınma Bakanlığı, t.y.: md. 604).

2.2. Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda sağlık eğitimine özel politikalar.

- Sağlıkta insan gücü, demografik gelişmeler ile uzun vadede ihtiyaç duyulacak yeni meslekler de dikkate alınarak nicelik ve nitelik olarak geliştirilecektir (TC Kalkınma Bakanlığı, 2013: md. 178).
- Üniversite hastanelerinin eğitim ve araştırma faaliyetleri ile sağlık hizmet sunumundaki rolleri net bir şekilde tanımlanarak hem hastanelerin mali sürdürülebilirliğini temin edecek hem de nitelikli tıp eğitimi ve yenilikçi araştırmaların yapılmasını sağlayacak yapısal reformlar hayata geçirilecektir (TC Kalkınma Bakanlığı, 2013: md. 179).
- Tamamlayıcı tıp kapsamındaki tedavi, bitkisel ürün ve hizmet sunucularıyla ilgili kalite ve güvenliğin sağlanması amacıyla standartlar belirlenecek ve bu alan denetim altına alınacaktır. Tamamlayıcı tıbbın, tıp eğitimine ve sağlık uygulamalarına entegrasyonu sağlanacak, bu alanda yapılacak bilimsel araştırmalar desteklenecektir (TC Kalkınma Bakanlığı, 2013: md. 180).
- Veri ve kanıta dayalı sağlık politikalarını geliştirmek amacıyla uluslararası karşılaştırmalara imkân verecek standart ve kalitede verilerin üretilmesi sağlanacaktır (TC Kalkınma Bakanlığı, 2013: md. 182).

3. Sağlık Harcamaları Politikaları

3.1. Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda sağlık harcamaları politikaları.

- Dokuzuncu Kalkınma Planı döneminde; öncelikli sektörler arasında yer alan eğitim ve sağlık sektörlerinin kamu yatırım payı artırılabilecektir (TC Kalkınma Bakanlığı, t.y.: md. 340).
- Kamu harcamalarının etkinleştirilmesine yönelik çalışmalarda sosyal güvenlik, tarım, sağlık ve personel alanlarına öncelik verilecektir (TC Kalkınma Bakanlığı, t.y.: md. 366).

3.2. Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda sağlık harcamaları politikaları.

- Toplam nüfusun ve yaşlı nüfus oranının artması, gelir düzeyinin yükselmesi, sağlık bilincinin gelişmesi, yeni sağlık teknolojileri ve sağlık hizmetlerine talebin artması gibi hususların etkisiyle tüm dünyada sağlık harcamalarının artması beklenmektedir. Artan sağlık harcamalarının sosyal güvenlik sistemi üzerinde yarattığı baskı, özellikle birçok gelişmiş ülkede yüksek kamu borçları ve zayıf bütçe yapısının gerisindeki temel etken olmaya devam edecektir (TC Kalkınma Bakanlığı, 2013: md. 51).
- Mevcut durumda, genç nüfus yapısına sahip olması nedeniyle Türkiye'nin sağlık harcamalarının millî gelir içindeki oranı gelişmiş ülkelerin gerisindedir. İlerleyen dönemde tüm dünyadaki artış beklentisine paralel olarak, Türkiye'de de sağlık harcamalarının artacağı öngörülmektedir. Demografik fırsat penceresi yeterince iyi değerlendirilmediği, emeklilik ve sosyal güvenlik sisteminde şimdiden gerekli tedbirler alınmadığı takdirde, artan sağlık harcamaları, önümüzdeki dönemde sosyal güvenlik sistemi ve kamu maliyesi üzerinde baskı oluşturabilecektir (TC Kalkınma Bakanlığı, 2013: md. 52).
- Uzun dönemde artması beklenen sağlık harcamaları; sağlık teknolojilerinin daha yoğun kullanımı, ilaç ve tıbbi malzeme üretimine odaklanma, sağlık turizmini geliştirme gibi fırsat alanlarını da beraberinde getirecektir. Sağlık hizmeti sunum kalitesinde rekabetçiliği giderek artan ülkemiz, başta Avrupa ve OECD ülkeleri olmak üzere nüfusu giderek yaşlanan ülkelere sağlık hizmeti sunma potansiyeline sahiptir. Sağlık turizmi; döviz gelirleri nedeniyle cari denge, emek yoğun yapısı itibarıyla istihdam, turizmde çeşitliliğin ve katma değer artırılması yoluyla gelir artışı, sağlık altyapısının güçlendirilmesine bağlı olarak yatırım etkisi yaratabilecek bir alandır (TC Kalkınma Bakanlığı, 2013: md 53).

4. Ar-Ge Politikaları

4.1. Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda Ar-Ge politikaları.

- Araştırmacı insan gücü nitelik ve nicelik yönünden geliştirilecek ve özel sektörde araştırmacı istihdamı teşvik edilecektir. Yurtdışındaki Türk araştırmacıların, öncelikli alanlar başta olmak üzere, yurt içinde istihdam edilmesi için gerekli imkanlar sağlanacaktır. Ayrıca, ihtiyaç duyulan alanlarda yabancı araştırmacıların Türkiye'de istihdam edilmeleri desteklenecektir (TC Kalkınma Bakanlığı, t.y.: md. 478).
- Üniversitelerde desteklenen Ar-Ge faaliyetlerinin ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel gelişimine katkı verecek şekilde tasarlanması sağlanacaktır (TC Kalkınma Bakanlığı, t.y.: md. 480).
- Geleceğe yönelik olarak nanoteknoloji, biyoteknoloji, yeni nesil nükleer teknolojiler ile hidrojen ve yakıt pili teknolojileri; sanayi politikasının öncelik vereceği sektörlerdeki araştırmalar; yerli kaynakların katma değere dönüştürülmesini amaçlayan Ar-Ge faaliyetleri; aşı ve anti-serum başta olmak üzere yaşam kalitesinin yükseltilmesine yönelik sağlık araştırmaları; bilgi ve iletişim teknolojileri ile savunma ve uzay teknolojileri öncelikli alanlar olarak desteklenecektir (TC Kalkınma Bakanlığı, t.y.: md. 482).

4.2. Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda Ar-Ge politikaları.

- Önümüzdeki dönemde teknolojik gelişmelerin belirli alanlarda yoğunlaşarak ekonomik, sosyal ve askeri gelişmeleri şekillendirmesi beklenmektedir. Bu sektörlerin başında bilgi teknolojileri, otomasyon ve ileri üretim teknikleri ve sağlık teknolojileri gelmektedir. Özellikle dijital iletişim, nanoteknoloji, yüzey teknolojileri, malzeme bilimleri, ölçümleme cihazları, biyoteknoloji ve çevre teknolojileri hızlı gelişen alanlar olarak öne çıkmaktadır. Nanoteknoloji ve biyoteknoloji alanlarındaki

gelişmeler, yeni imkânlar sunmakla birlikte, çevre ve etik boyutlarıyla da gündemde olacaktır (TC Kalkınma Bakanlığı, 2013: md. 30).

- Dünya genelinde nitelikli işgücüne olan talebin artması ve işgücünün daha serbest hareket edebilmesi ülkemiz için çeşitli fırsatlar sunmaktadır. İhtiyaç duyulan alanlarda başta bölge ülkelerinden olmak üzere ülkemize beyin göçünün teşvik edilmesi, nitelikli insan gücü kaynağımızı artırarak büyüme potansiyelimize olumlu katkı sağlayacaktır. Diğer taraftan ülkemizin eğitim ve sağlık alanlarında çekim merkezi haline gelmesi uluslararası hareketlilikten azami ölçüde faydalanmasına imkân verebilecektir (TC Kalkınma Bakanlığı, 2013: md. 47).
- Üniversite ve özel sektör işbirliğini daha kolaylaştırıcı ve teşvik edici önlemler alınacak ve ara yüzler oluşturulacaktır. Bu çerçevede yükseköğretimin yeniden yapılandırılmasında, akademisyenlerin ve öğrencilerin Ar-Ge ve girişimcilik faaliyetlerinin teşvik edilmesine özen gösterilecektir (TC Kalkınma Bakanlığı, 2013: md. 634).
- Araştırmacı insan gücünün sayısı ve niteliği daha da artırılacak, özel sektörde araştırmacı istihdamı teşvikine devam edilecektir (TC Kalkınma Bakanlığı, 2013: md 635).
- Temel ve sosyal bilimlerde yetkin araştırmacıların yetiştirilmesi desteklenecek, üniversiteler ve kamu kurumları bünyesinde bu alanlardaki araştırmaların sayısı, niteliği ve etkinliği artırılacaktır (TC Kalkınma Bakanlığı, 2013: md. 636).

Tartışma ve Sonuç

Ülkemizde sağlık eğitiminin planlanması, düzenlenmesi ve uygulamalarına yön veren bir dizi unsur bulunmaktadır. Bunlardan biri de Kalkınma Planlarıdır. Bu çalışmada Türkiye’de son iktidar döneminde sağlık eğitimi politikalarını incelemek amaçlanmıştır. Bu amaçla AK Parti iktidarları döneminde hazırlanan Beş Yıllık Kalkınma Planlarında yer alan sağlık eğitimi politikaları incelenmiştir. Tarama modeli ile yürütülen bu araştırmada veriler doküman analizi yöntemlerinden betimsel analiz tekniği ile analiz edilmiştir.

Araştırmada ulaşılan sonuçlardan biri, incelenen Kalkınma Planlarında özel olarak sağlık eğitimi politikalarına çok fazla yer verilmediğidir. Eğitimde kalitenin artırılması, eğitim tesislerinin etkin kullanılabilmesi, öğretim üyesi ihtiyacı, müfredat programlarındaki değişiklikler gibi sağlık eğitimi etkilemesi muhtemel bazı ilkeler genel eğitim politikaları kapsamında verilmiştir. Bunun yanı sıra planlarda, araştırma geliştirmeye yönelik politikaların sağlık eğitimi sürecine aktarılması ve genel bütçe içinde sağlığa ayrılan payın sağlık eğitimi için nasıl kullanılacağı noktalarında bilgiler içermektedir. Her ne kadar kalkınma planları iktisat politikalarının yapımı ve uygulanmasına düzen getirme amacı ile başlatılmış (Özdemir, 2014) geleneksel anlayışa göre kişinin ve hanenin gelirini arttırmayı amaçlamış olsa da (Akgış, 2015) Dokuzuncu ve Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planlarının istikrarlı ve kapsayıcı ekonomik büyümenin yanı sıra ülkemizin sosyal kalkınma süreci de çok boyutlu bir bakış açısıyla ele alınmıştır (TC Kalkınma Bakanlığı, 2000; TC Kalkınma Bakanlığı, 2013). Bu sebeplerden ötürü planlarda özel olarak sağlık eğitimi politikaları ile ilgili sınırlı bilgi verilmiş gibi görünse de aslında ekonomi odaklı hazırlanmış diğer planlara göre Dokuzuncu ve Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planlarında bu konunun aslında çok yönlü olarak ele alındığını görmekteyiz.

Kalkınma Planlarının farklı hükümetlerce hazırlanmış olması ve hükümetlerin kendi amaç ve eğilimleri için diledikleri gibi kullanabilme zayıflığından kaynaklanan yaklaşım yanlılığı ve öngörülerin sınırlı ölçüde gerçekleşebilmesi durumu (Karaer, 1991, s. 64) planlarda incelenmiş ve politikaların uygulamadaki yansımaları araştırılmıştır.

İncelenen Kalkınma Planlarında basamaklı bir ilerlemenin yaşandığı anlaşılmaktadır. Örneğin, Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planında çoğunlukla sağlık personeli açığının giderilmesine yönelik olarak eğitim programlarının kontenjanlarının arttırılması gereği üzerinde durulmaktadır. Üniversitelerde halihazırda eğitim-öğretim sürecine devam eden programlarda kontenjan arttırılmasının yanı sıra AK Parti hükümeti döneminde

özel olarak sağlık personeli yetiştirme amacıyla kurulan Sağlık Bilimleri Üniversitesi (Sağlık Bilimleri Üniversitesi, t.y.; Bektemür, Taşçı, Adaş, 2016) bu ilkenin uygulamadaki yansımalarının en önemli kanıtı olarak ortaya çıkmaktadır. Sağlık personelinin nicelik olarak istenilen düzeye yakın bir duruma gelmesi öngörüsünün ardından Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planında nitelik sorununun üzerine daha çok önem verildiği görülmektedir. Örneğin planda geçen nitelikli sağlık eğitimi ve yenilikçi araştırmaların yapılmasını sağlayacak yapısal reformların hayata geçirilmesi politikasının uygulamadaki yansımalarından biri üniversitelerde gittikçe yaygınlaşan Merkezi Araştırma Laboratuvarları (Türkoğlu, Kurt, Tabay, 2016), Genetik ve Biyoteknoloji Araştırma ve Uygulama Merkezleri, Farmasötik Bilimler Araştırma Merkezleri, Nanoteknoloji Araştırma Merkezleri (Özer, Şahin, Alpaslan, Parmaksız, 2010) olarak karşımıza çıkmaktadır.

Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planında tamamlayıcı tıbbın önemi vurgulanmış ve tamamlayıcı tıbbın, tıp eğitimine entegrasyonunun sağlanacağı belirtilmiştir. Bu kapsamda 27 Ekim 2014 tarih ve 29158 sayılı Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamaları Yönetmeliği Resmi Gazetede yayınlanmış ve Sağlık Bakanlığı'na bağlı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nde Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Daire Başkanlığı kurulmuştur (Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamaları Daire Başkanlığı, t.y.).

Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planında yaşam kalitesinin yükseltilmesine yönelik sağlık araştırmalarının öncelikli alanlar olarak destekleneceği belirtilmiştir. Bu ilkenin uygulamadaki yansımalarını bilim ve teknoloji alanlarında kamu ve özel kuruluşların projelerine destek veren TÜBİTAK'ın desteklediği araştırmalara bakarak görebilmekteyiz. 2017 yılı için 1511- Öncelikli Alanlar Ar-Ge Destek Programı kapsamında çağrı açan TÜBİTAK bu alanlardan birini de hekim yetiştirme pratiği açısından hastaya zarar verme riskini en aza indirme amacıyla sağlık eğitiminde simülatörlerin kullanılabilmesi için "Kişiyeye Özel Cerrahi Planlama ve Eğitim Destek Simülatörlerinin Geliştirilmesi" konusu olarak belirlemiştir (Kişiyeye Özel Cerrahi Planlama ve Eğitim Destek Simülatörlerinin Geliştirilmesi, t.y.).

AK Parti iktidarları dönemi Kalkınma Planları sağlık eğitimi politikaları açısından genel olarak incelendiğinde, parti iktidarının başarı göstergelerinden biri olan Sağlık Bakanlığı'nın 1 Temmuz 2003 tarihinde başlatmış olduğu Sağlıkta Dönüşüm Programı'nın (Sağlıkta Dönüşüm Programı, t.y.) bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Programa verilen önem doğrultusunda Kalkınma Planlarında da sağlık eğitimine önem verildiği görülmektedir.

Onuncu Kalkınma Planı'nın 52'inci maddesine göre tüm dünyadaki artış beklentisine paralel olarak, ilerleyen dönemlerde Türkiye'de de sağlık harcamalarının artacağı belirtilmektedir. Demografik fırsat penceresi yeterince iyi değerlendirilmediği, emeklilik ve sosyal güvenlik sisteminde gerekli tedbirler alınmadığı takdirde, artan sağlık harcamalarının sosyal güvenlik sistemi ve kamu maliyesi üzerinde baskı oluşturabileceği ifadeleri yer almaktadır. Günümüzde sağlık yardımları Sosyal Güvenlik Kurumunca karşılanan kişilerin, sağlıklı kalmalarını, hastalanmaları halinde sağlıklarını kazanmalarını, iş kazası ile meslek hastalığı, hastalık ve analık sonucu tıbben gerekli görülen sağlık hizmetlerinin karşılanmasını, iş göremezlik hallerinin ortadan kaldırılmasını veya azaltılmasını temin etmek amacıyla Kurumca finansmanı sağlanan sağlık hizmetleri, yol, gündelik ve refakatçi giderlerinden yararlanma esas ve usulleri ile bu hizmetlere ilişkin Sağlık Hizmetleri Fiyatlandırma Komisyonunca belirlenen Kurumca ödenecek bedeller 24/3/2013 tarihli ve 28597 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan "Sosyal Güvenlik Kurumu Sağlık Uygulama Tebliği" [SUT] ile belirlenmiştir (Sosyal Güvenlik Kurumu Sağlık Uygulama Tebliği, 2013). Sağlık kuruluşlarında uygulanan hizmet türlerinin dağılımı, işlem hacmi ve işlem maliyeti göz önünde bulundurulduğunda, üniversite hastanelerinin görevinin diğer sağlık kuruluşlarından farklı olması; özellikle hastalar üzerinde teorik eğitimin de verilmesi ile genellikle 1. ve 2. basamak sağlık kuruluşlarında tedavi edilemeyen veya diğer hastanelere nispeten ağır ve uzun tedavileri yapan sağlık hizmetleri sunmasından kaynaklı olarak müracaat eden hasta sayısı, yatan hasta sayısı, yatak doluluk oranı gibi değerler diğer sağlık kuruluşlarına göre daha fazladır (Gülşen ve Yıldırım, 2017). Toplum sağlığını ilgilendiren konuların yanı sıra görev ve sorumlulukları kapsamında araştırma ve geliştirme ve tıp eğitiminin yer aldığı üniversite hastanelerine özellikle finansal açıdan koruma sağlanması

gerekmektedir. Üniversite hastanelerinden beklenen önemli misyonlarda biri, mümkün olan en iyi sağlık hizmet sunucusunu yetiştirme kabiliyeti yani eğitim; bir diğeri ise tüm topluma tıbbi araştırma faydasını sağlamak ve çok geniş bir alana yayılan sağlık sorunları için teşhis ve tedavi yöntemlerinde iyileştirmeler üretmeleridir (Uğurluoğlu, 2015). Bu misyonları nedeniyle üniversite hastanelerinin öğretimsel, teknolojik ve operasyonel anlamda altyapıya sahip olma zorunluluğu olmakta, bu durum ise bütçelerine ek maliyetler oluşturmaktadır. Ancak SUT uygulaması ile birlikte kurumlar, fiyat kısıtlaması üstünde harcama yapmak istemeyerek sağlık sisteminin kalitesinde bir azalmaya yol açabilecektir. 05/07/2018 tarihli ve 28597 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan tebliğ ile birlikte sunulan tüm sağlık hizmetlerinin fiyat güncellemeleri, yeni ilaç ve tedavilerin geri ödeme kapsamına alınması, yeşil kartlı hastaların sevk durumları, vazife ve harp malullerine verilen fizik tedavi ve rehabilitasyon uygulamalarındaki tedavi sayı sınırı, ev hemodiyaliz tedavisi için gerekli şartlar gibi birçok konuda SUT’ta revizyona gidilmiştir (Sosyal Güvenlik Kurumu Sağlık Uygulama Tebliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğ, 2018). Ancak üniversite hastanelerinin sağlık eğitimi yönü dikkate alındığında maliyet-gelir dengesizliğinin önüne geçebilecek eğitim faaliyetleri, araştırma ve geliştirmeye yönelik hizmet, sarf ve teknolojik malzemelerin ödemeleriyle ilgili herhangi bir değişikliğin yayımlanan tebliğde yer almadığı görülmektedir. SUT fiyatlandırmasında özellikle eğitim-öğretim faaliyetlerini de yürütmekle sorumlu üniversite hastanelerinin ayrıntılı olarak incelenmesi ve gerekli düzenlemelerin yapılması veya kurumların görev ve sorumluluklarını dikkate alacak, sağlık eğitimini aksatmayacak düzenlemeleri de içeren yeni bir sistemin oluşturulması için Sağlık Bakanlığı, Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı, üniversite yönetimleri ve diğer ilgili kurumların yer alacağı çalıştaylar düzenlenip sağlık eğitimindeki bu hususa değinmeleri önerilmektedir.

Dünya genelinde son yıllarda sağlık eğitiminin etkililiğini arttırmak amacıyla eğitim politikalarının sağlık üzerine etkilerini, sağlık eğitiminde hizmetiçi ve disiplinlerarası eğitim, yetkinlik temelli sağlık eğitimi müfredatları, web tabanlı sağlık eğitimi programları, sağlık eğitiminde elektronik sağlık kayıt sistemleri, sağlık eğitiminde yeni teknolojilerin kullanımı gibi neler yapılabileceğine dair birçok konu araştırmacıların ilgisini çekmiştir (Chang, et al., 2017; Chung, Cho, 2017; Morin-Fraile, et al, 2017; Ortega-Navas, 2017; Pharr, Gakh, Coughenour, Clark, 2017; Riley, Riley, 2017; Alla, et al., 2016; Liaw, et al., 2016). Bu çalışmada ulaşılan sonuçlar da Kalkınma Planları doğrultusunda sağlık eğitiminde ulaşılmak istenilen noktaya gelebilmek için öncelikli olarak neler yapılması gerektiğine dair uygulayıcılara yol gösterici nitelik taşımaktadır.

Kaynakça

- Akış, Ö. (2015). Bir refah göstergesi olarak Türkiye’de mutluluğun mekânsal dağılışı. *Türk Coğrafya Dergisi*, 65, 69-76.
- Alla, E-A., Anderson, E., Barr, H., Wilby, K., Wilbur, K., & Bainbridge, L. (2016). Important steps for introducing interprofessional education into health professional education. *Journal of Taibah University Medical Sciences*, 11(6), 546-551.
- Bektemür, G., Taşçı, A. İ. ve Adaş, G. (2016). The Health Sciences University as a different macro organizational model in education. *JAREM*, 6, 203-209.
- Chang, K. S., Tsai, W. H., Tsai, C. H., Yeh, H. I., Chiu, P. H., Chang, Y. W., ..., Lee, S. C. (2017). Effects of health education programs for the elders in community care centers - Evaluated by health promotion behaviors. *International Journal of Gerontology*, <http://dx.doi.org/10.1016/j.ijge.2017.03.009>
- Chung, J., & Cho, I. (2017). The need for academic electronic health record systems in nurse education. *Nurse Education Today*, 54, 83-88.
- Demirhan, Y. (2016). Kamu politikaları: kavramsal ve kuramsal bir çerçeve. S. Aslan ve Y. Demirhan (Ed.), *Türk siyasal hayatında Ak Parti Dönemi: Kamu yönetiminde değişim, kamu politikaları, kurumsal ilişkiler* (ss.45-70). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Dornelas, R., Merlin-Servilha, E. A., Pinto-Giannini, S. P., & Piccolotto-Ferreira, L. (2017). Voice campaigns in Brazil: effective practices in health education. *Journal of Voice*, 31(1), 116.e7-116.e12.
- Eczacılar ve Eczaneler Hakkında Kanun (t.y.). <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin1.aspx?MevzuatKod=1.3.6197&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=&Tur=1&Tertip=3&No=6197> adresinden 13.01.2018 tarihinde edinilmiştir.

- El-Awasi, A., Anderson, E., Barr, H., Wilby, K. J., Wilbur, K., & Bainbridge, L. (2016). Important steps for introducing interprofessional education into health professional education. *Journal of Taibah University Medical Sciences*, 11(6), 546-551.
- Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamaları Daire Başkanlığı (t.y.). <http://www.getatportal.saglik.gov.tr/> adresinden 13.01.2018 tarihinde edinilmiştir.
- Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamaları Yönetmeliği (t.y.). <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Asp?MevzuatKod=7.5.20164&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=geleneksel%20ve%20tamamlay%C4%B1c%C4%B1> adresinden 13.01.2018 tarihinde edinilmiştir.
- Gönülaçar, Ş. (2014). Kalkınma planları ve eğitim. http://www.academia.edu/8310870/Kalk%C4%B1nma_Planlar%C4%B1_ve_E%C4%9Fitim adresinden 12.01.2018 tarihinde edinilmiştir.
- Gülşen, M. A., ve Yıldırım, M. (2017). Mali regülasyon olarak sağlık regülasyonlarının sağlık kurumlarına etkisi: Türkiye’de üniversite hastaneleri ve sağlık uygulama tebliği. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(3), 23-44.
- Health Education (t.y.). http://www.who.int/topics/health_education/en/ adresinden 13.01.2018 tarihinde edinilmiştir.
- Hemşirelik Kanunu (t.y.). <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin1.Asp?MevzuatKod=1.3.6283&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=&Tur=1&Tertip=3&No=6283> adresinden 13.01.2018 tarihinde edinilmiştir.
- Hükümet Bilgileri (t.y.). https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukumetler.html adresinden 13.01.2018 tarihinde edinilmiştir.
- Karaer, T. (1991). Kalkınma Planları ve idari reform. *Amme İdaresi Dergisi*, 24(2), 43-65.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Kişiyeye Özel Cerrahi Planlama ve Eğitim Destek Simülatörlerinin Geliştirilmesi: <https://www.tubitak.gov.tr/sites/default/files/292/1511-sab-bmed-2016-2.pdf> adresinden 13.01.2018 tarihinde edinilmiştir.
- Liaw, S.Y., Ping-Lim, E.Y., Wong, L.F., Yin-Ho, J.T., Mordiffi, S.T., Leng-Ang, A.B., ..., Kim-Ang, E.M. (2016). The effect of a web-based educational program on nursing practice in recognising and responding to deteriorating ward patients: A qualitative evaluation study. *Collegian*, <http://dx.doi.org/10.1016/j.colegn.2016.09.008>
- Malini, H., Copnell, B., & Moss, C. (2017). Considerations in adopting a culturally relevant diabetes health education programme: An Indonesian example. *Collegian*, 24(2), 183-190.
- Morin-Fraile, V., Sancho-Agredano, R., Galimany-Masclans, J., Guix-Comellas, E.M., Estrada-Maslllorens, J.M., Vázquez-Archilla, M., ..., Escofet-Roig, A. (2017). Service learning and health education: Innovation in nursing education. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 237, 956 – 961.
- Ortega-Navas, M.C. (2017). The use of new technologies as a tool for the promotion of health education. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 237, 23-29.
- Özdemir, V. (2014). Türkiye’de planlı kalkınma deneyimleri. Marmara Üniversitesi, https://dumludag.files.wordpress.com/2013/09/ozdemir_planlama.pdf adresinden 05.01.2018 tarihinde erişilmiştir.
- Özer, Ö. K., Şahin, L., Alpaslan, M., ve Parmaksız, H. (2010). Üniversite ve kamu kurumları araştırma merkezleri. Ankara: Korza Yayıncılık.
- Özsarı, S. H. (2013). Sağlık yönetimi ve sağlık eğitimi ilişkisi. *Yükseköğretim Dergisi*, 3(1), 9-11.
- Pharr, J., Gakh, M., Coughenour, C., & Clark, S. (2017). Health impact assessment as an instrument to examine the health implications of education policies. *Public Health*, 145, 83-92.
- Riley, B. A., & Riley, G. (2017). Innovation in graduate medical education - Using a competency based medical education curriculum. *International Journal of Osteopathic Medicine*, 23, 36-41.
- Sağlık Bakanlığı 2017 Yılı Hizmet İçi Eğitim Planı (t.y.). <http://www.eshdb.saglik.gov.tr/Eklenti/8623,2017-hie-plani-41-madde-destipdf.pdf?0> adresinden 13.01.2018 tarihinde edinilmiştir.
- Sağlık Bakanlığı Sertifikalı Eğitim Yönetmeliği (t.y.). <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Asp?MevzuatKod=7.5.19376&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=SERT%C4%B0F%C4%B0KALI> adresinden 13.01.2018 tarihinde edinilmiştir.
- Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşlarının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (t.y.). <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin1.Asp?MevzuatKod=4.5.663&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=&Tur=4&Tertip=5&No=663> adresinden 13.01.2018 tarihinde edinilmiştir.
- Sağlık Bilimleri Üniversitesi (t.y.). <http://www.sbu.edu.tr/Universitemiz/Tarihcemiz> adresinden 13.01.2018 tarihinde edinilmiştir.

- Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü (t.y.). www.shgm.saglik.gov.tr adresinden 13.01.2018 tarihinde edinilmiştir.
- Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü Eğitim ve Sertifikasyon Hizmetleri Daire Başkanlığı Görevleri (t.y.). <http://www.eshdb.saglik.gov.tr/TR,5088/daire-baskanliginin-gorevleri.html> adresinden 13.01.2018 tarihinde edinilmiştir.
- Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu (t.y.). <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin1.Asp?MevzuatKod=1.5.3359&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=&Tur=1&Tertip=5&No=3359> adresinden 13.01.2018 tarihinde edinilmiştir.
- Sağlıkta Dönüşüm Programı (t.y.). <http://www.saglik.gov.tr/TR,11415/saglikta-donusumprogrami.html> adresinden 13.01.2018 tarihinde edinilmiştir.
- Solak, M. (2012-2013). Yükseköğretimde sağlık eğitimine genel bir bakış. *Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi*, 25, 18-19.
- Sosyal Güvenlik Kurumu Sağlık Uygulama Tebliği (2013). <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/03/20130324.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/03/20130324.htm> adresinden 18.01.2018 tarihinde erişilmiştir.
- Sosyal Güvenlik Kurumu Sağlık Uygulama Tebliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğ (2018). <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180705M1-1.htm> adresinden 20.09.2018 tarihinde erişilmiştir.
- TC Kalkınma Bakanlığı. (t.y.). *Dokuzuncu beş yıllık kalkınma planı*. <http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/content.aspx?List=8661bcf7-9da5-4ecb-a190-fd4aadbacc02&ID=1&Content TypeId=0x0100B6043AD55C311E41A48571E65B9E1AD1> adresinden 13.01.2018 tarihinde edinilmiştir.
- TC Kalkınma Bakanlığı. (2000). *Sekizinci beş yıllık kalkınma planı*. <http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/content.aspx?List=8661bcf7-9da5-4ecb-a190-fd4aadbacc02&ID=2&Content TypeId=0x0100B6043AD55C311E41A48571E65B9E1AD1> adresinden 13.01.2018 tarihinde edinilmiştir.
- TC Kalkınma Bakanlığı. (2013). *Onuncu beş yıllık kalkınma planı*. <http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/content.aspx?List=8661bcf7-9da5-4ecb-a190-fd4aadbacc02&ID=12&Source=http%3A%2F%2Fwww%2Ekalkinma%2Egov%2Etr%2FPages%2FKalkinmaPlanlari%2Easpx&ContentTypeId=0x0100B6043AD55C311E41A48571E65B9E1AD1> adresinden 13.01.2018 tarihinde edinilmiştir.
- Tıpta ve Diş Hekimliğinde Uzmanlık Eğitimi Yönetmeliği (t.y.). <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Asp?MevzuatKod=7.5.19629&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=t%C4%B1pta%20ve%20di%C5%9F> adresinden 13.01.2018 tarihinde edinilmiştir.
- Türkoğlu, D. (2016). *Türkiye’de eğitim sisteminin yönetsel yapısı ve eğitim yöneticisi yetiştirme sürecinin tarihsel gelişimi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İnönü Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- Türkoğlu, E. A., Kurt, M., ve Tabay, D. (2016). Profile of central research and application laboratory of Ağrı İbrahim Çeçen University. *AIP Conference Proceedings* 1726, 020097, doi: 10.1063/1.4945923.
- Uğurluoğlu, Ö. (2015). Üniversite hastanelerinde uygulanan organizasyon yapılarının değerlendirilmesi. *İşletme Bilimi Dergisi*, 3(1), 52-63.
- Ulusoy-Gökkoca, Z. (2001). Sağlık eğitimi açısından temel ilkeler. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi (STED)*, 10(10), 371-374.
- Yıldırım, Ş., ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.